

KORAK

BROJ 8/2006

21

U ovom broju:

**SYLVIE MATTON
SREBRENICA,**

JEDANAEST GODINA POSLIJE:

**IZVRŠIOCI GENOCIDA U BIJEGU
I IZGOVORI EVROPSKE UNIJE**

**DR. RASIM DELIĆ
VEĆ VIĐENO
U MODERNOJ HISTORIJI**

**MR. MUHAREM KRESO
OBNOVA DRŽAVNOSTI
NAJZNAČAJNIJA TEKOVINA
NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA
U BOSNI I HERCEGOVINI**

**XAVIER BOUGAREL
DEJTON,
DESET GODINA POSLIJE:
OBMANA BILANSA?**

**DR. RENÉO LUKIĆ
POLITIKA CLINTONOVE ADMINISTRACIJE
PREMA RATU U BOSNI I HERCEGOVINI
I HRVATSKOJ (1993.-1995.)**

SADRŽAJ:

MEMORIJA RATA

Mustafa Polutak SARADNJA POLITIČKOG I VOJNOG VRHA I NIŽIH POLITIČKIH I VOJNIH STRUKTURA "SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE" I "HRVATSKE ZAJEDNICE HERCEG BOSNA"	3
Renéo Lukić VANJSKA POLITIKA CLINTONOVE ADMINISTRACIJE PREMA RATOVIMA U HRVATSKOJI BOSNI I HERCEGOVINI (1993. - 1995.)	23
NEOGRANIČENO RAZARANJE KAO POLITIČKI IDEAL	59
Jostein Gaarder SRAMOTAN JE SVAKI TERORIZAM	61

PRIKAZI

Louise L. Lambrich DA BISMO SE SLOŽILI OKO KOLEKTIVNE MEMORIJE, TREBAMO JE ZAJEDNO REKONSTRUIRATI, NA KRITIČKI, PROTIVRJEČNI I NEOBORIV NAČIN	64
dr. Husnija Kamberović SNAŽNO UPOZORENJE O POTREBI OČUVANJA SJEĆANJA I POVIJESNOG PAMĆENJA	73

UMIJEĆE ODBRANE

dr. Rasim Delić VEĆ VIĐENO U MODERNOJ SVJETSKOJ HISTORIJI	78
mr. Muharem Kreso OBNOVA DRŽAVNOSTI - NAJZNAČAJNIJA TEKOVINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA U BOSNI I HERCEGOVINI	89

Izdavač: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, Daniela Ozme 7, tel/fax: (033) 444 045 e-mail: zatebebih@bih.net.ba ~ Za izdavača: Dr. Muhamed Ćurić ~ Redakcija: Orhan Bajraktarević, Zahir Dervišević, Murat Kahrović, Safet Kešo, Emir Ramić ~ Glavni urednik: Asaf Džanić ~ Sekretar: Dževad Hadžić ~ Lektor i korektor: Nazif Osmanović ~ DTP: Kenan Branković ~ Štampa: Armis-Print, Sarajevo ~ Za štampariju: Smail Alihodžić ~ Vanjske korice: Asim Đelilović ~ Ilustracija na ovitku: iz knjige OUTSIDEART Asima Đelilovića

TRAGVI RATA

- Sylvie Matton
SREBRENICA, J EDANAEST GODINA POSLIJE:
Izvršioi genocida u bijegu i izgovori Evropske Unije 107
- dr. Nikola Kovač
GLASOVI SREBRENICE - za odbranu dostojanstva žrtava genocida – 110
- Husejin Paravlić
SREBRENICA I BRATUNAC 127
- Husejin Paravlić
OPASNE IGRE - KOVAČI I NEW YORK 131

NOVE PERSPEKTIVE

- Xavier Bougarel
DEJTON, DESET GODINA POSLIJE: OBMANA BILANSA? 133
- Emir Ramić
NE POZNAJEMO DRŽAVU KOJA IMA GORI ODNOS
PREMA SVOJOJ DIJASPORI, A DA VIŠE O NJOJ OVISI 150

SARADNJA POLITIČKOG I VOJNOG VRHA I NIŽIH POLITIČKIH I VOJNIH STRUKTURA “SRPSKE REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE” I “HRVATSKE ZAJEDNICE HERCEG BOSNA”

Velikohrvatski državni interesi i otvoreno negiranje BiH i Bošnjaka ponovo se aktuelizira sa krizom u SFRJ. Bivši komunist i general JNA, a kasnije hrvatski nacionalist, historičar i utemeljitelj države Hrvatske, Franjo Tuđman, sublimirao je hrvatske nacionalističke i velikodržavne ideje o odnosu prema BiH i Bošnjacima u političko-historijsku koncepciju cijepanja BiH i priključenje njenog značajnog dijela Hrvatskoj.

U njegovom odnosu prema BiH i Bošnjacima može se uočiti njegovo nacionalističko i velikodržavno opredjeljenje:

- Bosna i Hercegovina je vještačka država koja je historijsko-nacionalnom i privredno kulturnom povezanošću trebala da bude u sastavu Hrvatske;
- Hrvatska zasniva pravo na BiH na činjenicama da je veći dio BiH u dolini Vrbasa i Une bio od dolaska Turaka u sastavu Hrvatske koja je na kartama predstavljana kao Tursko-Hrvatska;
- Bošnjaci nisu posebna nacija nego su u najvećem dijelu po svom etničkom sastavu i jeziku hrvatskog porijekla i kao takvi su sastavni dio hrvatske nacije;
- Bosanski Muslimani, posebno intelektualci, su u velikoj većini hrvatskog opredjeljenja, a za intelektualcima će i narod.

- Velikosrpski hegemonizam je činio sve da prekine prirodne veze Bosne i Hrvatske i u tome nije uspio;
- Kalajev pokušaj stvaranja "bosanske nacije" radi ostvarivanja mađarskih imperijalističkih interesa nije uspio*;
- Konfederacija, da, drugačije ne. Ako ne dođe do sporazuma o konfederaciji, formiraće se tri odvojene države koje bi se kasnije pridružile svojim matičnim državama¹;

Franjo Tuđman je bio opsjednut dogovorom Cvjetković-Maček i podjelom Bosne i Hercegovine i ulaskom dijela Bosne i Hercegovine u sastav Hrvatske. Taj neuspjao pokušaj podjele Bosne i Hercegovine i pored samo verbalnog otpora pokazao je da je BiH teško podijeliti, a da to ne izazove krvave sukobe. Međutim, Tuđman nije odustajao od svoje ideje i u tome je imao sagovornika u Slobodanu Miloševiću. On svoj odnos prema Bosni i Hercegovini nije krio jer je iznosio svoje ideje i stavove javno. Tako je Aliji Izetbegoviću u Splitu 28. marta 1991. godine prilikom razgovora Tuđman-Milošević-Izetbegović rekao da Bosna u postojećim granicama nije moguća kao država pa ju je, u skladu s tim, potrebno razdijeliti. Treba navesti i više puta, na sličan način intepretirane misli o podjeli Bosne i Hercegovine: "Smirenje srpsko-hrvatske suprotstavljenosti se može ostvariti tako da se nacionalni ciljevi Srbije ostvare i da ona nema više razloga za ekspanziju, a ujedno bi se Hrvatskoj jpriključilo njezine krajeve, jer je sadašnji hrvatski perec neprirodan. U hrvatskom je to interesu da se taj problem riješi na naravan način, na način kako je riješena Banovina. Pri tome bi mogao ostati dio Zemljice Bosne gdje bi Muslimani imali većinu i ta bi država Bosna mogla biti tampon između Hrvatske i Srbije. Time bi ujedno nestala i kolonijalna tvorevina Bosna i Hercegovina²".

Iz navedenih Tuđmanovih stavova može se zaključiti da je on sudbinu Bosne i Bošnjaka vidio istim očima kao i S. Milošević. Njih dvojica, mada su međusobno ratovala njihove zemlje, bili su potpuno saglasni u pogledu sudbine Bosne i Bošnjaka. Tako je F. Tuđman 14. januara 1992. godine, gospodinu Cimermanu, govoreći o Bosni,

¹ Dr. Franjo Tuđman, *Bosna i Hercegovina i Bošnjaci u politici i praksi*, Sarajevo, 1998., str. 15-27

² Rusmir Mahmutćehajić, *Kriva politika*, Tuzla, 1998., str. 61.

tvrdio: "Muslimani žele da uspostave islamsku fundamentalističku državu. To planiraju da urade dovođenjem 500. 000 Turaka u Bosnu. Uticaj islamske Bosne širiće se preko Sandažaka i Kosova do Turske i Libije. . . Mi (Tuđman, Milošević, rukovodstvo JNA i bosanski Srbi) smo se složili da je jedino rješenje podjela Bosne između Srbije i Hrvatske. Neka Milošević uzme veći dio, on ga ionako kontroliše. Nama je dovoljno manje od 50 procenata. Spremni smo da Muslimanima ostavimo malu oblast oko Sarajeva. Možda im se to neće dopasti, ali stabilan Balkan je moguć samo ako se promijene granice Bosne, bez obzira šta o tome mislili Muslimani. U tim granicama nema ničeg svetog. Bosna nije stara država kao Hrvatska, koja se nekada protezala sve do Zemuna³". Navedena izjava jasno ocrtava Tuđmanov karakter, političku kratkovidnost, neutemeljeno mišljenje, negativan odnos o Bosni i nekritički odnos prema stvarnom stanju, uključujući i položaj Hrvatske. Izrečeni stavovi proizilaze i pokazuju stepen saglasnosti S. Miloševića i F. Tuđmana oko podjele Bosne i Hercegovine prilikom njihovog susreta i razgovora u Karađorđevu 25. marta 1991. godine. Dogovor o podjeli Bosne između Tuđmana i Miloševića obuhvatio je i obavezu Tuđmana da razori povjerenje između Hrvata i Bošnjaka koje se kroz bližu historiju razvilo na bazi otpora velikosrpskom projektu i srpskoj hegemoniji (Prilog broj 1-2). Iz navedenih stavova F. Tuđmana može se jasno nazrijeti krajnji cilj hrvatske politike: izgradnja hrvatske države u kojoj bi bili svi Hrvati. Prema tvrdnji njihovih najbližih saradnika F. Tuđman i S. Milošević su se sastali još najmanje dva puta i razgovarali o podjeli Bosne i Hercegovine.

Na osnovu dogovora, stavova F. Tuđmana i hrvatske politike o Bosni i Hercegovini, te zaključaka sa dva sastanka 13. i 20. juna 1991. godine, 12. novembra iste godine, 22 bosanska Hrvata, među kojima su bili Mate Boban, Vladimir Šoljić, Bozo Rajić, Ivan Bender, Dario Kordić i dr. su potpisali tajni dokument u kome je, između ostalog, definisano da "hrvatski narod u Bosni i Hercegovini mora konačno povesti odlučnu i aktivnu politiku koja će dovesti do realizacije našeg vjekovnog sna - zajedničke hrvatske države⁴. (Prilog broj 1-3,4,5

³ Zimmermann, Voren, Poreklo jedne katastrofe, Beograd, 1996., str. 148

⁴ Mahmutčehajić, Kriva politika, Tuzla, 1998., str. 63.

i 7). Na osnovu preuzetih obaveza pojedini članovi rukovodstva HDZ BiH od tada i praktično rade na podjeli svoje domovine, Bosne i Hercegovine. Poznato je istupanje Darija Kordića na skupu HDZ krajem 1991. godine u Busovači kada je taj središnji dio BiH nazvao "istočnom granicom hrvatske države". Odluka o podjeli Bosne i Hercegovine jasno je istaknuta na sastanku rukovodstva R. Hrvatske na čelu sa Tuđmanom i rukovodstva bosanskih Hrvata 27. 12. 1991. godine u Zagrebu, (Prilog broj 1-1), "Zapisnik sa sastanka predsjednika R. Hrvatske F. Tuđmana sa delegacijom HDZ BiH". Razgovori u Gracu 26. februara 1992. godine, te sporazum Boban-Karadžić s kraja aprila 1992. godine, takođe u Gracu, samo su potvrdili kontinuitet srpsko-hrvatske saglasnosti o sudbini Bosne i Hercegovine. Letimičan pogled na potpisani sporazum Karadžić-Boban, pa i u dijelu gdje nije postignuta saglasnost, pokazuje potpuno ignoriranje postojanja Bošnjaka i drugih političkih opcija sem opcije podjele Bosne i Hercegovine. Nesaglasnost je bila oko Mostara i razgraničenja u dolini Neretve⁵⁷.

Zbog pritiska međunarodne zajednice Tuđman je napisao pismo državnom sekretaru SAD, Džejmsu Bekeru, u kojem potvrđuje opredjeljenje Hrvatske za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu. Potom je uslijedio sastanak SDA i HDZ u Splitu kojem je dogovorena i zajednička odbrana od srpske agresije. To je poslužilo Tuđmanu i kao izgovor o razlogu ulaska i djelovanja HV na prostoru Bosne i Hercegovine. Hrvatska s F. Tuđmanom na čelu i HV kao oružanom silom je od početka krize u Bosni i Hercegovini, te agresije na Bosnu i Hercegovinu, vodila borbu za svoje velikodržavne interese, a ne za suprotstavljanje srpskoj agresiji. Svoju tvrdnju da je Hrvatska pomagala Bosni i Hercegovini hrvatski političari iz HDZ ili skloni politici HDZ zasnivaju najviše na glasanju Hrvata u BiH na referendumu 29. 02. i 01. 03. 1992. godine, prijemu velikog broja izbjeglica iz Bosne i Hercegovine i njihovom smještaju u Hrvatskoj i naoružavanju Armije RBiH korištenjem teritorije Hrvatske. To je svakako tačno, ali zaslužuje i objašnjenje.

Kada je riječ o izlasku Hrvata na referendum, to je zasluga dotađnje probosanske politike predsjednika HDZ BiH Stjepana Kljuji-

⁵⁷ Zdravko Tomac, *Tko je ubio Bosnu*, Zagreb, 1994., str. 36-37.

ća, smijenjenog u januaru 1992. godine i uticaja velikodostojnika katoličke crkve na izlazak birača. I HDZ Hrvatske je bio za izlazak birača na referendum jer bi u suprotnom, Bosna i Hercegovina ostala sastavnim dijelom krnje Jugoslavije čime bi veliko-hrvatska politika smanjila svoje šanse u podjeli i prisvajanju dijela Bosne i Hercegovine. Da bi bili sigurniji u realizaciju svog cilja rukovodstvo HDZ BiH je 9. februara 1992. godine tražilo preformuliranje referendumskeg pitanja. Livanjsko preformulisano referendumsko pitanje umjesto pojma "građani" uvodi termin "narodi suvereni na njihovim nacionalnim područjima"⁶. Kada je riječ o prijemu izbjeglica, Hrvatska je to morala prihvatiti kao međunarodnu obavezu. Ona je za to primala i finansijsku podršku iz svijeta. Odnos prema izbjeglicama, posebno poslije radikalizacije agresije HV i HVO na Bosnu i Hercegovinu u maju 1993. godine (pljačke, progoni, maltretiranje) najbolje govore kako su prolazile bosanske, posebno bošnjačke izbjeglice. Treba napomenuti da je takav odnos prema izbjeglicama bio od institucija vlasti u Hrvatskoj, a ne od strane hrvatskog naroda.

Kada je riječ o prolasku konvoja sa naoružanjem i opremom za potrebe A RBiH, istina je da su ti konvoji prolazili kroz Hrvatsku i Hercegovinu, uz prethodno uzimanje 25% robe s hrvatske strane. Ulaskom na prostorije koje je kontrolisao HVO najčešće se ponovo morao plaćati "danak" u naoružanju i opremi prema raspoloženju lokalnih moćnika HVO. Konvoji su imali isključivo odobrenje za prostore gdje su bile jedinice koje su u početku rata imale prefiks "HVO" mada je bilo riječi o armijskim jedinicama ali na području koja nisu bila u projektu velikodržavne hrvatske politike. Nikada se, naprimjer, nije dozvolilo da oružje bude namijenjeno jedinicama A RBiH u Mostaru i dolini Neretve, u lašvanskoj dolini ili Bugojnu i Gornjem Vakufu. HVO je svojim patrolama pratio konvoje do posljednje tačke pod kontrolom HVO (Kiseljak ili Vitez). Od kraja oktobra mjeseca 1992. godine, sa izuzetkom 2 manja konvoja iz Gruda, sa dijelom zaplijenjenog naoružanja A RBiH iz konvoja u oktobru upućenom u proljeće 1993. godine radi pomoći Srebrenici i Žepi, do aprila 1994. godine, Hrvatska je potpuno blokirala svaku pomoć i propuštanje konvoja sa naoružanjem za potrebe A RBiH. Time je i posredno po-

⁶ Kasim Begić, *Bosna i Hercegovina od Vensove misije do Dejtonskog sporazuma 1991. - 1996., 1997.*, str. 76.

magala srpskom agresoru i spriječila ojačanu A RBiH da postigne bolje rezultate u suprotstavljanju srpskoj agresiji. *Aktiviranjem svojih značajnih potencijala od maja 1993. godine HV i HVO su po naređenju F. uđmana trebale da osiguraju hrvatski dio u Bosni i Hercegovini i da, sarađujući sa srpskim okupatorom, podijele Bosnu i Hercegovinu shodno dogovoru Milošević - Tuđman i Karadžić - Boban.*

UČEŠĆE HRVATSKE VOJSKE U AGRESIJI NA BOSNU I HERCEGOVINU

Tuđmanovo nedovoljno poznavanje Bosne i Hercegovine, opterećenost modelom Hrvatske iz 1939. godine, nerazumljivo povjerenje u S. Miloševića kada je riječ o međusobnom dogovoru o podjeli Bosne i Hercegovine i njegova neshvatljiva mržnja i potcjenjivački odnos prema Bosni i Bošnjacima, učinili su da, umjesto da Bosna i Hrvatska zajedno slome srbofašističku agresiju, Hrvatska po istom principu kao i Srbija otpočne agresiju na Bosnu i Hercegovinu. Da je riječ o agresiji može se navesti više dokaza od kojih su najbitniji:

- Hrvatska je narušila integritet Bosne i Hercegovine još 1991. godine u vrijeme rata protiv JNA kada je HV teritoriju Bosne i Hercegovine koristila za stacioniranje i borbena djestva protiv JNA bez saglasnosti državnih organa Bosne i Hercegovine (Prilog br. 3-12);
- Na prostoru zapadne Hercegovine, a potom i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, formiraju se u jesen 1991. godine oružane formacije Hrvatskog vijeća odbrane (HVO) koje naoružavaju, opremaju i obučavaju pripadnici Hrvatske vojske, (Prilog br. 4-1,2);
- HVO je od osnivanja bio po svim vojnim gledanjima dio HV jer su imali iste oznake, vojne propise i sva druga obilježja koja identifikuju vojsku;
- Rukovođenje i komandovanje HVO, snabdijevanje, finansiranje, školovanje i usavršavanje bilo je u nadležnosti komandnih struktura HV, (Prilog br. 3-17, 18b, 18c);

- Postavljanje komandnog kadra na dužnosti, planiranje, izvođenje i rukovođenje borbenim dejstvima bilo je u nadležnosti HV, (Prilog br. 3-16b, 16c, 18 i 19a);
- Organizacija vlasti, privrede, monetarni sistem i dr. bili su praktično kao i u bilo kojem dijelu Hrvatske.

U presudi Međunarodnog suda u Hagu protiv Tihomira Blaškića⁷, potvrđen je međunarodni karakter oružanog sukoba u Glavi A "Uslovi postojanja oružanog sukoba".

U Poglavlju VI DISPOZITIV Pretresno Vijeće proglašavajući Tihomira Blaškića krivim, naglašava posebnu težinu djela koje je počinio NAROČITO STOGA ŠTO SE RADI O MEĐUNARODNOM ORUŽANOM SUKOBU.

Zato se može reći da je hrvatska oficijelna vlast od početka involvirana u agresiju na Bosnu i Hercegovinu zbog ostvarenja velikodržavnog hrvatskog projekta, a HV i HVO su bili oružana sila koja je taj projekat trebalo da ostvari. I hrvatski političari iz vladajuće HDZ i oficiri iz komandnog dijela ponašali su se i odnosili prema Bosni i Hercegovini kao prema sopstvenoj državi. O tome najbolje govore naredbe koje su izdavali generali HV, Janko Bobetko i drugi komandanti jedinicama HV i HVO u Hercegovini. Tako su u naredbi broj 6030-02/92-01 zapovjednika Operativne zone Split Mate Viduke od 12. 04. 1992. godine naređuje:

- marš iz mjesta Raba (Hrvatska) do Čitluka (Bosna i Hercegovina) radi organizacije odbrane,
- zadatak se izvršava zbog situacije u Herceg Bosni (paradržavna tvorevina, a proglašena je tek u julu 1992. godine);
- borci treba da skinu oznake HV i treba da se vode kao dobrovoljci, (Prilog broj: 3-14).

Sličan akt nepoštovanja teritorije države imaju i naređenja broj: 01-195792 od 16. aprila 1992. godine sa potpisom generala Zbora Janka Bobetka u kome se definišu:

⁷ Predmet broj IT-95-14-T od 3. marta 2000. godine.

- uspostavljanje isturenog zapovjednog mjesta (IZM) južnog vojišta za Hrvatsku u Grudama (Bosna i Hercegovina);
- obaveze odgovornog oficira na IZM pukovnika Milivoja Petkovića (kasnijeg zapovjednika HVO u dva navrata);
- obaveze Brune Stojića (kasnijeg funkcionera paradržavne tvorevine Herceg Bosne) u domenu logističke podrške;
- imenovanje u Zapovjedništvo na IZM lica iz Bosne i Hercegovine među kojima su bili, između ostalih, i Bruno Stojić, Žarko Keža i Ante Jelavić;
- motorno vozilo za pripadnike IZM osigurava Glavni stožer HVO Grude (GS HVO);
- imenovane osobe se stavljaju na platni spisak finansijske službe Operativne zone HV Split, (Prilog broj: 3-15, 15a).

Tako se i u naredbi generala Janka Bobetka od 19. aprila 1992. godine izdaju zadaci zapovjedništvima odbrane Livna i Tomislavgrada, a u naredbama od 20. i 21. aprila iste godine određuju stariješine za zapovjedništvo Tomislavgrada, među kojima su bile Žarko Tole i Željko Šiljeg, te general Ante Roso i brigadir Miljenko Crnjec iz HV za pomoć u funkcionisanju zapovjedništva odbrane Livna i Tomislavgrada⁸, (Prilog broj: 3-16b). Navedene naredbe bile su izdate u sklopu operacije "Čagalj" čiji je cilj bio da se zaštiti komunikacija koja dolinom Neretve vodi ka Hrvatskoj. Tom operacijom je rukovodio, kako tvrdi u svojoj knjizi, general Bobetko, dakle general HV. Nije to bila operacija "koju su 10. 04. 1992. godine izveli HVO i HOS prešavši na lijevu obalu Neretve i zauzevši Tasovčiće i Klepce, kako to tvrdi Zdravko Sančević, bivši hrvatski ambasador u BiH⁹. Ako se i može prihvatiti ili razumjeti angažovanje visokih oficira HV i jedinica HV u operacijama u Hercegovini početkom agresije JNA na Bosnu i Hercegovinu, nema nikakvog opravdana da se naredbom generala Janka Bobetka broj 030-02/92-1 od 19. maja 1992. godine uspostavlja IZM "Srednja Bosna" pod zapovjedništvom brigadira Žarka Tole (u naredbi od 20. aprila 1992. godine je bio pukovnik) sa

⁸ Janko Bobetko, *Sve moje bitke*, Zagreb, 1996., str. 203 i 206-208., 214-215.

⁹ Zdravko Sančević, *Pogled u Bosnu*, Zagreb, 1998., str. 118.

sjedištem u Gornjem Vakufu, (Prilog br. 3-17). To zapovjedništvo je imalo ovlaštenje za rukovođenje snagama na području Busovače, Viteza, Novog Travnika, Travnika, Bugojna, Gornjeg Vakufa, Prozora, Tomislavgrada i Posušja.

O ovakvim naređenjima niko nije konsultovao legalne organe vlasti ni na državnom ni na lokalnim nivou. O odnosu prema civilnoj vlasti dovoljno govori naredba generala Bobetka broj: 6030-01/92 od 16. maja 1991. godine u kojoj naređuje generalu Anti Rosi da ne dozvoljava uplitanje civilne vlasti u odbranu, a da će o tom uplitanju biti obaviješten ministar odbrane Hrvatske Gojko Šušak, koji će doći hitno na teren radi uspostavljanja reda posebno kod grupa i pojedinaca koji se pozivaju na svoju direktnu potčinjenost ministru Šušku¹⁰, (Prilog br. 3-16c). Navedene naredbe dovoljno govore o načinu uplitanja i angažovanja državnih i vojnih organa Hrvatske u dešavanja u Bosni i Hercegovini. Pozivanje na Sporazum o prijateljstvu i saradnji R BiH i Republike Hrvatske od 21. jula 1992. godine ne može retroaktivno opravdati djelovanje hrvatskih institucija i HV u Bosni i Hercegovini niti ponašanje i odnos prema Bosni i Hercegovini poslije potpisanog sporazuma.

Formirana komandna mjesta HV u Bosni i Hercegovini su postala i središta preko kojih su se ostvarivali ambiciozni planovi o stavljanju pod kontrolu dijelova Bosne i Hercegovine i njihovo priključenje Hrvatskoj. Kada je 08. aprila 1992. godine osnovano hrvatsko vijeće odbrane (HVO) kao "jedini institucionalni oblik obrane" Hrvata u Bosni i Hercegovini, a 03. jula iste godine statutama odluka Hrvatske zajednice Herceg Bosne (HZ HB) o privremenom ustrojstvu izvršne i sudske vlasti, stvorene su u praksi paravojne i paradržavne kolaboracionističke institucije koje su trebele da realizuju velikodržavne apetite Franje Tuđmana i njegovih istomišljenika u državnoj vlasti. Mada su početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu jedinice HV i HVO bile okrenute prema srpskom agresoru, ukupna hrvatska politika prema odbrani Bosne i Hercegovine bila je propuštati naoružanje "na kašičici" A R BiH na prostorima "od interesa" za HV i HVO i opstruirati i, što je više moguće, blokirati rad državnih institucija

¹⁰ Janko Bobetko, *Sve moje bitke*, Zagreb, 1996., str. 220 i 221.

RBiH da bi se, između ostalog, opravdala neophodnost postojanja i funkcionisanja HZ HB i HVO.

U mnogim, do sada objavljenim radovima, se napad na Prozor krajem oktobra 1992. godine uzima kao početak agresije HV na Bosnu i Hercegovinu, mada je prvi napad jedinica HVO i HOS-a uslijedio 19. juna 1992. godine na štab i jedinice TO R BiH Novi Travnik. Legalnim institucijama vlasti postavljen je ultimatum kojim je definisano preuzimanje vlasti od strane institucija HZ HB i HVO kad je odbrambeni sektor u pitanju. Poslije neprihvatanja ultimatum, jedinice HV i jedinice HVO iz Busovace, Viteza, Kiseljaka i Gruda napale su jedinice TO R BiH Novi Travnik. Posljedice napada su 3 ubijena i 3 ranjena pripadnika TO te razrušene zgrade štaba TO, stanice javne bezbjednosti i opljčkani magacini s oružjem i opremom, te odnesena i *djelomično zapaljena* dokumentacija štaba TO Novi Travnik¹¹. Tako je počelo sa lokalnim napadima, a u napadu HV i HVO na području Novog Travnika cilj je bio i zauzimanje najvećeg kompleksa vojne industrije "Bratstvo" Novi Travnik u kojoj se proizvodile sve vrste artiljerijskog naružanja, uključujući i tri vrste višecijevnih bacača raketa od kojih je višecijevni bacač raketa tipa "Orkan" bio dometa 50 km. Fabrika "Bratstvo" je bila na teritoriji koju je efektivno pokrивao opštinski štab TO i njegove jedinice.

Prema dostupnim podacima u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu 10 brigada i više samostalnih jedinica Hrvatske vojske učestvovalo je u agresiji na RBiH¹². Prema nekim procjenama HV i HVO su u agresiji na Bosnu i Hercegovinu angažovali 45.000 - 50.000 vojnika, oko 100 tenkova i preko 100 artiljerijskih oruđa većeg kalibra¹³. Hrvatska je upotpunosti podržavala logistički i finansijski HVO: Ministarstvo odbrane Hrvatske je svojim odobrenjima kontrolisalo prolazak i ulazak naoružanja i vojne opreme za potrebe A RBiH. Naoružanje i oprema za potrebe A RBiH su uz odobrenje nadležnih organa MO Republike Hrvatske prolazile i kroz kontrolu Centralne pozadinske baze HVO u Grudama, čime se obezbjeđivao nadzor i uvid koliko naoružanja ulazi za potrebe A RBiH u Bosnu i

11 Izvještaj Štaba TO Novi Travnik, Arhiv A RBiH, arh. broj 31-2-03-302-7/4-34/8

12 Dr. Smail Ćekić, Agresija na Bosnu i genocid nad Bošnjacima 1991-1993., 1994., str. 225-226

13 Dr. Smail Ćekić, Agresija na Bosnu i genocid nad Bošnjacima 1991-1993., 1994., str. 225-226

Hercegovinu. Kontrola kretanja konvoja obezbijedena je pratnjom HV kroz Hrvatsku, a HVO kroz Bosnu i Hercegovinu. Često su i na lokalnim nivoima zaustavljani konvoji, posebno u Kiseljaku, i ponovo su brojana sredstva da se ne bi desilo da se dio sredstava ostavi za jedinice A RBiH u dolini Neretve ili srednjoj Bosni¹⁴. Pored uzimanja svojih uobičajenih 25 - 30% robe namijenjene za ARBiH, predstavnici MORH su na nalazima za dozvolu prolaska naoružanja i opreme ponekad pismeno obavezivali vođe konvoja koliko treba, uvijek najatraktivnije robe, ostaviti za potrebe HVO¹⁵.

Prvi veći oružani napad HVO na jedinice A RBiH je napad na ARBiH u Novom Travniku. U napadu na Novi Travnik, pored HVO, učestvovala su i dio 114. splitske i 123. varaždinske brigade. Tokom napada na ARBiH jedinice HV i HVO su ubile više civila, zapalile više objekata, 75 ljudi je zatvoreno i mučeno, a više stanova Bošnjaka opljačkano. Sukob je prekinut 25. 10. 1992. godine. Krajem oktobra došlo je do napada HV i HVO na Prozor, grad sa većinskim bošnjačkim stanovništvom. U napadu na Prozor učestvovala su i 113. šibenska i dio 114. splitske brigade HV. Prozor je opljačkan, Bošnjaci poubijani, protjerani ili odvedeni u zarobljeništvo.

U napadu na Gornji Vakuf u januaru 1993. godine su učestvovala 113. šibenska i dio 114. splitske brigade HV kao i specijalne jedinice "Škorpije" iz Trogira, "Alkari" iz Sinja, te "Vukovi" iz Splita. U napadu na Jablanicu u aprilu i maju 1993. godine učestvuju 113. i 114. brigada HV, te specijalne jedinice "Divovi" i "Tigrovi"¹⁶. Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu, posebno na prostoru zapadne Hercegovine prisutna je bila i vojna policija HV iz Rijeke i Hrvatske Posavine. Radi pomoći HVO u proboju linija A RBiH ubacuju se i diverzantske grupe specijalnih snaga HV u dubinu rasporeda ARBiH. Poslije ubacivanja jedne takve grupe na planinu Vranica u januaru 1993. godine koju su uništili pripadnici brigade A RBiH iz Gornjeg Vakufa, HV nije više ubacivala takve grupe. Hrvatska vojska je u borbenim dejstvima angažovala i nekoliko stotina plaćenika iz Njemačke, Švedske i Bri-

14 Naredbe MORH broj 512-07-06/92-01/257 od 02. 12. 1992. godine, Arhiv ARBiH arh. broj 31-2-03-302-7/9-7/99 i druge

15 Naredba MROH broj 512-07-08/92-01/252 od 11. 09. 1992. g., Arhiv ARBiH, arh. br. 31-2-03-32-7/2-9/99

16 Dr. Smajl Ćekić, Agresija na Bosnu i genocid nad Bošnjacima, Sarajevo, 1991-1993., 1994., str. 226.

tanije. Potpunu logistiku HVO vršila je HV, a često je za te potrebe upotrebljavala helikoptere zbog nemogućnosti direktnog dotura kopnom. Ovome treba dodati da su svi komandanti HVO imenovani od strane GŠ HV i to iz redova visokih oficira HV (Slobodan Praljak, Ante Prkačin, Milivoj Petković, Ante Roso). I na nižim dužnostima bilo je dosta oficira HV.

Sem direktne agresije Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu vršeno je i indirektno podrivanje odbrambenih mogućnosti ARBiH uz realizaciju dogovora o podjeli Bosne i Hercegovine. U tom pogledu posebno je karakteristična predaja dijela Bosanske Posavine koju je kontrolisala HV.

HV i HVO su veoma uspješno vodili borbu protiv srpskog agresora i držali su pod kontrolom Bosanski Brod, Derventu, Odžak i bili pred Dobojem i bilo je pitanje dana kada će ući u grad. Međutim, iz razloga poznatih samo rukovodstvu Hrvatske i najvišem komandnom kadru HV, u julu 1992. godine se HV i HVO povlače i prepuštaju bez borbe dio Bosanske Posavine i gradove Modriču, Derventu i Odžak. Odlukom komande 108. brigade Bosanski Brod, mimo donešene odluke na političkom nivou, nastavlja se odbrana Bosanskog Broda sve do 06. oktobra 1992. godine kada branioци zbog velikog pritiska srpskih snaga napuštaju Bosanski Brod koji pada u srpske ruke, pa samim tim i sva Bosanska Posavina, sem oraškog džepa. Dobri poznavaoци politike hrvatskog vodstva u to vrijeme, te očevici i sudionici tog sramotnog povlačenja, sigurni su da je bilo riječi o dogovoru. Većina ih ovaj sramni postupak veže za dogovor Boban - Karadžić u Gracu.

Naime, u svojoj mirovnoj misiji Hoze Kutiljero je u završnoj fazi razgovora u dokumentu "Izjava o principima za novo ustavno uređenje BiH" od 18. marta 1992. godine predstavio državu Bosnu i Hercegovinu sastavljenu od tri konstitutivne jedinice zasnovane na nacionalnom principu i uz uvažavanje ekonomskih, geografskih i drugih kriterija. Suverenitet je zasnovan na građanima muslimanske, srpske i hrvatske nacionalnosti koji to pravo realizuju u konstitutivnim jedinicama i u centralnim organima države. Pošto su na to pristali predstavnici strana iz Bosne i Hercegovine koje su pregova-

rale, kao osnova budućih pregovora, krajem aprila u Gracu Boban i Karadžić sklapaju sporazum koji, u suštini, predstavlja dogovor predstavnika Hrvata i Srba o realizaciji Kutiljerovih principa o konstitutivnim jedinicama. Iz pomenutog sporazuma potrebno je navesti sljedeće konstatacije.

- u tački 3. Sporazuma se navodi da je “dogovoreno razgraničenje dviju konstitutivnih jedinica na području Kupresa i Bosanske Posavine (Derrventa, Bosanski Brod, Bosanski Šamac, Odžak, Orašje, Modrica i Brčko), vodeći računa o kompaktnosti prostora i komunikacija”
- u tački 5. se insistira da se “razgraničenje izvrši do 15. maja 1992. godine”.. . ;
- u tački 6. je dogovoren “prekid oružanih sukoba između Hrvata i Srba od 6. maja 1992. godine¹⁷”.

Sigurno je da nije riječ o koincidenciji, mada za navedene konstatacije o namjernoj predaji Bosanske Posavine od strane hrvatskog vodstva nema pismenih i autentičnih dokumenata. Međutim, HV je i dalje u kontinuitetu učestvovala u agresivnom djelovanju zajedno sa HVO, po svim pokazateljima sastavnim dijelom HV. I hrvatsko rukovodstvo i komandne strukture su pritom zaboravile žrtve koje su Bošnjaci podnijeli u odbrani Hrvatske pred naletom srpske agresije. U jedinicama HV je tokom rata u Hrvatskoj učestvovalo oko 18. 000 Bošnjaka, od kojih je oko 4. 500 poginulo.

UČEŠĆE HRVATSKOG VIJEĆA OBRANE U AGRESIJI

Veliki dio Hrvata iz Bosne i Hercegovine, ali i Bošnjaka, učestvovala je u odbrani Hrvatske. Poslije potpisanog primirja sa JNA i vrativši se u Bosnu i Hercegovinu, a pod rukovodstvom HDZ, formiraju se oružane formacije od učesnika rata u Hrvatskoj i drugih dobrovoljaca. U aprilu 1992. godine bilo ih je oko 5. 000 u zapadnoj Hercegovini. Dana 8. aprila 1992. godine Predsjedništvo HZ HB na sjednici u Grudama donosi odluku o formiranju Hrvatskog vijeća obrane

¹⁷ Zdravko Tomac, *Tko je ubio Bosnu*, Zagreb, 1994. , str. 36-37.

(HVO), (Prilog broj 1-6). Iz donijete odluke najvažnije je da "Hrvatsko vijeće obrane (HVO) kao oružane snage HZ HB i kao izražaj već postignute spremnosti bosansko-hercegovačkih Hrvata da se i oružano suprotstave velikosrpskoj agresiji u momentima nemoći legalne vlasti RBiH, a posebno raspadom njenog odbrambenog sustava uspostavlja se kao vrhovno tijelo obrane hrvatskog naroda u HZ HB, brinući se o obrani suvereniteta prostora HZ HB i o zaštiti hrvatskog i drugih naroda u ovoj zajednici od bilo kojeg agresora u BiH (član 2). HVO takođe obavlja i poslove izvršne vlasti, za što je odgovorno Predsjedništvo HZ HB. Za prvog predsjednika HZ HB izabran je Mate Boban¹⁸. Uzalud se je HVO ponekad legitimisao kao branilac Bosne i Hercegovine, a HZ HB kao integralni dio Bosne i Hercegovine, pozivajući se na upotrebu riječi "Republika Bosna i Hercegovina" u zaglavlju dokumenata i štambilja i na "Sporazum o prijateljstvu i saradnji RBiH i RH" od 21. 07. 1992. godine u kojem je, između ostalog, definisano da je "oružani dio HVO sastavni dio jedinstvenih oružanih snaga RBiH"¹⁹. Analizom dijela teksta iz odluke o formiranju HVO vidljivo je da nije postojalo opredjeljenje da je HVO sastavni dio oružanih snaga RBiH i da se bori za Bosnu i Hercegovinu. Karakteristične su sljedeće konstatacije iz navedenog teksta:

- HVO predstavlja oružane snage HZ HB, a ne RBiH, mada je istog dana 8. aprila Predsjedništvo BiH donijelo odluku o formiranju štaba TO RBiH i o upotrebi jedinice TO RBiH;
- Formiranje HVO nije bilo rezultat nemoći legalnih organa RBiH nego njegovog opredjeljenja da sa TO RBiH ne učestvuje u odbrani suvereniteta Bosne i Hercegovine;
- HVO se deklarira kao branilac suvereniteta paradržavne nepriznate tvorevine, a suverenitet je bio priznat samo Republici Bosni i Hercegovini od strane institucija Međunarodne zajednice i u to vrijeme već i od nekih zemalja;
- Spremnost da se "suverenitet HZ HB" brani od svakog "agresora" u Bosni i Hercegovini, a ne eksplicitno od srpskog agresora u suštini je značilo, a u praksi se to i pokazalo, spremnost da se

18 Zdravko Sančević, *Pogled u Bosnu*, Zagreb, 1998., str. 116.

19 Zdravko Sančević, *Pogled u Bosnu*, Zagreb, 1998., str. 117.

agresijom HV i HVO okupiraju područja zacrtana da uđu u sastav HZ HB;

- O ovakvoj odluci nisu konsultovani niti su je odobrili državni organi R BiH, niti je ko pitao pripadnike TO R BiH, bošnjački i srpski narod, pa ni hrvatski, prihvataju li takvu fantomsku tvorevinu i jesu li spremni u njoj da žive;
- Posebno je nelogično proglašavanje HVO izvršnim organom vlasti u HZ HB što je nezabilježena simbioza civilne i vojne vlasti spojene u jednoj instituciji, (Prilog broj 1-7).

Kada je 3. jula 1992. godine donesena Statutarna odluka HZ HB o privremenom ustrojstvu izvršne i sudske vlasti radi odbrane hrvatske zajednice u Bosni i Hercegovini, zbog navodnog prestanka funkcionisanja nominalne vlasti R BiH, postalo je jasno da je ozvaničena, pored "Republike Srpske" još jedna paradržavna tvorevina koja je praktično postojala još od 18. novembra 1991. godine kada je osnovana HZ HB kao politička, kulturna, ekonomska i teritorijalna cjelina Hrvata u Bosni i Hercegovini, s Mostarom kao sjedištem. Predsjedništvo HZ HB je ovom odlukom:

- suspendovalo legalne organe vlasti i time preuzelo sudsku, izvršnu i zakonodavnu vlast na području HZ BH;
- prenijelo u vlasništvo HVO svu imovinu bivše JNA;
- definisalo osnivanje vojnih sudova;
- definisalo osnivanje javnih preduzeća (PTT, elektro i vodoprivreda, ceste, željeznica itd)²⁰.

Mada je početkom agresije Srbije i Crne Gore na Bosnu i Hercegovinu HVO, uz pomoć HV imao uspjeha u borbi protiv agrersora, posebno u Posavini (Bosanski Brod, Odžak, Derventa) i oko Mostara kada je sa AR BiH potisnuo srpske snage od lijeve obale Neretve, ipak je težište angažovanja imao u zaokruživanju zamišljenje teritorije HZ HB prijetnjom ili upotrebom sile. Tako je u izvještaju komande štaba TO R BiH dana 18. aprila 1992. godine Rasim Delić konstatovao prilikom sagledavanja stanja u TO Kiseljak, sljedeće:

²⁰ 20Zdravko Sančević, *Pogled u Bosnu*, Zagreb, 1998, str. 252.

- “vlast u Kiseljaku je preuzela HDZ (HVO) i suspendovala legalne organe vlasti;
- postavljene su na institucije isključivo hrvatske zastave;
- ne priznaju se organi vlasti R BiH niti štabovi TO R BiH;
- nema volje ni interesa za zajedničku borbu protiv srpskog agresora²¹.

U izvještaju Rasima Delića, tada komandanta Štaba Vrhovne Komande odsjek Visoko, broj 01/47-1 od 31. 07. 1992. godine, o stanju na teritoriji Travnika, Novog Travnika, Bugojna i Gornjeg Vakufa, konstatuje se da je “ustrojavanjem Herceg Bosne (na tim prostorima) otpočela diskriminacija Muslimana za čiji se izlazak iz grada traže 2 potpisa (TO i HVO), a od TO se oduzima 10 posto vrijednosti, za njih, namijenjenih roba²²”. HVO je nasilno preuzelo vlast u Varešu, gdje je na vlasti bio SDP, u Vitezu, Busovači i gradovima u zapadnoj Hercegovini, uvodeći nelegalnu jednonacionalnu i jednostranačku vlast. Mate Boban nije imao namjeru ni saradivati sa državnim institucijama Bosne i Hercegovine, te su formalne tvrdnje o pripadnosti Bosni i Hercegovini bile samo paravan za Međunarodnu zajednicu. Boban i njegovi istomišljenici su željeli dio Bosne i Hercegovine, i to što veći, da priključe Hrvatskoj. U strukturu HZ HB pokušavali su na perfidan način uključiti i dio Bosanske Posavine uslovljavajući pomoć iz Hrvatske u opremanju da novoforirane jedinice u Gradačcu, Gračanici, Srebreniku, slobodnom dijelu brčanske i dobojske opštine imaju u svom nazivu odrednicu HVO. Tako su te brigade, iako u AR BiH, trebale odigrati značajnu ulogu za politiku HZ HB koja je računala da će na taj način ojačati svoju ulogu na tom prostoru.

U svom ekspanzionističkom pohodu HVO nije prezao da prijetnjama iznudi vlast ni u mjestima gdje je hrvatska populacija bila u apsolutnoj manjini. To se pokušalo i u Kaknju gdje je u nacionalnom sastavu dominiralo bošnjačko stanovništvo sa 54 posto u odnosu na hrvatsko koje je bilo zastupljeno sa 30 posto. Prvo je HVO, ucjenom prolaska roba kroz područja koja je kontrolisao pokušao iznuditi neprincipijelne političke ustupke, mada je zastupljenost Hrvata

²¹ Arhiv A R BiH, arhivski broj: 31-2-03-302-7/4-1/99.

²² Arhiv A R BiH, arhivski broj: 31-2-03-302-7/4-8/99.

u institucijama vlasti bila veća u odnosu na nacionalnu zastupljenost na teritoriji općine Kakanj. Pošto u tome nisu uspjeli, dana 15. jula 1992. godine čelnik HVO, Pavo Šljivić je dao ultimatum leglanim organima vlasti u vidu odluke o proglašenju hrvatske općine Kakanj. U toj njegovoj ili HVO odluci je bilo definisano:

- “da se utemeljuje hrvatska općina Kakanj u teritorijalnom sastavu HZ HB i u sastavu Republike Bosne i Hercegovine (kao da to već nije bila);
- općina se formira na osnovu odluke o uspostavljanju HZ HB od 18. novembra 1991. godine,
- utemeljuje se u postojećim granicama općine Kakanj;
- najviši organ vlasti je skupština Hrvata općine Kakanj koja broji 25 zastupnika;
- funkciju zastupnika vršiće dotadašnji hrvatski zastupnici u skupštini općine Kakanj, te prvi sljedeći na listama sa višestranačkih izbora, naravno Hrvati²³”.

Pavo Šljivić je, pored teksta odluke, dao rok od 3 dana da se ona realizuje prijeteci silom ako do toga ne dođe. Na to je reagovao Rasim Kadić, tada član ŠVK odsjek Visoko koji je zajedno sa Rasimom Delićem, komandantom štaba bio pozvan na sjednicu ratnog Predsjedništva Kakanja. On je upozorio predstavnike HDZ (HVO) “da hoće da učine isto što i SDS, da je to poziv na oružani sukob, ali da moraju znati i za posljedice koje iz toga proizilaze”. Ne treba mnogo mudrosti za zaključak da je Kakanj za HVO značajan zbog energetskih kapaciteta (rudnici i termoelektrana) čijim bi stavljanjem pod svoju kontrolu praktično držali u šaci čitavu srednju Bosnu.

Naravno, Kakanj nije ušao u sastav HZ HB. Tamo gdje se nije mogao postići cilj prijetnjom, pokušalo se silom. Tako su strukture HOS i HVO u toku aprila i maja 1992. godine izazivale incidente u Novom Travniku želeći isprovocirati sukobe. Vrijeđali su i maltretirali Bošnjake i preostale Srbe, pljačkali i otimali, skrnjavili zastave i ostala obilježja RBiH i isticali da je to dio hrvatske države. Na sjednici

²³ Arhiv A RBiH, arhivski broj: 31-2-03-302-7/9-1/99.

Predsjedništva, imenovanog od skupštine opštine, koje je bilo multietničkog sastava, rukovodstvo HVO postavlja ultimatum u kome traži:

- “da se TO RBiH u općini stavi pod komandu HVO, a oni koji se suprotstave biće razoružani ili ubijeni;
- smjenu legalnih organa vlasti, njihovo raspuštanje i uvođenje izvršne i upravne vlasti HZ HB uz obavezu iskazivanja lojalnosti novoj vlasti;
- lojalnost novoj vlasti moraju uraditi i građani;
- kontrolu roba i putnika vršiće samo organi HVO i HZ HB;
- da se odmah smijeni komandant štaba TO Refik Lendo i njegov načelnik štaba Zuhdija Harbaš;
- da se moraju iseliti sve bošnjačke izbjeglice iz stanova.

Interesantno je da su ultimatum u ime HVO izrekli legalno izabrani i aktuelni funkcioneri Jozo Sekić, predsjednik SO i ratnog Predsjedništva, Marinko Marelja, član Predsjedništva, Zoran Matošević, sekretar sekretarijata za odbranu i Čivčija Zlatan, načelnik stanice javne bezbjednosti²⁴. Pošto lokalni ultimatum nije prihvaćen, HVO je 19. juna 1992. godine pokrenu oružani napad združenih snaga HVO sa područja Novog Travnika, Busovače, Viteza, Kiseljaka i Gruda. Napadima su se pridružile i formacije HV. Pošto ovim napadom nije u potpunosti ostvaren planirani cilj, napad je obnovljen 19. oktobra 1992. godine. Do tog vremena HZ HB je u Novom Travniku instalirala vlast, HVO i MUP. Ta vlast radi za HZ HB. Otpočela je sa naplaćivanjem taksi i poreza za HZ HB. Istovremeno su djelovale legalne vlasti. U preostalom sastavu HVO je zaposjeo većinu značajnih objekata u gradu i općini. Oduzeta je većina motornih vozila od preduzeća i privatnika. Osporava se A RBiH i odbija saradnja.

Narastanjem incidenata HVO je iskonstruisao i povod za napad na grad i bošnjačka mjesta u općini Novi Travnik. I pored aktivnog učešća HV i jedinica HVO sa šireg prostora, opstali su i legalni organi

²⁴ Izvještaj o napadu na štab i jedinice A RBiH u opštini Novi Travnik, str. 2., Arhiv ARBiH, arhivski broj 31-2-03-302-7/4-34/99

vlasti i A R BiH, ali i tvornica "Bratstvo" (BNT), za koju je posebno bio zainteresovan ne samo HVO, nego i HV, ostala je pod punom kontrolom AR BiH. Ništa manje intenzivni nisu bili ni napadi krajem oktobra 1992. godine na Prozor gdje su jedinice HV i HVO učinile masovne zločine nad bošnjačkim stanovništvom. U januaru 1993. godine uslijedio je napad HV i HVO na Gornji Vakuf u kojem kolaboracionističke snage HVO, uz puno angažovanje HV, nisu uspjele okupirati Gornji Vakuf, nego samo dio koji je i inače bio naseljen u većini Hrvatima. Ni napadi HV i HVO na Jablanicu u aprilu 1993. godine, nisu urodili plodom. Nije uspostavljena kontrola HZ HB i HVO nad energetskim potencijalom u dolini Neretve niti kontrola nad, za HVO značajnom, dionicom puta M-17. I na ostalim prostorima BiH (Mostar, Bugojno i dr.) HVO je pokušavao instalirati vlast ili bar podijeliti teritoriju. Pljačke na punktovima, kontrolisano propuštanje iz i u Hrvatsku, naplate raznih nelegalnih taksi i poreza od strane paradržavnih institucija HVO i HZ HB imale su za cilj gušenje i slabljenje legalnih institucija R BiH, sprječavanje jačanja A R BiH i demoralisanje stanovništva na teritoriji na kojoj je djelovala A R BiH. Čekao se trenutak da se zada završni udar Bosni i Hercegovini, bošnjačkom narodu i svim građanima privrženim BiH kao svojoj domovini²⁵.

MEĐUSOBNA SARADNJA VOJSKE REPUBLIKE SRPSKE I HVO-A

Očigledni primjeri međusobne saradnje i pomoći Vojske republike Srpske i HVO-a vide se u sljedećim primjerima.

- 1) U sukobima AR BiH i VRS na prostoru Visokog (sela Zimča, Radovlje, Kalotići) kada su pripadnici VRS došli u okruženje, organizovano su se, uz pomoć HVO Kiseljaka, izvukli preko Kiseljaka za Ilidžu
- 2) Prilikom oslobađanja s. Bradine veći dio pripadnika VRS i srpskog naroda izvukao se u organizaciji HVO preko Kiseljaka ka Ilidži.

²⁵ Informacije Komande 3. korpusa A R BiH, broj 03/100-17-4 od 11. 01. 1993. godine, Arhiv AR BiH, arhivski broj 31-2-03-302-7/6-4/99

- 3) Pri oslobađanju prostora oko Zenice koga su početkom rata kontrolisale jedinice VRS, isti su se uz pomoć HVO izvukli na druge prostore koje kontroliše VRS.
- 4) Agresijom Hrvatske na BiH i otvorenog sukoba sa HV i HVO ARBiH do punog izražaja dolazi saradnja između VRS i HVO. Tako VRS direktno pomaže HVO u borbama ABiH sa HVO oko Kiseljaka, Vareša, Žepča, Konjica i na drugim prostorima. VRS i Vlasti TZV RS omogućuju nesmetano kretanje pripadnika HVO preko svog prostora, iz Vareša preko Ilijaša i Ilidže do Kiseljaka odnosno dolje preko Kalinovika i Nevesinja do Stoca, od Konjica preko Nevesinja do Stoca, od Žepča preko "srpskih teritorija" do hrvatskih teritorija. Istim putevima vrši se i snabdijevanje pripadnika HVO.
- 5) Trgovina i razmjena roba na relaciji "Republika Srpsko-Hrvatska Zajednica (HR) – Herceg Bosna odvijala se neprekidno, kao i između VRS i HVO.

Na opsadu Sarajeva posebno negativnog uticaja imala je neposredna saradnja između HVO Srednje Bosne (Kiseljaka, Busovače, Viteza) i VRS čime je osujećen svaki pokušaj deblokade Sarajeva od strane ARBiH, bilo pravovremenim obavještanjima o tim pripremanjima, bilo sprječavanjem korišćenja prostora za napad na odbrambene linije VRS sa prostora koji kontroliše HVO – pravac Kiseljak – Ilidža i Kiseljak – Hadžići.

U periodu borbe sa dva agresora snage ARBiH su se razvukle na širokom frontu. I onako otežano snabdijevanje ARBiH u periodu sukoba sa HV i HVO je praktično prekinuto. Rezerve su bile pri kraju. U takvim okolnostima samo se još više produžavala agonija opsjednutog Sarajeva, pa čak je postojala opasnost od totalne blokade Sarajeva pri ofanzivi VRS na Bjelašnici i Igmanu i dovođenje već opsjednutog Sarajeva u bezizlaznu situaciju.

Iako HV i HVO direktno nisu napadali na Sarajevo, agresijom na BiH su omogućili VRS da duže vrijeme nego što bi to bilo da nije bilo saradnje HVO i VRS drži Sarajevo u opsadi, i da okupira veći dio BiH a posebno zauzme okružene enklave u Istočnoj Bosni.

VANJSKA POLITIKA CLINTONOVE ADMINISTRACIJE PREMA RATOVIMA U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI (1993. - 1995.)

Cilj je ovoga članka obuhvatiti unutrašnje i međunarodne prilike koje su prisilile američkog predsjednika Billa Clintona da odluči potpuno uključiti Sjedinjene Američke Države u okončanje rata u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Treba naime analizirati jednu "kratkotrajnu" diplomatsku epizodu vezanu uz način odlučivanja o vanjskoj politici u krugu američke vlade. Naš je cilj objasniti motive koji su doveli predsjednika Clintona do odluke da u kolovozu 1995. upotrijebi međunarodnu vjerodostojnost Sjedinjenih Država u trenutku kad su sve međunarodne institucije pokazale neuspjeh u svojim nastojanjima da riješe sukobe na dijelu prostora bivše Jugoslavije.

Politika Clintonove administracije (1993. -1995.)

Tijekom izborne kampanje 1992. predsjednički kandidat Bili Clinton je naglasio da podupire uporabu sile protiv Srbije, glavnim poticateljem ratova u bivšoj Jugoslaviji. U srpnju 1992. on je predlagao uporabu zračnih napada protiv Srba u Bosni i Hercegovini kako bi putovi potrebni za prijevoz humanitarne pomoći ostali prohodni. Clinton je također spomenuo da Sjedinjene Američke Države moraju prosuditi mogućnost bombardiranja srpskih topničkih položaja kako bi se probila blokada grada Sarajeva. Manje od mjesec dana kasnije, dok je Bushevu administraciju uznemirilo otkriće koncentracijskih logora koje su držali bosanski Srbi, Clinton je izjavio: "Ne možemo dopustiti da ignoriramo nešto što nalikuje

na sustavno i promišljeno uništenje ljudskih bića zbog etničkog porijekla. (...) Započelo bi sa zračnim udarima na Srbe kako bi se ponovno uspostavili osnovni humani uvjeti."

Neposredno poslije njegova dolaska na vlast, predsjednik Clinton je istaknuo da će se SAD uključiti u novom smjeru u pogledu politike prema bivšoj Jugoslaviji. Jedan od prvih službenih poteza novog predsjednika bio je pitati svoju skupinu nadležnu za vanjsku politiku, prije svih "Presidential Review Directives" (PRDs), da ponovno procijeni američko gledište prema ratu u Bosni i Hercegovini. PRD je predstavio više opcija za razvoj aktivnije politike SAD-a u Bosni, među kojima se nalazila uporaba zračne sile da bi se nametnulo poštovanje zone zabrane letenja koju je UN proglasio iznad Bosne i Hercegovine u listopadu 1992.; korištenje zračnih udara protiv srpskih položaja; ograničenje embarga na oružje da bi se omogućila učinkovitija obrana Bošnjaka; slanje UN-ovih mirovnih snaga u Makedoniju i na Kosovo da se spriječi proširenje sukoba na cijelu regiju; osnivanje međunarodne komisije za istraživanje zločina počinjenih u Bosni.

Međutim, kad je državni tajnik Warren Christopher objavio rezultate ove izmijenjene politike 10. veljače 1993., nijedna vojna opcija nije bila predložena, a ukidanje embarga i uporaba zračnih udara protiv srpskih snaga nisu spomenuti. Umjesto toga, Christopher je podsjetio na ograničenost angažmana SAD-a, te zajamčio da američke kopnene postrojbe neće biti raspoređene u Bosni i Hercegovini prije nego što sve strane ne prihvate mirno rješenje. Saveznici, posebno Francuzi, Velika Britanija i Njemačka odahnule su shvaćajući da SAD ne namjerava duboko preispitati svoju ulogu u Bosni. Bili su prije svega zadovoljni što Washington odustaje, barem privremeno, od vojne opcije koju je naglašavao Clinton tijekom cijele izborne kampanje. Francuzi i Britanci su se pribojavali da bi primjena sile, posebno zračnih udara protiv srpskih položaja, mogla izazvati odmazde protiv vojnika UNPROFOR-a u Bosni. Od 1991. Europljani su odbacivali opciju korištenja sile da bi se zaustavili ratovi u bivšoj Jugoslaviji. Predstavljajući novu političku orijentaciju SAD-a prema Bosni i Hercegovini, Christopher je, činilo se, namjeravao potvrditi da se njegova vlada pridružila strategiji uglavnom utemeljenoj na diplomatskim aktivnostima. To je barem zaključio Klaus Kinkel,

njemački ministar vanjskih poslova, koji je izjavio da je Washington odlučio prihvatiti europsku pregovaračku politiku umjesto da pribjegne vojnoj sili. Na isti način, *Quai d'Orsay* je procijenio "vrlo pozitivnom" odluku SAD-a da "odbaci perspektivu izravne vojne intervencije (u Bosni, op. R. L.) prije zaključivanja mirovnog ugovora". Kasnije je predsjednik Clinton neprestano pristajao uz saveznike kad su se ovi protivili njegovoj politici koja je tražila ukidanje embarga na oružje, što je sarajevska vlada ustrajno zahtijevala.

Početak 1993., naprotiv, najvažnije stajalište nove Clintonove administracije prema Bosni i Hercegovini se izražavalo u ograđivanju prema Vance-Owenovu planu, koji su sastavili pregovarači UN-a (Cyrus Vance) i Europske unije (Lord David Owen) i koji je predviđao podjelu Bosne i Hercegovine u deset provincija određenih prema zemljopisnim i etničkim mjerilima. Američka vlada je doživljavala taj plan kao nerealan i neostvariv. Smatrala je, također, da nagrađuje srpska vojna osvajanja. Nekoliko puta tijekom prvih mjeseci 1993., Warren Christopher i predsjednik Clinton spominjali su nedostatke Vance-Owenova plana. Međutim, nisu ga odbacili u cjelini. Ministri vanjskih poslova zemalja Europske unije su ga formalno odobrili 1. veljače 1993. Prema tome, Clintonova administracija riskirala je optužbe za sabotiranje protiveći se prekomjerno novom mirovnom planu. Clintonova administracija je uputila diplomata Reginalda Bartholomewa na Međunarodnu konferenciju za bivšu Jugoslaviju, koja se sastajala u Ženevi, da bi se u Vance-Owenovu planu umetnulo nekoliko dispozicija koje je američka diplomacija željela i da ga se tako učini prihvatljivijim za Bošnjake.

Poslije prihvaćanja bosanskih Hrvata, zatim Bošnjaka (ovo zadnje odobrenje je dobiveno nakon snažnih pritisaka na predsjednika Izetbegovića), plan Vance-Owen odbacili su bosanski Srbi. Suprotstavljali su se zapravo Vance-Owenovu planu već od siječnja 1993., ali, pred prijetnjama sankcijama njihov vođa Radovan Karadžić je popustio i 2. svibnja potpisao dokument. Treba dodati da su zapadne zemlje dobile nekoliko dana ranije važnu potporu. Naime, ruski predsjednik Boris Jeljcin je 27. travnja izjavio da "Rusija neće štiti one koji se suprotstavljaju međunarodnoj zajednici", aludirajući na bosanske Srbe. Jeljcin je to izrekao nakon pobjede na referendumu

održanom 25. travnja u Ruskoj Federaciji, koji mu je donio ključnu potporu naroda za njegovu predsjedničku ulogu i za nastavak gospodarskih reformi. Ministar vanjskih poslova Warren Christopher pozdravio je tu izjavu, koja je nagovijestila svojevrsno približavanje predsjednika Jeljcina stajalištu Zapada o ratu u Bosni i Hercegovini.

SAD je prvi put spomenuo mogućnost primjene sile radi prisiljavanja Srba da prihvate mirovni ugovor. Istog dana kad je Jeljcin dao svoju izjavu, 27. travnja, predsjednik Clinton susreo se s nekim članovima Kongresa da bi čuo njihova stajališta o zračnim udarima protiv Srba, a Pentagon je započeo procjenjivati moguće ciljeve napada. Pritisci SAD-a, iako kratkotrajni, bili su važni za pridobivanje Karadžićeva potpisa. Međutim, bila je riječ o lažnoj pobjedi. Karadžić je uskoro izjavio da Vance-Owenov plan mora odobriti Skupština Republike Srpske. Ona se sastala 6. svibnja i konačno je odbacila plan. Nakon toga, na referendumu održanom 15. svibnja bosanski Srbi ponovno su se suprotstavili mirovnom planu koji su izradili UN i EU. Strategija kojom se Karadžić riješio Vance-Owenova plana, iako ga je istodobno navodno prihvatio, odlično je funkcionirala. Između trenutka, krajem travnja kad su SAD i europske zemlje bile spremne udariti na bosanske Srbe ako odbiju potvrditi plan, i polovine svibnja, kad je odbijanje plana konačno potvrđeno, međunarodna zajednica izgubila je svoju odlučnost i ideja o zračnim udarima ubrzo više nije razmatrana.

Ipak, u svibnju 1993., predsjednik Clinton pokušao je zadnji potez i poslao ministra vanjskih poslova Warrena Christophera na turneju po europskim prijestolnicama (Pariz, London, Moskva, Bruxelles, Bonn i Rim) da uvjeri europske državnike o nužnosti bombardiranja srpskih položaja i ukidanja embarga na oružje namijenjeno sarajevskoj vladi. Tako je najavljena i predstavljena "lift and strike" politika kojom se Clintonova administracija nadala povratku Srba za pregovarački stol. Međutim, novu američku politiku za Bosnu i Hercegovinu, koju je Christopher iznio, Francuska i Velika Britanija nisu shvatile kao plan koji je predsjednik Clinton razradio. Saveznici su ga smatrali "prvom verzijom", nacrtom koji su mogle nadograditi ili čak odbiti države čije su se postrojbe nalazile u Bosni i Hercegovini u sklopu UNPROFOR-a. U svom izvještaju predstavljenom nakon povratka iz Europe, Chri-

stopher je upozorio predsjednika da će europski saveznici prihvatiti njegov plan samo ako njegova administracija pokaže više odlučnosti: "Moramo im reći da smo odlučili postupati s opcijom koja nam više odgovara i da želimo da nas podupiru." Sve to dovodi do pretpostavke da su Sjedinjene Države željele da se Europljani javno suprotstave politici "lift and strike". Tako je Clinton mogao pred dvostranačkom koalicijom u Kongresu, koja je tražila uporabu sile, nijekati vlastitu odgovornost u odbacivanju politike "lift and strike", prebacujući krivnju na Europljane. Zapravo, nakon francuskog i engleskog odbacivanja te politike Clinton je izjavio da je odluka saveznika najveće razočarenje tijekom njegova predsjednikovanja.

Nemoćan u pridobijanju savezničke potpore za svoj plan o zračnim udarima i ukidanju embarga, Clinton se polovicom svibnja 1993. vraća politici predsjednika Busha koja se svodila na promatranje i očekivanje europskih inicijativa. Predsjednik Clinton je obranio to stajalište suočen s krizom na području bivše Jugoslavije tijekom konferencije za novinare, održane 14. svibnja 1993., izjavljujući:

"To sam rekao i to ponavljam, mislim da Sjedinjene Države moraju djelovati sa saveznicima i to, uglavnom, zato što se Bosna nalazi u srcu Europe i što su Europljani prisutni u regiji. Moramo raditi zajedno s Ujedinjenim narodima. Drugo, ne vjerujem da je u interesu Sjedinjenih Država slati postrojbe u Bosnu i umiješati se u sukob u korist jedne ili druge strane."

U lipnju 1993., nakon europskog odbijanja politike "lift and strike", državni tajnik Christopher izjavio je pred Kongresom da SAD nema nikakvu moralnu obvezu intervenirati u Bosni zbog zaštite Bošnjaka jer su sve strane bile više ili manje odgovorne za sukob. Te njegove riječi bile su u znatnoj suprotnosti s onima izrečenima tijekom audijencija u veljači 1993. kad je držao Srbiju jedinim krivcem. U tajnoj bilješci poslanoj Christopheru, James K. Bishop, pomoćnik državnog tajnika za ljudska prava i humanitarne poslove, upozorio je državnog tajnika, oslanjajući se na sedam izvještaja o kršenjima ljudskih prava u Bosni i Hercegovini koje su Sjedinjene Države predale Ujedinjenim narodima, da se samo 18 slučajeva od njih 285 odnose na zločine koje su počinili Bošnjaci. Unatoč tom neskladu u State

Departmentu, politika Clintonove administracije prema sukobu u Bosni i Hercegovini kako ju je Warren Christopher definirao nipošto se nije promijenila.

Nakon neuspjeha politike "lift and strike", u svibnju 1993. Clintonova administracija je nastavila tražiti rješenje za sukobe u bivšoj Jugoslaviji spajanjem diplomatskih postupaka (sudjelovanje u radu Kontaktne skupine) i korištenjem vojnog instrumenta (NATO). Atlantski savez se doista još više upleo u rat u Bosni i Hercegovini nakon 5. veljače 1994., kad je srpska granata usmrtila 68, a ranila 200 osoba na sarajevskoj tržnici. Da se izbjegne novi pokolj te vrste, Francuska je predložila uspostavu demilitarizovane zone oko bosanske prijestolnice. Američka je diplomacija neposredno prihvatila tu ideju i odlučeno je, nakon pregovora među članicama NATO-a, da zaraćene strane moraju povući ili staviti pod nadzor UN-a cjelokupno teško naoružanje razmješteno na području od 20 kilometara oko Sarajeva. Sjevernoatlantski pakt je uputio ultimatum 9. veljače po kojem se sva teška oružja, koja se nalaze u spomenutoj zoni od 20 kilometara, stavljaju pod kontrolu UN-a u roku od deset dana počevši od 10. veljače u ponoć, a prekršitelji će biti izloženi NATO-vim zračnim udarima. Tijekom sljedećih deset dana vodili su se intenzivni pregovori, posredovanjem Rusije, kako bi se nagovorile srpske snage na predaju oružja. Kad je istekao rok ultimatumu 21. veljače, NATO je smatrao da su sve propisane točke poštovane.

Uspostava demilitarizovane zone oko Sarajeva omogućila je privremeno popuštanje u opsadi glavnoga grada. Unatoč tom uspjehu, utjecaj Washingtona i međunarodne zajednice na razvijanje događaja u Bosni i Hercegovini ostao je tijekom sljedećih mjeseci ograničen. Kontaktna skupina je, na primjer, bila nesposobna pridobiti prihvaćanje svoga mirovnog plana koji je ponudila u srpnju 1994. Zatim, od proljeća 1995. postalo je očigledno da srpske snage krše odredbe o upravljanju demilitarizovane zonom oko Sarajeva. Srbi su 22. svibnja 1995. zauzeli jedno skladište teškog oružja u sklopu razvojačene zone. Nakon toga Srbima je upućen novi ultimatum; ako srpske postrojbe ne predaju oružje u roku od 48 sati, NATO će protiv njih pokrenuti zračne udare. SAD su uspjele nagovoriti Francusku (nakon odlaska Francois Mitterranda) i Veliku Britaniju o utemeljenosti takve

politike za sigurnost Sarajeva. Kad je rok ultimatumu istekao bez željenog rezultata, zrakoplovi NATO-a bombardirali su dva srpska skladišta streljiva. Bosanski Srbi uzvratili su granatiranjem Tuzle, pri čemu je u jednom ugostiteljskom objektu poginulo 71 osoba. Nakon toga NATO je bombardirao šest drugih skladišta streljiva. Međutim, nakon prihvaćanja američkih prijedloga da se koristi NATO-vo zrakoplovstvo protiv srpskih položaja, članovi NATO-a, kao i Kanada, su neposredno blokirali daljnju uporabu zračnih napada u Bosni i Hercegovini. Kako je bilo i predviđeno, nesklad Zapada ohrabrio je postrojbe generala Mladića koje su uzele više stotina vojnika UNPROFOR-a kao taoce. Tijekom iduća tri tjedna taoци su korišteni kao "živi štit" da bi se spriječili novi zračni napadi NATO-a.

U vremenu kad je NATO obavljao zračne udare na srpske položaje, vojnici UNPROFOR-a su se nalazili u vrlo osjetljivoj situaciji suočeni s postrojbama generala Mladića. Slučaj s taocima UNPROFOR-a pokazala je gotovo potpuni nedostatak koordinacije između generala Georgesa A. Jouhvana, vrhovnog zapovjednika NATO-a, i generala Bernarda Janviera, zapovjednika UNPROFOR-a u bivšoj Jugoslaviji. Neuspjeh vojne kampanje NATO-a u svibnju i lipnju 1995. također je pokazao poraz američke politike koja je toliko računala na vojne udare. Međutim, taj neuspjeh mora biti pripisan Francuskoj, Velikoj Britaniji i Rusiji koje su učinile sve da naškode NATO-vu vojnom djelovanju. Zbog različitih razloga, te tri države su od izbijanja rata u Bosni i Hercegovini nastojale odvojiti diplomatske pregovore od vojnog djelovanja. Jedinstvo diplomacije i primjena sile, prema američkim diplomatima, bilo je od najveće važnosti za postizanje dogovorenog rješenja u Bosni i Hercegovini. Europska unija i Rusija željele su da sukob bude riješen isključivo pregovorima, što je jasno značilo pristajanje na teritorijalna osvajanja koje su izvršili Srbi.

Neposredno poslije krize taoca, razmimoilaženja između američkih i europskih diplomata u vezi s upotrebom sile u diplomatskom procesu vezana uz rješenje bosanskog sukoba postala su nepremostiva. Kad je saznao vijest o uzimanju taoca, 27. svibnja, pomoćnik državnog tajnika za kanadske i europske poslove, Richard Holbrooke, nalazio se u Budimpešti gdje se trebao vjenčati s Katijom Marton, američkom novinarkom mađarskog podrijetla. Samo nekoliko

sati prije početka svečanosti, Holbrooke je telefonirao Washingtonu da javi svoje preporuke. Spojen je s Madeleineom Albright, veleposlanicom Sjedinjenih Država u Ujedinjenim narodima, te s Johnom Kornblumom i Tomom Donilonom, dvojicom visokih službenika State Departmenta, kojima je naznačio: "Sugeriram da damo Srbima četrdeset osam sati da oslobode taoce, recite im da ćemo bombardirati Pale ako to ne učine." Prijedlog je M. Albright, Kornblumu i Donilonu nesumnjivo djelovao kao riskantan. Kako je Holbrooke napisao u svojim memoarima: "Tišina na drugoj strani žice značila je da su moji kolege mislili da sam poludio zbog vjenčanja koje se trebalo održati za nekoliko minuta".

Reakcija generala Bernarda Janviera, zapovjednika UNPROFOR-a u bivšoj Jugoslaviji, na krizu taoca bila je suprotna od Holbrookeove. Počeo je tajne pregovore s generalom Mladićem, posebno tijekom susreta 4. lipnja 1995, da bi postigao oslobođenje taoca s obećanjem da zračni udari ubuduće neće biti korišteni protiv srpskih postrojbi. General Janvier uvijek je nijekao da je došlo do tajnog dogovora s Mladićem. Nakon što su ga pozvali da svjedoči pred *Informativnom misijom o srebreničkim događajima* izjavio je: "Stalo mi je da vam odlučno kažem (...) da nisam na bilo koji način pregovarao sa Srbima o oslobođenju UN-ovih taoca. (...) Nikakav dogovor sa Srbima nije sastavljen u vezi nekorištenja zračnog oružja."

Ivo Daalder, međutim, tvrdi da niz događaja koji je uslijedilo nakon što su se 4. lipnja susreli generali Mladić i Janvier, daje naslutiti suprotno. Prema Daalderu, 9. lipnja, general Janvier, general Rupert Smith (zapovjednik UNPROFOR-ovih snaga u Bosni) i predstavnik UN-a Yasushi Akashi susreli su se da razgovaraju o upotrebi zračnih snaga protiv srpskih postrojba. Ako se general Smith snažno zalagao za zračne udare, general Janvier se tomu suprotstavio držeći da Srbi "žele promijeniti svoje ponašanje i postati dobri sugovornici". U tjednima koji su uslijedili nakon 4. lipnja, general Janvier i Yasushi Akashi odbili su pružiti zračnu potporu nizozemskim postrojbama u Srebrenici, koju su tada opkolile srpske snage. Nakon susreta s Miloševićem, održanog 17. lipnja, Akashi je izvijestio da je francuski predsjednik Chirac obavijestio Miloševića da se zračni udari neće ponoviti i da je predsjednik Clinton osobno pristao na taj zahtjev.

Ruski predsjednik Boris Jeljcin navodno je dobio isto uvjerenje od predsjednika Chiraca. Svi ti podaci daju naslutiti da je Janvier došao do dogovora s Mladićem i da je imao potporu najviših političkih krugova u Francuskoj.

Sigurno je barem da je general Janvier, kojeg je bivši predsjednik Francuske Francois Mitterrand preporučio glavnom tajniku UN-a Boutros-Ghaliju za zapovjednika UNPROFOR-a u bivšoj Jugoslaviji, s britanskim generalom Michaelom Roseom, zapovjednikom UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini od siječnja 1994. do siječnja 1995., bio simbol zapadnjačke politike smirivanja odnosa prema Srbima. Treba istaknuti da se general Smith, nasljednik generala Rosea na funkciji zapovjednika UN-ovih snaga u Bosni, odbio pridružiti generalu Janvieru tijekom susreta s Mladićem.

U srpnju 1995. predsjednik Bili Clinton i njegovi najbliži suradnici su započeli razmišljati o vanjskoj američkoj politici uoči priprema za izbornu kampanju. Osim problema Bosne i Hercegovine, predsjednik Clinton i njegovi savjetnici bili su uglavnom zadovoljni rezultatima svoje vanjske politike. U Bosni i Hercegovini, zemlji razorenoj ratom, položaj bošnjačke zajednice bio je katastrofalan i američka diplomacija nije imala novih ideja kojima bi se ponovno pokrenuo mirovni proces. U to vrijeme Clinton se bojao da cijela njegova vanjska politika bude ocijenjena po nedostatnim dostignućima SAD-a u Bosni i Hercegovini. Anthonv Lake je u razgovoru s novinarom Jason DeParle izrazio zabrinutost Clintonove administracije: "Bojim se da Bosna postane ponovno kriterij po kojem će biti procijenjena američka vanjska politika i da zasjeni sve što smo dobro učinili."

U isto vrijeme, Jacques Chirac, novi francuski predsjednik, počeo se baviti pitanjem Bosne i Hercegovine čim je stupio u službu 17. svibnja 1995. U lipnju, prilikom G 7 susreta u Halifaxu, u Kanadi, predsjednik Chirac zauzeo se za brzo rješenje bosanskog sukoba. Chiracov aktivizam gotovo je zasjenio dostignuća Billa Clintona. Unatoč činjenici što su G 7 sastanci obično imali naglasak na gospodarskim pitanjima, rat u Bosni i Hercegovini doslovno je bio glavna tema rasprave svjetskih vođa u Halifaxu. Predsjednik Clinton, koji se jako zanimao za probleme međunarodnoga gospodarstva, čak je otkazao

jednu od tiskovnih konferencija jer su se pitanja novinara isključivo odnosila na situaciju u Bosni i Hercegovini. Susret u Halifaxu bio je prekretnica za američkog predsjednika. Tada je shvatio nužnost rješavanja sukoba u bivšoj Jugoslaviji da bi učvrstio autoritet svoje zemlje, kao i svoj osobni. Tako je, između 6. lipnja i 8. kolovoza 1995., dvadeset i jedan sastanak u Bijeloj kući bio posvećen krizi u Bosni i Hercegovini. Pod rukovođenjem Anthonvja Lakea sastancima su nazočili "Warren Christopher, veleposlanica pri UN-u Madeleine Albright, zapovjednik združenog glavnog stožera general John Shalikashvili i ministar obrane William Perry.

Međutim, nastojanja Anthonvja Lakea i članova užeg kabineta predsjednika Clintona nisu dali brze rezultate. Različiti planovi, koje su Lake i njegova skupina izradili, oslanjali su se na eventualnu promjenu ravnoteže sila koja bi koristila Bošnjacima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini. Ali, poslije neuspjeha zračnih napada u svibnju i lipnju 1995. i krize taoca, nada u promjenu ravnoteže snaga je nestala.

Tijekom tih sastanaka, gradovi Žepa i Srebrenica pali su u ruke postrojbi generala Mladića s prešutnim odobrenjem UNPROFOR-a. Pokolji koji su uslijedili nakon pada Žepe i Srebrenice, izazvali su val protesta, ali ne i odmazdu protiv postrojbi generala Mladića, krivca za počinjene zločine. U UN-u, američka veleposlanica Madeleine K. Albright pokazala je zračne snimke koje su dokazivale postojanje masovnih grobnica, u koje su žurno zakopani ubijeni bošnjački civili. Međutim, ni te tvrdnje američke veleposlanice nisu značile promjenu smjera politike Clintonove administracije u Bosni i Hercegovini. Međutim, došlo je do važne odluke za vrijeme Londonske konferencije, koja je počela 21. srpnja na poticaj britanskog premijera Johna Majora. U britanskoj prijestolnici odlučeno je, naime, da se mora uspostaviti jasan zapovjedni lanac koji bi omogućio pokretanje NATO-vih zračnih udara. Od kolovoza 1993. uporaba vatrene sile Atlantskog saveza bila je određena "dvojnim ključem"; UN je raspolagao pravom veta koji mu je dopuštao sprječavanje pokretanja zračnih udara u Bosni i Hercegovini. Civilni predstavnik UN-a u bivšoj Jugoslaviji, Yasushi Akashi, trebao je dopustiti, ravnopravno kao i zapovjednik NATO-a za južnu Europu, pokretanje zračnih udara. Uporaba NATO-va zrakoplovstva ovisila je o političkim zahtjevima Francuske i Velike Britanije koje su se

suprotstavljale zračnim udarima, pozivajući se na sigurnost svojih vojnika raspoređenih u Bosni i Hercegovini u sklopu UNPROFOR-a. Tijekom Londonske konferencije, glavni tajnik NATO-a Willy Claes vršio je, kao i američki državni tajnik Christopher, snažne pritiske da se sustav "dvojnog ključa" izmijeni. Unatoč otporima Francuske, Velike Britanije i Glavnog tajnika UN-a, Boutrosa Boutros-Ghalija, UN-ov ključ je oduzet Akashiju i predan generalu Janvieru, zapovjedniku UN-ovih snaga u bivšoj Jugoslaviji. U odsutnosti Bernarda Janviera, Rupert Smith, zapovjednik UNPROFOR-a u Bosni i Hercegovini, imao bi ulogu upotrijebiti UN-ov ključ. Ta odluka donesena je tijekom Londonske konferencije i potvrđena 25. srpnja za vrijeme sastanka Vijeća NATO-a. To je značilo da će se nakon tog datuma NATO-ve zračne snage moći odlučnije upotrijebiti protiv Mladićevih postrojbi. Prema Ivi Daalderu, odluke donesene tijekom Londonske konferencije i sljedećih dana omogućile su ostvarenje operacije "Deliberate Force", koja će započeti 30. kolovoza 1995.

Istovremeno, 1. kolovoza, u SAD-u, Kongres je prihvatio rezoluciju koju je Senat izglasovao 26. srpnja, u smislu jednostranog ukidanja embarga na oružje upućeno Bosni i Hercegovini da bi se pokrenula Clintonova vlada. Te dvije rezolucije, u Senatu i u Kongresu, izglasovala je većina sastavljena od članova Republikanske i Demokratske stranke. Ovi zadnji su se odbili pokoriti stranačkoj disciplini i glasovali su protiv volje predsjednika Clintona koji je 11. kolovoza 1995. bio prisiljen uložiti svoj veto odlukama zakonodavne vlasti.

Poslije katastrofalnog držanja UNPROFOR-a u Srebrenici i Žepi, ponajprije Francuska i Velika Britanija koje su imale najveći broj vojnika, ubrzale su pripreme za eventualno povlačenje svojih kontingenta iz Bosne i Hercegovine. Poslije krize taoca u lipnju 1995., Francuska i Velika Britanija osnovale su Snage za brzu intervenciju (Rapid Reaction Force, RRF) koje su imale dvostruki zadatak. Prvo su trebale vojno ojačati UNPROFOR, dajući mu tešku topničku potporu u slučaju da Francuska i Velika Britanija odluče ostatu u Bosni i Hercegovini. Nasuprot tome, ako bi UNPROFOR napustio regiju, RRF bi olakšalo njegovo povlačenje, pružajući mu zaštitu protiv eventualnih napada. SAD je obećao 25.000 vojnika europskim saveznicima da bi se osiguralo povlačenje UNPROFOR-a iz Bosne i Hercegovine.

Prema Richardu Holbrookeu, obećanje predsjednika Clintona da će pomoći u povlačenju UNPROFOR-a bilo je ozbiljno i moglo je čak, s vremenom, prijetiti opstojnosti NATO-a. Doista, u proljeće 1995., dok su mnoge europske zemlje razmišljale o povlačenju svojih kontingenata raspoređenih u sklopu UNPROFOR-a, Pentagon i NATO izradili su plan, PLAN 40 104, koji je procjenjivao ulogu koju bi igrao NATO u slučaju povlačenja UNPROFOR-a iz Bosne i Hercegovine. Holbrooke, kojega je o ovome planu 8. lipnja 1995. obavijestio potpukovnik Howell Estes, smatrao ga je "hrabrim i opasnim" jer je predviđao korištenje 20.000 američkih vojnika za osiguranje povlačenja UNPROFOR-ovih postrojbi, među kojima su neke, izolirane u enklavama, trebale biti evakuirane noću s helikopterima. Problem s OPLAN-om 40 104 bio je, prema Holbrookeu, što ga je kao plan odobrilo Vijeće NATO-a, prije nego što je o tome obaviješten predsjednik Clinton. Kako je Vijeće NATO-a donijelo tu odluku, prostor djelovanja SAD-a bi se znatno smanjio ako europske zemlje odluče povući UNPROFOR iz Bosne. Kako Holbrooke objašnjava:

"Zbog složenih procedura naslijeđenih iz hladnog rata i nikad isprobanih, ako bi Vijeće NATO-a izdalo zapovijed o pomoći u povlačenju UN-a, plan [OPLAN 40 104] bi postao operativna naredba prilagođena prema prilikama. Prema tome, ako se UN povuče, OpPlan 40-104 [*sic*] bi odmah pokrenuo raspoređivanje dvadeset tisuća američkih vojnika u srcu Balkana u sklopu NATO-a..Operacija, koja bi imala američkog zapovjednika, bila bi nemoguća bez sudjelovanja Sjedinjenih Država. Predsjednik bi još morao donijeti konačnu odluku da rasporedi američke postrojbe, ali njegove opcije bi bile znatno sužene. Ako u slučaju eventualnog povlačenja UN-a ne bi rasporedio američke postrojbe, Sjedinjene Države bi u prvoj prigodi zanemarile proces NATO-a koji su stvorile. Optužbe koje bi slijedile mogle su označiti kraj NATO-a kao učinkovita vojnog saveza, kako su nam Britanci i Francuzi već privatno rekli".

Prema Ivi Daalderu, Holbrooke vjerojatno daje pretjeranu važnost OPLAN-u 40 104. Kao prvo, Daalder smatra da je predsjednik Clinton bolje poznavao točke plana nego što Holbrooke daje naslutiti u svojim sjećanjima. Osim toga, Daalder prije svega dovodi u pitanje je li spomenuti plan trebao biti automatski proveden kako

je to naveo Holbrooke. Daalder podsjeća da Vijeće NATO-a nikad nije formalno odobrilo OPLAN 40 104, suprotno onome što navodi Holbrooke, i da je plan izrađen svakako nakon što je predsjednik Clinton osobno riskirao vjerodostojnost SAD-a, obećavajući pomoć američke vojske u slučaju da se UN odluči povući iz Bosne i Hercegovine. Clinton se angažirao u tom smjeru, kako podsjeća Daalder, već u prosincu 1994. Daalder i Holbrooke ipak se slažu u vezi s jednim -Sjedinjene Države našle su se vjerojatno pritisnute svojim obavezama prema NATO-u. Kako piše Daalder:

“Predsjednik ne bi imao drugog izbora nego pokrenuti operaciju oblikovanu u NATO-vu OPLAN-u, ako bi se UN odlučio povući. To što bi Sjedinjene Države zanemarile ‘NATO-v proces’ ne sudjelujući u operaciji ne bi možda bilo od velike važnosti, ali odbijanje pružanja pomoći savezniku u nevolji postavio bi Atlantski savez pred brojna pitanja. Vjerojatno su predsjednik i njegovi najviši savjetnici za područje vanjske politike bili dobro informirani o toj situaciji.”

Nije potrebno precizirati da se predsjednik Clinton, koji je već razmišljao o predstojećim predsjedničkim izborima 1996., nije tada želio uključiti u operaciju spašavanja UN-ovih postrojbi, kako se to već dogodilo u Somaliji poznatim dramatičnim posljedicama. Takva bi operacija mogla izazvati velike političke štete za vrijeme izborne kampanje. Američki narod teško bi prihvatio ljudske gubitke američke vojske zbog nespretnosti koju su europski saveznici pokazali u bivšoj Jugoslaviji. Vjerojatno je da bi takva operacija djelovala isto tako negativno na izbornu kampanju Billa Clintona kao uzimanje taoca u američkom veleposlanstvu u Teheranu za vrijeme predsjedništva Jimmija Cartera 1980.

Međutim, kako to još jednom objašnjava Ivo Daalder, najveći strahovi vezani uz povlačenje UNPROFOR-a dolazili su više od State Departmenta, to jest od Warrena Christophera i Richarda Holbrookea, nego od predsjednika i Vijeća za nacionalnu sigurnost. Zapravo, Daalder smatra da se Clinton i Anthony Lake nisu bojali povlačenja UNPROFOR-a, nego kritika koje bi ga pratile i koje bi od tada neizbježno smatrale SAD glavnim sudionikom sukoba u Bosni i Hercegovini. Ta bi situacija prisilila Clintonovu administraciju da donese

ključne odluke u vezi Bosne i Hercegovine usred izborne kampanje, što je predsjednik želio izbjeći. Ipak, Clinton je također smatrao da bi upravo povlačenje UNPROFOR-a, iako ga se nije smjelo ubrzati, omogućio SAD-u agresivniju politiku u vezi s Bosnom i Hercegovinom, posebno jednostrano ukidanje embarga na oružje. Clinton se pozivao na tu mogućnost tijekom konferencije za tisak 16. lipnja 1995. za vrijeme G7 sastanka u Halifaxu.

Tako se početkom kolovoza 1995. Clintonova vlada našla pritisnutom između ponašanja europskih saveznika s jedne strane, koji su mislili na povlačenje iz Bosne i Hercegovine nakon debakla UN-ove misije u središnjoj Bosni, i Senata i Zastupničkog doma s druge strane, koji su izglasovali ukidanje embarga u korist Bošnjaka. Takva mjera, ako bi je američki predsjednik prihvatio, dovela bi do neposrednog povlačenja francuskih i britanskih kontingenata iz Bosne i Hercegovine.

Hrvatska u strategiji američke diplomacije

Odlučni preokret američke vanjske politike prema sukobima u bivšoj Jugoslaviji dogodio se u prvom tjednu kolovoza 1995. Inicijativa američke diplomacije da se temeljito angažira u traženju pregovaračkog rješenja u bivšoj Jugoslaviji, koja je dovela do Daytonskih dogovora, objašnjava se spajanjem nekih događaja, među kojima su najvažniji bili hrvatske pobjede u Bosni i Hercegovini, uz pomoć Armije Bosne i Hercegovine, nakon operacija "Bljesak" i "Oluja" koje je Hrvatska vojska provela u svibnju i kolovozu 1995. godine. Budući da nijedna država nije htjela rasporediti svoje vojne snage u Bosni i Hercegovini, strateški cilj Washingtona temeljio se na podupiranju hrvatskih vojnih snaga kako bi se učinkovito borile protiv Srba. Američki veleposlanik u Hrvatskoj, Peter W. Galbraith, bio je posebno uključen u provođenje te strategije koja je trebala srednjoročno promijeniti omjer snaga u regiji. Ta djelatnost veleposlanika Galbraitha oštro se razlikovala od bojažljivog i mlitavog držanja Europske unije i njezinih članica. Veleposlanik Francuske u Hrvatskoj, Georges-Marie Chenu, u vezi s time je zabilježio:

"Peter W. Galbraith, američki veleposlanik, bio je neprestano prisutan u medijima i na terenu, uključujući i zaštićena područja Ujedi-

njenih naroda. Njegov posjet Vukovaru imao je odjeka. Njegove javne izjave - bodre-nja, savjeti ili kritike - bile su poslušane. Sudjelovao je u pregovorima na hrvatskim okupiranim područjima. Njegova dinamičnost, njegova sigurnost i slobodno izražavanje, zadivljujuća za pučanstvo naviknuto na oprezne fraze, brzo su uvjerali hrvatske državnike i javnost da će od Sjedinjenih Država doći velike inicijative."

Hrvatski ministar obrane Gojko Šušak pisao je 24. ožujka 1994. američkom tajniku za obranu Williamu Perryju, tražeći vojnu pomoć za svoju zemlju. Ta molba stigla je tek nekoliko dana poslije sklapanja Washingtonskih ugovora 18. ožujka 1994. godine. Posredovanje SAD-a bilo je ključno za postizanje tog sporazuma koji je okončao vojni sukob između Hrvata i Bošnjaka u Bosni i Hercegovini i koji je stvorio hrvatsko-muslimansku Federaciju Bosne i Hercegovine. Kako je na snazi bio embargo na oružje, nametnut od UN-a državama nasljednicama Jugoslavije, američka vlada nije mogla pozitivno odgovoriti hrvatskoj molbi za vojnom pomoći. Ipak je predložila hrvatskoj vladi da se obrati privatnoj tvrtki sa sjedištem u Viginiji, *Military Professional Resources Inc. (MPRI)*, da bi dobila tehničku pomoć. MPRI je tvrtka za vojno savjetovanje koje ima bliske veze s Pentagonom i koja je među svojim zaposlenicima imala nekoliko umirovljenih časnika američke vojske. Među njima su bili i ugledni časnici poput generala Carla E. Vuonoa, načelnika generalštaba američke vojske od 1987. do 1992., i generala Crosbiea E. Santa, zapovjednika američke vojske u Europi od 1988. do 1992.

MPRI je brzo započeo suradnju s hrvatskom vladom. Hrvatske časnike tako su savjetovali pravi profesionalci i koristili su te vrijedne savjete za preustroj svoje vojske. Istovremeno je Hrvatska poduzela ambiciozan program naoružavanja. Američke obavještajne agencije smatraju da je Hrvatska potrošila otprilike milijardu dolara za kupnju oružja na svjetskom tržištu. Ta nabava uglavnom je izvršena od bivših članica Varšavskog pakta, iako je mreža naoružavanja uspostavljena i s Iranom.

Doista, 27. travnja 1994., hrvatski ministar vanjskih poslova Mate Granić posjetio je američko veleposlanstvo u Zagrebu da bi se raspitao o držanju SAD-a o politici hrvatske vlade koja je predviđala us-

postavu mreže za otpravljanje oružja između Irana, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Predsjednik Franjo Tuđman htio se uvjeriti da se SAD neće suprotstaviti ustrojavanju te mreže, po kojoj bi oružje iz Irana bilo poslano u Hrvatsku zrakoplovima, pa podijeljeno podjednako između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Svojim posjetom Granić je došao unaprijed upozoriti veleposlanika SAD-a, Petera Galbraitha, da je predsjednik Tuđman u idućim danima namjeravao službeno zatražiti stajalište Sjedinjenih Država o tom pitanju. Galbraith se obratio svojim nadređenima u Washingtonu da bi saznao odgovor koji je morao dati predsjedniku Tuđmanu. Galbraith se zalagao za agresivniju politiku SAD-a u Bosni i Hercegovini i, tražeći smjernice od nadređenih u State Departmentu, inzistirao je da SAD pristane na molbu hrvatske vlade.

Zapravo, Galbraith je smatrao da je najbolji odgovor kojeg je mogao uputiti predsjedniku Tuđmanu da "nije dobio instrukcije" u pogledu aktiviranja spomenute mreže. Tako bi SAD nastavile poštovati embargo na oružje određen od UN-a i omogućile bi zauzvrat da oružje stigne do Bošnjaka i Hrvata, što bi olakšalo nastanak vojnog pariteta između snaga nove hrvatsko-musli-manske federacije i Srba. Molbu Galbraitha u Washingtonu su procijenili pomoćnik državnog tajnika Strobe Talbott kao i Anthony Lake, koji je razgovarao o tom pitanju i s predsjednikom Clintonom, koji je na kraju odobrio odluku da se veleposlaniku Galbraithu ne daju nikakve upute. Clintonova administracija je opisala nakon toga opredjeljenje da se ne dopusti prelazak oružja iz Irana do Hrvatske i Bosne i Hercegovine kao "sjajan diplomatski potez" i kao ključnu odluku koja će izravno dovesti do potpisivanja Daytonskih sporazuma. To mišljenje nisu, međutim, dijelili svi na Capitolu, gdje je više predstavnika zakonodavnog tijela zamjerilo Clintonovoj administraciji što je uspostavila pravu tajnu operaciju koja je mogla dati priliku Iranu da poveća svoj utjecaj u Bosni i Hercegovini. Mnogi senatori i kongre-smeni su se tužili što nisu bili obaviješteni o toj odluci izvršne vlasti koja je dopuštala Iranu slanje oružja na Balkan, tako da je Komisija o međunarodnim vezama Zastupničkog doma osnovala specijalni pododbor za istraživanje te afere.

S tehničkom pomoću pruženom od bivših američkih časnika i s nedavno nabavljenim teškim oružjem, Hrvatska vojska postala je re-

gionalna sila dostojna poštovanja. To se jasno pokazalo u kolovozu 1995., kad su hrvatske vojne snage uništile u nekoliko dana otpor srpskih postrojbi na okupiranom području Hrvatske iz 1991. godine. Vođenje hrvatske ofenzive je više nalikovalo brzim navalnim manevrima koji su se učili u američkim vojnim akademijama. Dopusšteno je, dakle, vjerovati da su hrvatski časnici prilagodili i upotrijebili vještine o kojima su ih poučavali njihove američke kolege i savjetnici MRPI-a. Uostalom, bivši načelnik protuobavještajne službe Hrvatske vojske (SIS), Markica Rebić, potvrdio je da su "CIA i Pentagon tijesno nadzirale odvijanje operacija ["Bljesak" i "Oluja"] i da su znali za sve pripreme radove [koji su se odnosili na te operacije]".

Odluka američke diplomacije da tolerira naoružavanje hrvatskih snaga oslanjala se na uvjerenje da su konačni pregovori o okončanju ratova u bivšoj Jugoslaviji mogući isključivo nakon uspostavljanja vojne ravnoteže na tom području. Dvije strategije su se nudile zapadnjacima da se uspostavi ta ravnoteža: prva je pretpostavljala produljenu uporabu NATO-ova zrakoplovstva za bombardiranje srpskih postrojbi u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, dok je druga zahtijevala ukidanje embarga koji je UN nametnuo Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Kako znamo, Francuska, Velika Britanija i Rusija su se sustavno suprotstavljale tim strategijama koje su željele izmijeniti odnos snaga u regiji. Američka vlada opredijelila se tako za neizravnu vojnu pomoć Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini da se oslabi srpski ratni stroj.

Poraz koji su Srbi pretrpjeli u zapadnoj Bosni protiv Hrvatske vojske i 5. korpusa Armije Bosne i Hercegovine pod zapovjedništvom generala Atifa Dudakovića promijenio je iz temelja ravnotežu sila u regiji. Dana 7. kolovoza 1995., hrvatske i bošnjačke postrojbe su oduzele 20% teritorija Bosne i Hercegovine snagama generala Mladića, brza ofenziva Hrvata je okončana predajom 5.000 - 6.000 srpskih vojnika u Topuskom, u sjeverozapadnoj Krajini, i potpisom novog prekida vatre pod pokroviteljstvom UN-a. Tako je nestala Republika Srpska Krajina (RSK), samoproglašena 1991. u njezinoj "prijestolnici" Kninu.

Veleposlanik Sjedinjenih Država u Hrvatskoj Peter Galbraith, kao i Richard Holbrooke i drugi američki diplomati prisutni na terenu

u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini osjetili su odmah da su operacija "Oluja" i ulazak Hrvatske vojske u Bosnu i Hercegovinu predstavljali važan strateški zaokret koji je mogao pridonijeti završetku rata u Bosni. General Wesley Clark, predstavnik Združenoga glavnog stožera u diplomatskoj skupini koju je vodio Richard Holbrooke, sjeća se da je hrvatska ofenziva u kolovozu 1995. prouzrokovala osjećaj "da je dostignuta prava prekretnica u sukobu".

Dana 8. kolovoza 1995., to jest nakon okončanja operacije "Oluja", predsjednik Clinton je odobrio novi plan za rješenje sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Anthonv Lake, arhitekt plana, odmah je napustio Washington i uputio se u Pariz i London da bi obavijestio saveznike o odlukama koje je donijela Clintonova administracija. Ovaj put, Lake nije pitao europske saveznike za njihova mišljenja o predstavljenom planu, suprotno onome što se dogodilo u svibnju 1993. Prema riječima Stephena Engleberga u *New York Timesu*, Lake je naznačio europskim saveznicima: "Predsjednik Sjedinjenih Država je donio sljedeće odluke... Želimo da budete s nama." U isto vrijeme, 11. kolovoza, predsjednik Clinton tvrdio je da "nakon hrvatskog napredovanja, Srbi su bili prisiljeni povući se iz zapadne Bosne. Nadam se da sada imamo priliku tamo sklopiti prihvatljiv mir".

Poslije predstavljanja plana SAD-a europskim saveznicima, Anthonv Lake je prepustio Richardu Holbrookeu brigu da ga oživotvori 15. kolovoza. Holbrooke i njegova skupina pregovarača su otišli prema Balkanu. Tu skupinu činila su četiri iskusna diplomata, svaki od njih predstavljajući jednu agenciju američke vlade: Richard Holbrooke i Robert Frasure predstavljali su State Department; Joseph Kruzal ministarstvo obrane, general poručnik Wesley Clark Združeni glavni stožer i potpukovnik S. Nelson Drew, iz vojnog zrakoplovstva, predstavljao je Vijeće za nacionalnu sigurnost.

Sastav te pregovaračke skupine ostavljao je Holbrookeu veliki prostor za djelovanje za buduće pregovore s predsjednicima Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine. Zato što je svaki član skupine bio na radnim zasjedanjima, Holbrookeu je bilo moguće odmah izgraditi potreban konsenzus između agencija američke vlade, što je znatno ubrzalo ritam pregovora. Svaki put kad je Holbrooke postigao

dogovor o jednom specifičnom problemu s predsjednicima Srbije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, pitao je neposredno za pristanak članova svoje skupine i prelazio onda brzo na sljedeću točku pregovora. Svi su članovi skupine zadržali stalne kontakte sa svojim agencijama, uvjeravajući se tako da prihvaćena stajališta u svakoj etapi pregovora izražavaju viđenja svih predstavljenih odjela. Djelujući na taj način, Holbrooke je bio u stanju zaobići potencijalne opstrukcije različitih birokracija umiješanih u pregovarački proces. Taj način je bio važan posebno za predstavnike Odjela obrane i Združenoga glavnog stožera jer su se ta dva tijela, prema Holbrookeovim riječima, protivila svakom obliku uključivanja SAD-a u (post)jugoslavenske ratove, to više što je bila riječ o vojnom angažmanu.

Kad se pregovarački proces ponekad nalazio u procjepu, Holbrooke, koji je raspolagao izravnim pristupom Warrenu Christopheru i Anthonju Lakeu, tražio je od njih nove smjernice i bio je u stanju brzo ponovno usmjeriti misiju u dobrom smjeru. Holbrooke je mogao tako raditi jer je održavao vrlo bliske privatne odnose s Anthonjem Lakeom. Lake je odigrao ključnu ulogu u uspjehu Holbrookeove misije jer je bio izravna veza između njega i predsjednika Clintona, isporučujući mu potrebna dopuštenja tijekom kritičkih faza u pregovaračkom procesu.

Prema Holbrookeu, mirovni plan koji mu je predstavio Lake nije činio "razrađeni dokument", već polaznu točku za njegovu pregovaračku skupinu. Tada je dodao da administracija "nije još od zračne sile učinila djelo svoje strategije". Holbrooke je 17. kolovoza započeo sa svojim učestalim putovanjima po Balkanu. Tog dana imao je prvi razgovor s predsjednikom Miloševićem, kojeg je smatrao za čovjeka koji je nosio "najveći dio odgovornosti za rat u Bosni".

Prvi razgovor između Miloševića i Holbrookeove skupine nije bio uspješan. Milošević se pokazao neodređenim i, prema Holbrookeu, bježao je pred svim važnijim problemima, tvrdeći da su samo Karadžić i Mladić - koji nisu bili za pregovaračkim stolom - mogli provesti neke odluke vezane uz bosanske Srbe. Milošević je ušao u pregovore s veleposlanikom Holbrookeom na isti način kao što se odnosio s američkim poslanikom Robertom Frasureom (koji se pri-

ključio Holbrookeovoj skupini) i drugim zapadnim predstavnicima, to jest koristeći ih kao sredstvo da izvuče najveće moguće teritorijalne koncesije od hrvatske i bošnjačke strane.

Nakon dva dana intenzivnih pregovora, Holbrookeova skupina napustila je Beograd praznih ruku. Holbrooke nije bio kadar dobiti ni jamstvo srpskog predsjednika da Vojska Republike Srpske neće napasti njegov zrakoplov tijekom spuštanja na zračnu luku Sarajevo, gdje je bila sljedeća točka u njegovoj misiji tijekom koje je trebao održati veliki broj sastanaka. Prema tome, da bi izbjegao izazivanje bosanskih Srba, Holbrookeova skupina se morala poslužiti opasnim igmanskim putem da stigne do Sarajeva. Dana 19. kolovoza, dok je skupina išla prema glavnom gradu Bosne i Hercegovine, dogodila se strašna nesreća koja je usmrtila tri člana skupine: Roberta Frasurea, Josepha Kruzela i S. Nelsona Drewa. SAD i Holbrooke osobno su optužili Miloševića da je izravno odgovoran za njihovu smrt. Da je Milošević htio osigurati sarajevsku zračnu luku, kako ga je zamolio Holbrooke, nesreća se ne bi dogodila.

Dana 28. kolovoza još je jedan odlučujući događaj učvrstio odlučnost zapadnih državnika u smislu korištenja sile protiv bosanskih Srba da bi donijeli mir u Bosni i Hercegovini: bombardiranje sarajevske tržnice. Granata koju su ispalili Srbi ubila je 37 osoba i ranila 85 osoba. Eksplozirala je samo nekoliko metara od mjesta gdje se isti napad dogodio u veljači 1994. i koji je usmrtio 78 osoba, a ranio više desetaka osoba. Eksplozija na sarajevskoj tržnici prouzročila je snažan pritisak na zapadne vođe da poštuju odluke koje su donijeli na Londonskoj konferenciji u srpnju 1995. Tijekom te konferencije, složili su se da odlučno upotrijebe vojnu silu protiv bosanskih Srba ako ovi napadnu još jednu zaštićenu zonu. Poslije pada Srebrenice i Žepe, i nakon što su Armija Bosne i Hercegovine i Hrvatska vojska deblo-kirali Bihać početkom kolovoza, Sarajevo je ostao jedna od triju zaštićenih zona, kao i Goražde i Tuzla. To užasno ubijanje civila na sarajevskoj tržnici postalo je kap koja je prelila čašu. Ubrzo nakon eksplozije, pomoćnik državnog tajnika Strobe Talbott je telefonirao Holbrookeu. Kako Holbrooke piše: "[Strobe Talbott] je vjerovao da je vojni odgovor toj sramoti 'nužan i htio je znati slaže li se pregovaračka skupina s tim. Postavio je ključno pitanje: Koji bi učinak imali zračni udari na tijek

pregovora?" Holbrooke, prema vlastitom priznanju, nije trebao dugo razmišljati prije nego što je odgovorio na Talbottovo pitanje.

"Nevjerojatna glupost bosanskih Srba nam je dala nenadanu priliku da napravimo što smo trebali napraviti tri godine ranije. Rekao sam [Talbottu] da započne NATO-ve zračne udare protiv bosanskih Srba - ne samo manjim bombardiranjima, već zračnom, ozbiljnom i upornom kampanjom sada omogućenom 'Londonskim pravilima'. Bilo je bolje riskirati neuspjeh pregovora nego pustiti Srbe da se izvuku poslije tog kriminalnog čina."

Pristanak članova Holbrookeove skupine na masivnu kampanju protiv bosanskih Srba pokazao je postojanje suglasnosti između različitih dijelova američke vlade u tom odlučnom trenutku. To je bio i prvi put da međunarodni posrednici uključuju uporabu sile u svojoj diplomatskoj strategiji u Bosni i Hercegovini.

Ta Holbrookeova odlučnost da nastavi s "oružanom diplomacijom" brzo je imala pozitivne posljedice. Holbrooke je shvatio da Milošević želi dovršiti rat u Bosni i Hercegovini, posebno kada ga je posjetio 29. kolovoza 1995. Tijekom tog sastanka utvrđen je bitan napredak: Milošević će od sada službeno preuzeti ulogu pregovarača u ime svih Srba. Milošević je zaista dobio od generala Mladića i Karadžića mandat da pregovara o okončanju rata u Bosni i Hercegovini i da predstavlja interese bosanskih Srba. Patrijarh Srpske pravoslavne crkve uvjerio je srpske vođe iz Bosne i Hercegovine da povjere Miloševiću obranu njihovih interesa kako bi se suprotstavili jedinstvenom savezu Zapada.

Nekoliko sati nakon što je lansirana granata pogodila sarajevsku tržnicu, admiral Leighton Smith iz NATO-a i general Rupert Smith iz UN-a odlučili su zajedno pokrenuti zračne udare protiv bosanskih Srba (general Janvier tada je bio na odmoru u Francuskoj). Kad je bio obaviješten o odluci NATO-a i UN-a da započnu zračne udare, Janvier se odmah vratio u Zagreb. U svojim razgovorima s admiralom Smithom o listi meta za operaciju "Deliberate Force", Janvier je pokušao smanjiti njihov broj kako bi smanjio srpske gubitke. Prepoznajući jednu srpsku vojarnu na popisu, Janvier je navodno snažno prigovorio uzvikujući: "Skinite to! Ne, ne, ne!"

Operacija "Deliberate Force" započela je 30. kolovoza. Kombinirala je zračne udare i topničku paljbu francuskih i britanskih snaga iz RRF-a na srpske položaje oko Sarajeva. Manje od dva dana nakon početka operaciju je zaustavio general Bernard Janvier, koji je uvjerio admirala Smitha da su bosanski Srbi sada spremni prihvatiti prekid vatre u cijeloj Bosni i Hercegovini. Ovaj put, general Janvier imao je dodatni razlog da ne nanese prevelike gubitke bosanskim Srbima jer je tijekom zračnih udara francuski zrakoplov, jedan Mirage 2000, srušen i dva članova posade su bili nestali. Janvier je namjeravao ostvariti nagodbu s generalom Mladićem po kojoj bi se zračna bombardiranja zaustavila u zamjenu za oslobođenje dvojice francuskih pilota, za koje se smatralo da su u srpskom zarobljeništvu.

Ovog puta, general Georges Jouwlan, vrhovni zapovjednik NATO-a, i Willy Claes, glavni tajnik NATO-a, izigrali su Janvierova spletkarenja s Mladićem. Naredili su 5. rujna nastavak zračnih udara. Tu odluku je podržao Kofi Annan koji je tada bio zadužen za UN-ove operacije održavanja mira (Clintonova administracija je cijenila tu gestu i poduprla kasnije njegovu kandidaturu za položaj glavnog tajnika UN-a). Dana 10. rujna, dok se nastavljala NATO-va kampanja, general Janvier je pošao, na zahtjev Miloševića, u Beograd kako bi se susreo s Mladićem. Sastanak nije donio konkretnih rezultata zato što Janvier nije htio učiniti ustupke da bi udovoljio Mladićevim zahtjevima. Tako su, dok se Janvier vraćao u Zagreb zrakoplovom, trinaest projektila "Tomahawk" uništili zadnje elemente sustava protuzrakoplovne obrane Vojske Republike Srpske. Zabrinut zbog nastavka NATO-ve akcije, Milošević se požurio pozvati Holbrookea u Beograd s nadom da će biti uspostavljen prekid vatre. Holbrooke je stigao u srbijansku prijestolnicu 13. rujna, dok su se bombardiranja nastavljala. Holbrooke je brzo opazio učinke NATO-ve kampanje na srpsko vodstvo. "Bili smo zapanjeni promjenom njegovoga tona", napisao je veleposlanik u svojim memoarima o Miloševiću. "Očito su hrvatsko-muslimanska ofenziva na zapadu [Bosne] i bombardiranja [NATO-a] imale učinak na bosanske Srbe. Milošević se činio nestrpljivim [da prestanu]. Na žalost, taj osjećaj se također uočavao kod mnogih ljudi na Zapadu. Ne prvi put, pomislio sam - izgledi za prihvatljiv mir će se poboljšati ako se bombardiranja i ofenziva nastave, makar neko vrijeme."

Tijekom tog susreta 13. rujna, Milošević je zatražio opći prekid vatre u Bosni i Hercegovini. Holbrooke je odgovorio da za to vrijeme nije još došlo, a da je spreman razgovarati o okončanju opsade Sarajeva. Milošević je zatim izvijestio Holbrookea da se Karadžić i Mladić nalaze u susjednoj vili i da im se mogu pridružiti za nastavak pregovora. Holbrooke je uvijek tvrdio da ne želi izravno pregovarati s vođama bosanskih Srba, među ostalim zato što ih je Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije optužio za ratne zločine. Međutim, tom prilikom pristao je na susret, ali samo nakon što je upozorio Miloševića da mora spriječiti verbalne ekscese Karadžića i Mladića, u suprotnom će američki predstavnici odmah napustiti pregovore. Poslije deset sati živahnih pregovora, Holbrookeova skupina je zapečatila ugovor s Miloševićem, Mladićem i Karadžićem. Tijekom pregovora, Karadžić, nezadovoljan američkim uvjetima, prijetio je odlaskom. Holbrooke prenosi da mu je Karadžić rekao da će nazvati bivšeg predsjednika Jimmvoja Cartera da se pridruži američkoj delegaciji, nadajući se postignuću njemu korisnijeg sporazuma. Po glavnim točkama ugovora, bosanski Srbi morali su zaustaviti svake ofenzivne operacije na području Sarajeva i povući cjelokupno teško naoružanje iz tog područja u roku od jednog tjedna. Trebali su otvoriti dva kopnena puta koja vode do Sarajeva da bi se osigurao prolazak humanitarnih konvoja. Sarajevska zračna luka trebala je biti ponovno otvorena u roku od dvadeset i četiri sata. Zauzvrat, NATO će prekinuti bombardiranja na 72 sata, zadržavajući pravo da obnovi bombardiranje ako bosanski Srbi ne izvrše sve odredbe.

Taj ugovor značio je definitivni prekid sarajevske opsade koja je trajala tri i pol godine. NATO-vi udari su obustavljeni 14. rujna, da bi se omogućilo Holbrookeu da krene u Beograd, Zagreb i Sarajevo. Za Holbrookea i njegovu skupinu, sporazum od 13. rujna bio je prvi u nizu parcijalnih sporazuma koji su ubuduće trebali dovesti do cjelokupnog rješenja. Nekoliko dana ranije, tijekom sastanka u Ženevi održanog 8. rujna, Holbrookeova skupina je potaknula Bošnjake, Srbe i Hrvate da se slože o nekim temeljnim načelima koja bi osigurala preživljavanje Bosne i Hercegovine i koja bi postavljala temelje za ratifikaciju definitivnog mirovnog sporazuma.

Prisjećajući se događaje s kraja rujna 1995., Holbrooke je napisao da "česta putovanja, bez obzira na njihov dramatičan karakter i njihovu produktivnost, su imala svoje granice. Na kraju, zadnji napor za mir je zahtijevao da se trojica balkanskih predsjednika sastanu na istome mjestu, po mogućnosti u Sjedinjenim Državama". Taj zadnji napor da se postigne rješenje balkanskih ratova obavljen je za vrijeme mirovne konferencije u Daytonu koja se vodila u tri faze i tijekom 21 dana. Prva faza, koja je trajala osam dana, zadržala se na učvršćenju hrvatsko-muslimanske Federacije kao i odnosa između predsjednika Hrvatske Franje Tuđmana i predsjednika Bosne i Hercegovine Alije Izetbegovića. U zadnjim danima pregovora, naglasak je stavljen na teritorijalne i političke probleme vezane uz Bosnu i Hercegovinu. Tijekom tri dana koja su dijelila prvu i posljednju fazu pregovora, Holbrookeova skupina i međunarodni posrednici su se koncentrirali na rješenje za istočnu Slavoniju u kojoj je grad Vukovar za Hrvate simbolizirao barbarstvo koje su pretrpjeli hrvatski civili zbog JNA u kojoj su dominirali Srbi. Prema Holbrookeu, u Daytonu su američki diplomati pomogli predsjednicima Tuđmanu i Miloševiću da dođu do prihvatljivog rješenja za istočnu Slavoniju. Taj sporazum bio je odlučujući jer je otklonio mogućnost rata većih razmjera između Srbije i Hrvatske. Tijekom prijema pred senator-skim odborom za vojsku, veleposlanik Holbrooke tvrdio je da mu je predsjednik Tuđman rekao da će hrvatske snage "započeti vojnu akciju u istočnoj Slavoniji u trenutku kad mandat UN-a tamo dođe kraju 30. studenog [1995.]". Važnost te regije za Hrvatsku je bila takva da je Holbrooke izjavio: "Nismo se mogli koncentrirati na problem Bosne prije nego što pitanje istočne Slavonije nije bilo riješeno."

Tijekom cijele svoje misije na Balkanu, Holbrooke je pružio bezuvjetnu potporu ofenzivi hrvatskih snaga i Armije Bosne i Hercegovine u Bosni i Hercegovini koju je smatrao bitnom za promjenu vojne ravnoteže na terenu, koja bi prisilila Srbe da prihvate mirovni plan. Poslije uspjeha operacije "Oluja" hrvatske snage započele su svoj ulazak u Bosnu i Hercegovinu da bi poduprli vojne napore Armije BiH. Operacija, koju su vodile hrvatske snage u Bosni, uzrokovala je neke sumnje u tijelima američke vlade. Kako u svojim sjećanjima navodi Richard Holbrooke, CIA i američki vojni dužnosnici jako su

se bojali mogućih posljedica hrvatske ofenzive, npr. uključivanja jugoslavenske vojske u taj sukob.

Vlada Hrvatske dobila je oprečne znakove od Sjedinjenih Država u pogledu napredovanja hrvatskih snaga u Bosni i Hercegovini. Diplomati na terenu, kao Galbraith i Holbrooke, podupirali su operaciju bez suzdržavanja. Međutim, državni tajnik Warren Christopher i savjetnik za nacionalnu sigurnost bili su mnogo oprezniji i sumnjali su u pozitivne strane te vojne akcije. Christopher i Lake su 12. rujna 1995. dali na znanje hrvatskom ministru vanjskih poslova Mati Granicu da žele da napredovanje prestane što prije. Dva dana kasnije Peter Galbraith morao je prenijeti predsjedniku Tuđmanu zahtjev State Departmenta za neposredan prestanak operacije. Galbraith se nije slagao sa sadržajem poruke i pokušao ga je promijeniti, ali bezuspješno.

Zbog tih razloga, Tuđman je zahtijevao razjašnjenje o stvarnom stajalištu Sjedinjenih Država. Holbrooke se s njim susreo 17. rujna 1995. da razgovara o tom pitanju. Holbrooke je bez oklijevanja podržao ofenzivu hrvatskih i bosanskih snaga. Izričito je zamolio predsjednika Tuđmana da što prije zauzme Sanski Most, Prijedor i Bosanski Novi, jer bi to snažno olakšalo buduće pregovore. Međutim, Holbrooke je tražio od Tuđmana da ne zauzima Banju Luku koja je tada izgledala kao meta Armije BiH i Hrvatske vojske. Banja Luka, prema Holbrookeu, se neupitno nalazila u srpskom dijelu Bosne. Ako je i uspiju osvojiti, hrvatsko-bošnjačke snage bi je morale vratiti Srbima tijekom budućih pregovora. Dana 19. rujna, Holbrooke je ponovno susreo predsjednika Tuđmana, ali i ministra obrane Gojka Šuška i predsjednika Izetbegovića da ih nagovori da ne zauzimaju Banju Luku, što su svi prihvatili. Holbrooke je ipak nakon susreta rekao Šušku nasamo:

“Gojko, hoću da sve to bude apsolutno jasno. Ništa u svemu o čemu smo raspravljali danas ne bi trebalo biti shvaćeno kao da želimo prestanak ostatka ofenzive, osim što se tiče Banje Luke. Važno je brzo djelovati. Ne smijemo to reći javno ali, molim Vas, zauzmite Sanski Most, Prijedor i Bosanski Novi. I to učinite brzo, prije nego što se Srbi skupe”.

Promjena vojne ravnoteže u regiji, postignuta nakon hrvatske akcije kojoj su Sjedinjene Države pridonijele, imala je povoljne učinke za američku diplomaciju. Veliki gubitnici bili su Europska unija i njezin predstavnik u Kontaktnoj skupini, Carl Bildt, koji su izgubili povjerenje triju sukobljenih država, to jest Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Neposredno nakon hrvatske pobjede, novinarka Claire Trean iz dnevnika *Le Monde* je napisala: "Francuska koja je sve uložila na zadatku povjerenom Carlu Bidltu našla se izvan igre." U bilješci poslanoj državnom tajniku Christopheru krajem kolovoza 1995., uoči ženevskog sastanka, Richard Holbrooke također je pisao da se Sjedinjene Države više ne moraju brinuti, nakon što su se definitivno uključili u rješenu krize, zbog neodlučnosti Europljana, posebno u sklopu Kontaktne skupine. "Ako konzultiramo Kontaktnu skupinu prije svakoga poteza", pisao je Holbrooke, "pregovori neće moći napredovati a još manje uspjati. Sad kad su se Sjedinjene Države definitivno angažirale u Bosni, ne smijemo više dopustiti da nas prepirke u sklopu Kontaktne skupine odvrate od našeg cilja."

Uspjeh diplomacije, koju je Richard Holbrooke vodio, objašnjava se upotrebom sile, među ostalim pobjedom hrvatskih i bošnjačkih snaga na terenu i mudro doziranim bombardiranjima tijekom kolovoza i rujna 1995. (operacija "Deliberate Force"). Drugim riječima, kampanja hrvatskih i bošnjačkih kopnenih vojski, zračna bombardiranja NATO-a i američka diplomacija, upravo tim redosljedom, doveli su do poraza Srba u Bosni i Hercegovini i zaustavljanja rata. Ista pobjednička shema dala je plodove četiri godina poslije na Kosovu, kombinacijom zračne sile NATO-a, kopnenih snaga Oslobođilačke vojske Kosova i diplomacije koju su vodili Viktor Černomirdin i Martti Ahtisaari. Unatoč tim neoborivim dokazima o ključnoj ulozi vojne sile u okončanju rata u Bosni i Hercegovini, Carl Bildt, posebni poslanik EU-a na Balkanu i prvi visoki predstavnik UN-a u Bosni i Hercegovini 1996., pokušao je umanjiti važnost "naoružane diplomacije" koju su u Bosni i Hercegovini koristili Amerikanci. U članku objavljenom 2000. Bildt je pisao: "Nema sumnje da je NATO-va zračna operacija, započeta 30. rujna 1995. (sic) imala odlučujući psihološki učinak, posebno u prvim danima. Ali (...) u cijelom procesu koji je doveo od rata do mira, diplomatska akcija bila je zasigurno ključna. Mirovni

sporazum za Bosnu je dakle bio isto tako pobjeda diplomacije kao i pobjeda sile."

Glavni tajnik UN-a Kofi Annan zauzeo je u svome izvještaju o događajima u Srebrenici stajalište suprotno onome Carla Bildta. Iako se UN, kao organizacija, uvijek protivio uporabi sile u okončanju rata u Bosni i Hercegovini, Annan se nije kolebao priznati pogrešku u procjeni koju je učinio njegov prethodnik, Boutros Boutros-Ghali, u vezi s tim pitanjem:

"Na kraju, vojni ciljevi bosanskih Srba bili su u konačnici suzbijeni na bojnopolju, a ne na pregovaračkom stolu. Ipak, Tajništvo [UN-a] se od početka samo uvjerilo da je uporaba sile od strane međunarodne zajednice nadilazila naš mandat i da je svakako nepoželjna. U izvještaju upućenom Vijeću sigurnosti, glavni tajnik [Boutros-Ghali] govorio je protiv te 'kulture smrti', navodeći da mir mora biti postignut bez vojnih sredstava. Kad je, u lipnju 1995., međunarodna zajednica dala UNPROFOR-u snage za brzu intervenciju, uvjerovali smo da možemo ispuniti svoj mandat bez njezine djelotvorne upotrebe. Kad je UNPROFOR konačno pokrenuo odlučne akcije u koluvozu i rujnu 1995., to je pomoglo da se rat okonča."

Analiza Georges-Mariea Chenua, bivšeg veleposlanika Francuske u Hrvatskoj, slaže se s gledištima Kofija Annana:

"(...) Suprotno našim viđenjima - Elvseesa, Quai d'Orsava i Glavnog stožera - upravo je okretanje upotrebi sile, u ljeto 1995., dovelo do prekida sukoba. Za to su trebali, poslije uzimanja brojnih Plavih šljemova za taoce, ponovno žestoko osvajanje francuskog položaja, ustrojavanje snaga za brzu intervenciju (u lipnju 1995.), paljbu francuskih topova 155 mm, bombardiranje NATO-vih zrakoplova te hrvatsku i bosansku ofenzivu. Beograd je popustio i nametnuo bosanskim Srbima ugovore Dayton-Paris (prosinac 1995.)."

Tijekom svoga diplomatskog maratona, Richard Holbrooke prošao je više etapa, sve odlučujuće za konačni uspjeh njegove misije. Podržavajući ujedno kampanju koju su vodile hrvatske i bosanske snage na terenu i bombardiranje NATO-a, američki pregovarač je

ostvario prijetnje koje je upućivao Srbima. Uz to, pregovarajući s Miloševićem i marginalizirajući Karadžića i Mladića, Holbrooke je bio u stanju zaobići zamku koju su Srbi često koristili. Tijekom prijašnjih pregovora, Milošević je neprestano tvrdio da nije mogao prisiliti bosanske Srbe da izvrše neke odredbe. Taj metež omogućavao je Miloševiću da nastavi vojne operacije na terenu, dok je istovremeno govorio da Srbija nije umiješana u rat u Bosni i Hercegovini. U nastavku, odgađajući početak stupanja na snagu konačnog prekida vatre (koji je najavljen 5., a stupio na snagu tek 12. listopada), Holbrooke je dao vremena bosanskim i hrvatskim snagama da zauzmu još dio područja koji su držali Srbi. Time je bila otvorena mogućnost da započnu konačni pregovori u Daytonu.

Daytonski dogovori

Daytonski ugovori potpisani su 21. studenog 1995., poslije tri tjedna pregovora. Riječ je o opširnom dokumentu koji je sadržavao 150 stranica i 102 karte. Daytonski dogovori su potvrđeni Pariškim sporazumom od 14. prosinca 1995. Sadržavali su Okvirni dogovor o miru u Bosni i Hercegovini uz više od jedanaest priloga koji određuju njegovo provođenje. Pariški sporazum predviđao je očuvanje države Bosne i Hercegovine u granicama priznatim 1992., s ujedinjenim Sarajevom kao glavnim gradom. Međutim, dva samostalna entiteta čine tu državu, hrvatsko-muslimanska Federacija, pro-izašla iz Washingtonskog sporazuma iz 1994. i koja nadzire 51% teritorija Bosne i Hercegovine, i Republika Srpska koja se prostire na ostalih 49%.

Okvirni dogovor, na kojem su se sporazumjeli predstavnici Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije tijekom pregovora u Daytonu, predviđao je da će svaka od tih država poštovati suverenitet ostalih i rješavati sukobe mirnim putem. Bosna i Hercegovina i SR Jugoslavija su se složile oko međusobnog diplomatskog priznanja. Sve strane su pristale poštovati i promovirati obveze navedene u priložima, i uz to osigurati poštovanje ljudskih prava. Napokon, potpisnici su obećali punu suradnju s institucijama uključenim u izvršenje Pariških ugovora ili onima koje su trebale kazniti pojedince odgovorne za ratne zločine ili kršenje međunarodnog prava.

Prilog 1 pariških dogovora bavio se vojnim pitanjima. Naznačeno je da će međunarodna snaga, pod jedinstvenim nadzorom NATO-a, biti raspoređena u Bosni i Hercegovini da zamijene UNPROFOR. Na početku je bila riječ o "Provedbenim snagama" (Implementation Force, IFOR) od 60.000 vojnika, koje su trebale ostati u regiji u razdoblju od "otprilike jedne godine".

Međutim, međunarodna zajednica i posebno Sjedinjene Države su se predomislile o tom pitanju i IFOR je 1997. zamijenjen sa "Snagama za stabilizaciju" (Stabilization Force, SFOR) koje su imale 20.000 vojnika. Cilj raspoređivanja IFOR-a u Bosni i Hercegovini bio je da se konačno prekinu neprijateljstva i da se prihvate odredbe mirovnog ugovora. IFOR je imao pravo da prema potrebi koristi silu. Uz to, strane potpisnice su pristale poštovati prekid vatre od 5. listopada 1995., odričući se novih napadačkih djelovanja. Isto tako, sve strane snage prisutne na teritoriju Bosne i Hercegovine, izuzimajući IFOR, morale su napustiti zemlju u roku od 30 dana, a sve "skupine naoružanih civila", to jest paravojne snage, morale su biti razoružane. Armija Bosne i Hercegovine, Hrvatsko vijeće obrane i Vojska Republike Srpske morale su se povući iza crte prekida vatre koju su sve strane prihvatile i njihovo teško naoružanje moralo je biti prikupljeno u područjima koja je trebao odrediti zapovjednik IFOR-a.

Prilog 1B bavio se problemom stabilizacije i ograničavanja naoružanja. Predvidio je da se u roku od 90 dana nakon stupanja na snagu Pariških dogovora zabranjuje uvoz oružja za SR Jugoslaviju, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Tu odredbu je kasnije trebao pratiti program "Uvježbaj i opremi" pod vodstvom Sjedinjenih Država. Ovim programom Amerikanci su trebali pružiti pomoć u uvježbavanju i opremanju Vojske Federacije BiH u vrijednosti od 400 milijuna dolara. Taj je program imao cilj osigurati ravnotežu među vojnim snagama Federacije i Republike Srpske, što je, prema američkim vođama, bilo središnji element očuvanja mira. Ta klauzula postala je novim kamenom spoticaja između Amerikanaca i Europljana. Ovi posljednji su se uporno suprotstavljali naoružavanju Bosanaca i odbacivali su ideju uspostave ravnoteže između vojnih sila u Bosni i Hercegovini. Europljani su smatrali da kontrola i ograničenje oružja, preko međunarodnog ugovora, čine jedinu prikladnu mjeru za

stabilizaciju regije. Francuska se istaknula svojim otporom, posebno snažno usmjerenim protiv programa "Uvježbaj i opremi".

Prilog 2 definira granice dvaju entiteta, hrvatsko-muslimanske Federacije i Republike Srpske. Odlučeno je da Sarajevo postane ujedinjen grad, otvoren cijelom pučanstvu zemlje i da bi Goražde, koje je pripalo Federaciji, trebalo biti s njim povezano kopnenim koridorom. Napokon, odlučeno je da će statut Brčkog biti određen naknadno.

Prilog 3 odnosi se na modalitete izbora. Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi (OSSE) zadužena je da se brine da demokratski i slobodni izbori budu organizirani u roku od šest mjeseci nakon početka važenja dogovora ili, ako OSSE zatraži dodatni rok, najkasnije devet mjeseci. Iz tih izbora trebali su proizaći predstavnici Predsjedništva i Predstavničkog doma Bosne i Hercegovine, Predstavničkog doma Federacije, Narodne skupštine i Predsjedništva Republike Srpske. Prvi izbori su zaista održani u rujnu 1996. i potvrdili su nacionalističke stranke na vlasti u hrvatsko-muslimanskoj Federaciji kao i u Republici Srpskoj.

Četvrti prilog uspostavlja Ustav Bosne i Hercegovine koji je potvrdio očuvanje Bosne i Hercegovine u granicama međunarodnim priznatim 1992., ali koji je predviđao da će državu činiti dva entiteta, hrvatsko-muslimanska Federacija i Republika Srpska. Ustav precizira da je Bosna i Hercegovina demokratska država koja će promovirati tržišnu ekonomiju i privatno vlasništvo. Slobodno kretanje ljudi i dobara trebala su osigurati oba entiteta i utvrđeno je da će svi građani raspolagati dvojnim državljanstvom, onim svog entiteta i onim Bosne i Hercegovine. Institucije središnje vlasti nadležne za upravljanje vanjskom politikom, vanjskom trgovinom, carinama, monetarnom politikom, nadzorom nad zračnim prometom, prometom između entiteta, unutrašnjom i međunarodnom komunikacijama, izvršavanjem kaznenih odredbi pravosudnog sustava. Sve ostale kompetencije pripale su entitetima koji dobivaju i pravo razvijati posebne odnose sa susjednim državama ako ne dovode u pitanje integritet Bosne i Hercegovine.

Ustav definira i sastav Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Dva doma čine Dom naroda od 15 članova (10 predstavnika Federacije i petorica Republike Srpske koje izabiru parlamenti svakog entiteta) i Dom predstavnika od 42 izabраниh članova (2/3 za Federaciju, 1/3 za Republiku Srpsku). Napokon je uspostavljeno i kolektivno tročlano predsjedništvo, jedan Hrvat i jedan Bošnjak izabrani po općem pravu glasa u Federaciji i jedan srpski član iz Republike Srpske. Predsjedništvo dobiva ovlast voditi vanjsku politiku, imenovati veleposlanike, predstavljati proračun i imenovati predsjednika vlade. Sve odluke Predsjedništva trebale su biti donesene u najmanjoj mjeri pristankom dvojice od trojice članova. Isto tako je predviđeno da jedan član Predsjedništva može nametnuti svoj veto odluci ako smatra da dovodi u opasnost životne interese svoga naroda.

Jedan od najvažnijih elemenata tog Ustava objašnjava Prilog 9 koji predviđa da "nijedna osoba koja izdržava kaznu koju je izrekao Međunarodni sud za bivšu Jugoslaviju i nijedna osoba koju je Tribunal osudio i koja se nije odazvala nalogu za pojavljivanje pred Tribunalom ne može se kandidirati ni vršiti izborni mandat ili bilo koju javnu funkciju na teritoriju Bosne i Hercegovine".

Prilog 5 Pariškog sporazuma obnavlja obećanje dvaju entiteta da se obrate arbitraži za rješavanje sporova. Prilog 6 predviđa osnivanje komisije ljudskih prava za Bosnu i Hercegovinu sastavljenu od četvorice predstavnika Federacije, dvojice iz Republike Srpske i od osam članova koji ne dolaze iz Bosne i Hercegovine i susjednih zemalja i koje će odrediti Vijeće Europe. Jedan branitelj ljudskih prava je također član te komisije i imenuje ga predsjednik OSSE-a. Prilog 7 definira pravo povratka izbjeglica. Prilozi 8 i 9 stvaraju dvije druge komisije, prvu za obnovu spomenika, drugu za stvaranje nacionalnih javnih poduzeća, posebno u domeni prometnih sredstava.

Prilog 10 se zadržava na civilnim aspektima mirovnog plana i predviđa da rezolucija Vijeća sigurnosti UN-a imenuje visokog predstavnika koji će se brinuti za njihovu provedbu.

Napokon, jedanaesti i posljednji prilog predviđa osnivanje međunarodne civilne policije prema odluci Vijeća sigurnosti UN-a i koja će biti pod nadzorom visokog predstavnika.

Richard Holbrooke smatra da je način koji je upotrijebio da okonča rat bio mješavina "idealizma", u smislu Wilsonove tradicije američke vanjske politike, i "realizma" utemeljenog u "višim državnim obzirima" definiranim pojmovima čisto strateškim i ekonomskim, kojima predstavljaju dobar primjer politike za koju se izjašnjavao bivši državni tajnik Henry Kissinger. Holbrooke misli da je sporazum koji je nametnuo zaraćenim stranama uglavnom zadovoljavajući. Kako on to piše, Daytonski ugovori "su prekinuli rat i uspostavili jedinstvenu multietničku državu", odražavajući tako osnovne ciljeve Sjedinjenih Država u Bosni i Hercegovini. To ipak ne znači da je Daytonski sporazum savršen. Sam Holbrooke priznaje nekoliko slabosti u njima. Prema njemu, velika pogreška Daytonskih dogovora je što su ostavili dvije vojske u zemlji, prvu za Republiku Srpsku, drugu za hrvatsko-muslimansku Federaciju. Prisutnost dviju neprijateljskih vojski u zemlji može dovesti do obnove sukoba. Međutim, kako IFOR u sklopu svoje misije nije morao razoružati sve strane, osnutak jedinstvene vojske u Bosni i Hercegovini bio je nemoguć posao za Holbrookea i za njegovu pregovaračku skupinu. Drugi nedostatak Daytonu je što dopušta vođama bosanskih Srba da očuvaju ime Republika Srpska za svoj entitet, ime koji su osmislili Karadžić i njegovi suradnici i čiji je simbolizam znatno snažniji nego što su mislili američki pregovarači. Međunarodna policija stvorena prema Daytonskom sporazumu nije raspolagala dovoljnim ovlastima da bude učinkovita u svom djelovanju. Mandat i ovlasti dodijeljeni visokom predstavniku, za provođenje civilnih dispozicija Daytonu, također su bili dosta nedostatni. U nastavku je te nedostatke korigirao dogovor u Sintri. Napokon, ograničenja od godine i od 18 mjeseci nametnuta za raspoređivanje IFOR-a (kasnije SFOR-a), prekratka da bi bila realistična, nisu poslala jasnu poruku o volji Zapada da okonča rat u Bosni i Hercegovini i da osigura obnovu multietničke države.

Kako se jasno naznačilo da će se snage NATO-a povući u relativno kratkom roku, dana je mogućnost radikalnim elementima da se prikriju i čekaju odlazak međunarodnih snaga da bi ponovno započeli sukob. Srećom, ti krajni datumi su zaboravljeni poslije lipnja 1998.

Već neko vrijeme se čuju glasovi iz Bosne i Hercegovine i među međunarodnim predstavnicima o modifikaciji odredbi Daytonskog

sporazuma. Neki apeliraju na sazivanje "Daytona II." da bi se korigirali nedostaci prvobitnog plana koji su se jasno pojavili zbog njegove nedjelotvorne provedbe. Poslije nekoliko godina prisutnosti NATO-vih snaga u Bosni i Hercegovini, smatramo, kao i Holbrooke, da je podjela zemlje u dva teritorijalna entiteta temeljna slabost Daytonskih ugovora jer onemogućava odgovarajuće funkcioniranje države Bosne i Hercegovine. Prema našem mišljenju, treba se poduzeti niz mjera da bi se učvrstilo Bosnu i Hercegovinu i da bi joj se omogućio prelazak iz statuta međunarodnog protektorata prema državi sposobnoj da sobom samostalno upravlja s vlastitim političkim institucijama.

Prva od tih mjera trebala bi biti ukidanje dvaju teritorijalnih entiteta. Hrvatsko-muslimanska federacija je utemeljena kao privremeni odgovor na rat između Hrvata i Bošnjaka. Danas je postala nepotrebna. Republika Srpska je proizvod genocida. Njezini stvoritelji, Radovan Karadžić, Biljana Plavšić, Momčilo Krajišnik i Ratko Mladić, među ostalima, pozvani su ili se već nalaze u Međunarodnom sudu za ratne zločine na području bivše Jugoslavije, gdje su optuženi za ratne zločine i genocid protiv Bošnjaka i Hrvata. Koji legitimitet bi mogao imati taj politički entitet. Zašto ga održavati?

Drugo, Bosna i Hercegovina bi trebala imati samo jednu vojsku, integriranu u Partnerstvu za mir, koju bi savjetovali vojni instruktori NATO-a te ne bi dopustili njezinu politizaciju niti da je političke elite upotrijebe protiv civilnog stanovništva jednog od triju konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine. Neki promatrači u Bosni i Hercegovini misle međutim da ta opcija nije za sada moguća. Vitomir Miles Raguž, bivši veleposlanik Bosne i Hercegovine pri Europskoj uniji i NATO-u, smatra da jedinstvena vojska u Bosni i Hercegovini ne bi imala odobrenje srpskih i hrvatskih vojnika i časnika. Priznaje, ipak, da današnje stanje nije prihvatljivo. Predlaže tako za Bosnu i Hercegovinu alternativu, to jest model Kostarike, koji zahtijeva cjelovitu demobilizaciju vojski hrvatsko-muslimanske Federacije i Republike Srpske, udruženje s NATO-m i potpisivanje ugovora sa susjednim zemljama protiv međusobnih agresija. Umjesto vojski, Bosna i Hercegovina bi se opskrblila jačom policijskom snagom, graničnom policijom i tijelom koje bi osiguravalo humanitarne i spasilačke ope-

racije, posebno za vrijeme prirodnih katastrofa. Prema Ragužu, to rješenje bi imalo prednost jer bi olakšalo porezno opterećenje građana Bosne i Hercegovine koji danas financiraju vojske Federacije i Republike Srpske. Četrdeset posto proračuna Bosne i Hercegovine namijenjeno je za obranu. Te svote bi mogle biti korisnije uložene za obnovu zemlje.

Treće, teritorij Bosne i Hercegovine bi trebao biti podijeljen u deset kantona, prema prijedlogu Vance-Owenova plana iz 1993. Isto tako, ministarstva središnje vlade bi trebala biti razdijeljena između Sarajeva, Banje Luke i Mostara, da bi se povećala kohezija zemlje, kao i osjećaj u naroda da sudjeluju u poslovima Bosne i Hercegovine. Decentralizacija institucija savezne države između tih triju gradova smanjila bi pritisak za stvaranje triju entiteta prema etničkim kriterijima, što još uvijek želi dio Hrvata okupljenih u Hrvatsku demokratsku zajednicu Bosne i Hercegovine. Treba se pokazati i izraziti interes prema regionalnoj suradnji sa susjednim zemljama. Reorganizacija Bosne i Hercegovine prema predstavljenim prijedlozima jamčila bi političku autonomiju svih triju konstitutivnih naroda, omogućujući istovremeno funkcionalno integriranje države.

U današnje vrijeme, međunarodna zajednica insistira da dva entiteta strogo primijene Davonske ugovore. Mora se zaključiti da ta ista međunarodna zajednica nije znala na koji način prisiliti Republiku Srpsku da ispuni odredbe Priloga 7 Okvirnog dogovora vezanog uz povratak izbjeglica, najvažnijeg prema našem mišljenju. Dok taj Prilog Republika Srpska ne provede, stečevine etničkog čišćenja će ostati netaknute čime će se održati ono što je htio ostvariti Karadžić. Od kraja rata, povratak prognanika napreduje vrlo sporo. Nedavne statistike Visokog povjerenstva Ujedinjenih naroda za izbjeglice pokazuju da se tek 33.593 izbjeglica vratilo u Republiku Srpsku, dok je hrvatsko-muslimanska Federacija omogućila istovremeno povratak 354.779 osoba. Vlasti Republike Srpske danas žele dobiti na vremenu, nadajući se da će izbjeglice odustati od povratka svojim domovima i da će se pomiriti sa sudbinom trajnog izгона.

Zaključak

Gubitak strateške važnosti Jugoslavije, do kojeg je došlo okončanjem hladnoga rata, odlučio je o mjeri američkog angažmana u postjugoslaven-skom sukobu. Kako je sovjetska prijetnja nestala, teritorijalni integritet Jugoslavije nije više bio bitan za očuvanje globalne ravnoteže između Istoka i Zapada. Nakon posljednjega bezvoljnog pokušaja u lipnju 1991. da se sačuva mir i teritorijalni integritet Jugoslavije, Bushova administracija napustila je to pitanje i prepustila Europskoj zajednici i UN-u brigu da riješe sukob. "Realpolitici" predsjednika Busha, kandidat na predsjedničke izbore Bili Clinton odgovorio je predizbornim govorom propovijedajući obranu žrtava srpske agresije i to u ime poštovanja ljudskih prava i moralnih vrednota dragocjenih atlantskoj zajednici u kojoj Sjedinjene Države i Europa čine "civilizacijsku maticu".

Bili Clinton je spomenuo "pravednu stvar" Bošnjaka da opravda američki angažman na njihovoj strani. Međutim, poslije pobjede na izborima, brzo je napustio izbornu retoriku po kojoj su Sjedinjene Države imale moralnu dužnost braniti interese napadnutih u postjugoslavenskom sukobu. Sa svoje strane, "američki diplomati" nisu se ustručavali tvrditi da se rješenje bosanskog sukoba mora osloniti na kreativnu sintezu pragmatičnog pristupa i Wilsonova idealizma. Međutim, ta sinteza, koju su često naglašavali Richard Holbrooke i Antonv Lake, ne postoji u Daytonskom sporazumu. Naime, rješenje koje je američka diplomacija pružila zaraćenim stranama okupljenim u Daytonu, uglavnom je pragmatična i odražava ravnotežu vojnih snaga u regiji nakon hrvatsko-bošnjačke ofenzive u ljeto 1995. godine. U trenutku objave prekida vatre u Bosni i Hercegovini 5. listopada 1995., hrvatsko-bošnjačka koalicija je držala otprilike 53% teritorija. Da bi se poštovala nepravedna podjela 51% - 49% teritorija Bosne i Hercegovine, koju je ranije Kontaktna skupina uspostavila, hrvatsko-muslimanska Federacija je morala vratiti dva posto teritorija Srbima u sklopu Daytonskih ugovora.

Iako su Daytonski ugovori omogućili stvaranje unutrašnjih granica u Bosni i Hercegovini legitimirajući postojanje Republike Srpske, nisu dopustili da se promijene vanjske granice Bosne i Hercegovine.

Drugim riječima, osnovno pravilo međunarodnog prava koje određuje da međunarodna zajednica (UN i druge međunarodne organizacije) ne prihvaća nasilno stjecanje i aneksiju teritorija jedne države potpuno je poštovano u Daytonskim dogovorima. To ostaje glavna vrijednost mirovnog sporazuma. Potvrđujući međunarodnu pravnu normu *ius possidetis juriš* (izraz rimskog postupka koji znači "po onome što posjedujete"), koja je upotrijebljena za omeđivanje vanjskih granica Bosne i Hercegovine i Hrvatske, potpisnici Daytonskih sporazuma potvrdili su da ta norma jest i ostaje osnovni stup na koji se oslanjaju mir i međunarodni poredak. Dovedi u pitanje normu *ius possidetis juriš*, što su Srbi pokušali tražeći promjenu granice Bosne i Hercegovine silom, značilo bi uvesti anarhiju u međunarodni sustav i riskirati regresiju sličnu onoj koja se dogodila tijekom 1930-ih, kad su Italija i Treći Reich u Europi i Japan u Aziji krojili nova carstva na račun postojećih država.

U Daytonu su se Richard Holbrooke i američka diplomacija ograničili na sankcioniranje prekida vatre koji su zaraćene strane ranije zaključile i koji je okončao borbe. Treba istaknuti da su predsjednici Milošević, Izetbegović i Tuđman odbili priznati Europskoj uniji ulogu primalje koju su odigrale Sjedinjene Države. To dokazuje da će prisutnost Sjedinjenih Država u Europi biti neophodna u sljedećim godinama jer je Europska unija nesposobna osigurati mir i stabilnost na starom kontinentu.

Preveo s francuskog: Edi Miloš

NEOGRANIČENO RAZARANJE KAO POLITIČKI IDEAL

NEKE PARALELE IZMEĐU RATA U BOSNI I HERCEGOVINI (1992.-1996.) I NAPADA NA LIBAN (2006.)

Još jedan rat završio se bez rješenja na vojnom polju. Izrael nije pobijedio, a Hezbolah nije izgubio. Sada se pregovara o oslobađanju dva izraelska vojnika, čije je zarobljavanje bio formalni povod izraelskoj državi da pokrene kratki i krvavi pohod na Liban. Pa su nam pale na um sva ona uvjeravanja iz devedesetih godina kako se svaki rat završi za pregovaračkim stolom.

Liban je bombardovan s kopna, s mora i iz vazduha. Samo izraelsko vazduhoplovstvo je od 12. jula do 14. augusta izvršilo 7.000 napada na isto toliko ciljeva, dok je mornarica izvršila 2.500 bombardovanja. Ti su napadi prouzrokovali 1.183 ubijenih, od čega su jedna trećina djeca, 4.954 ranjenih i 970.000 raseljenih. Uništen je 31 vitalni objekat (aerodromi, luke, rezervoari vode, električne centrale), 80 mostova, 94 ceste, 25 naftnih terminala i oko 900 preduzeća. Uništeno je 30.000 stambenih zgrada i dvije bolnice – u Bint Jbeilu i Meis al-Jebelu. Četvrtina od četiri miliona stanovnika Libana su postali izbjeglice u vlastitoj zemlji. U Bejrutu je takvih oko 500.000 ljudi, a mnogi od njih spavaju u parkovima.

Delegati Amnesty International u Libanu su izvijestili da su naselja, jedno za drugim, uništavana na isti način: njihove glavne ulice su granatirane cijelom dužinom, najčešće kasetnim bombama; kuće se uništavane navodećim projektilima; supermarketi, benzinske stani-

ce i autoservisi su uništavani zapaljivom municijom. Nakon preki-
da struje, uništavanje supermarketa i benzinskih pumpi bi odigralo
ključnu ulogu u prisiljavanju stanovništva da napusti svoje domove,
pošto bi nestanak goriva onemogućio crpanje vode.

Odnos ovih brojki pokazuje da je razaranje javnih dobara i infra-
strukture, domova i industrije u Libanu bilo neograničeno i da je
predstavljalo integralni dio izraelske vojne strategije. Izraelska vlada
je praktično infrastrukturu jedne države smatrala infrastrukturom
Hezbollah, pokreta za koji većina vojnih analitičara smatra da ima
jedva 1.000 stalnih pripadnika.

Ogromni nesrazmjer formalnog povoda za rat (zarobljavanje
dva izraelska vojnika koji su prešli na libansku teritoriju) i njegovih
užasnih posljedica za narod jedne države (hiljadu poginulih, milion
iseljenih) daje nam za pravo da zaključimo da se ovdje ne radi o ra-
cionalnom vojnom poduhvatu. Ovdje se radi o izopačavanju među-
narodnog poretka i o pokušaju navikavanja međunarodnog javnog
mnijenja na prividno nove, a zapravo arhaične interpretacije nacio-
nalnih i državnih prava. Ovdje je pokrenuta spirala krvne osvete po
principu «oko za oko, zub za zub» i to u srazmjeri hiljade arapskih
očiju za jedno izraelsko oko.

Rezolucija 1599 Vijeća sigurnosti UN ne daje, kao ni prethod-
ne rezolucije UN u slučaju ratu i agresije na Bosnu i Hercegovinu,
prave odgovore na prava pitanja. Ovdje pravo pitanje nije pitanje
obezbjeđivanja granica, nego uma koji smatra da ima pravo kolek-
tivnog kažnjavanja čitavog jednog naroda i jedne države. To pravo
ne postoji i nikome nije dato.

Sarajevo, 28.08.2006.

*Za Udruženje za zaštitu tekovina
borbe za Bosnu i Hercegovinu,
PREDSJEDNIK,
Mustafa Polutak*

SRAMOTAN JE SVAKI TERORIZAM

Nema povratka. Vrijeme je da se nauči nova lekcija: ne priznajemo više državu Izrael. Nismo priznavali ni južnoafrički aparthejski režim, niti smo priznavali talibane. Bilo je mnogo onih koji nisu priznali Sadamovu diktaturu u Iraku niti srpska etnička čišćenja. Moramo se naviknuti na tu zamisao: u svojoj trenutnoj formi država Izrael je dio historije.

Mi ne vjerujemo u priču o božjem izabranom narodu. S podsmijehom gledamo na tu ljudsku izmišljotinu i zgražavamo se nad njihovim zločinima. Ne samo da je glupo i oholo ponašati se kao Božji izabran narod, nego je uz to još i zločin protiv čovječnosti. Mi to zovemo rasizmom.

Granice tolerancije

Postoje granice našeg strpljenja i granice naše tolerancije. Mi ne vjerujemo u božje obećanje kao opravdanje za okupaciju i aparthejd. Prevazišli smo Srednji Vijek. Podsmijavamo se onima koji vjeruju da je Bog svemira, životinjskog i biljnog carstva izabrao jedan narod i dao im dozvolu za ubijanje.

Ubice djece nazivamo "ubicama djece" i nikada nećemo prihvatiti da oni imaju božji nalog ili historijski mandat kojim opravdavaju svoje nasilje. Naša poruka je: neka je sramota na aparthejd, sramota na etničko čišćenje, sramota na svaki teroristički napad protiv civila, ma ko god ga izveo. Bili to Hamas, Hezbolah ili država Izrael!

Beskrupulozan način ratovanja

Priznajemo i njegujemo evropsku odgovornost za patnje Jevreja, za pogrome i za holokaust. Bila je historijska i moralna neophodnost za Jevreje da dobiju svoju državu. Ali je Izrael, sa svojim beskrupuloznim načinom ratovanja i svojim odvratnim oružjem, masakrirao svoju sopstvenu legitimaciju. Izrael je sistematski kršio međunarodna prava, međunarodne konvencije i bezbrojne UN rezolucije i više se ne može nadati pomoći od tih institucija. Izrael je bombardovao svjetsku blagonaklonost sebi. Ali ne treba se brinuti! Uskoro će proći vrijeme nevolja. Mi smo sada na prekretnici. Nema povratka. Izrael neće imati mira sve dok ne odloži oružje.

Bez odbrane, bez kože

Moj duh i moja riječ razbijaju izraelske zidove aparthejda. Država Izrael ne postoji. Sada je ona bez zaštite, bez kože. Neka se svijet smiluje civilnom stanovništvu. Naša prognoza se ne odnosi na njih.

Stanovnicima Izraela želimo svako dobro, ali za sebe zadržavamo pravo da ne jedemo Jaffa narandže dokle god su truhle i otrovne. I bez grožđa aparthejske Južne Afrike se također preživjelo.

Oni hvale svoje uspjehe

Ne vjerujemo da je Izraelu više žao 40 ubijene libanske djece, nego što žale svoj 40-godišnji boravak u pustinji za vrijeme svoje 3.000 godišnje historije. Primjećujemo da mnogi Izraelićani slave takve trijumfe i pozdravljaju ovo kao "pravednu kaznu" za Egipćane. (U toj bajci se Gospod, Bog Izraela, pojavljuje kao nezasan sadista.)

Pitamo se zbog čega većina Izraelićana misli da je jedan izraelski život vredniji od 40 palestinskih ili libanskih.

Vidjeli smo slike male izraelske djevojčice koja po bombama, koje će biti bačene na civilno stanovništvo Palestine i Libana, ispisuje poruke mržnje. Male izraelske djevojčice nisu slatke kada sa zadovoljstvom podržavaju smrt i patnju.

Krvna osveta

Ne priznajemo retoriku države Izraela. Ne podržavamo spiralu nasilja putem krvne osvete principom "oko za oko, zub za zub". Ne priznajemo princip jednog ili hiljade arapskih očiju za jedno izraelsko oko. Ne priznajemo kolektivnu kaznu niti izgladnjavanje čitavog naroda kao političko oružje. Ne priznajemo državu osnovanu na nehumanim postulatima i na ruševinama arhaičkih nacionalnih i vjerskih ratova. Ne priznajemo Davidovo Carstvo kao model za kartu 21. stoljeća na Bliskom Istoku.

Već 2.000 godina učimo lekcije humanizma, ali Izrael se ne obazire na to. Ne pozdravljamo otimanje vojnika. Ali isto tako osuđujemo deportaciju cijelog naroda ili otimanje pravno izabranih izaslanika u parlamentu. Priznajemo državu Izrael u granicama od 1948. ali ne i 1967. godine. Sama država Izrael nije priznala svoje granice od 1948. godine. Oni žele više: više vode i više naselja. Da bi postigli ovo proklamiraju 'konačno rješenje' za Palestince; oni imaju mnogo zemalja u koje se mogu iseliti, Izraelci samo jednu.

Smirenost i milosrdnost

Ne priznajemo državu Izrael. Ne danas, kada ovo pišem, ne u času naše patnje i gnjeva. Ako se cjela država Izrael raspadne i njegovo stanovništvo moradne napustiti okupirane djelove Palestine, onda kažemo: neka druge zemlje budu smirene i neka pokažu milosrdnost. Dignuti ruku na izbjeglice i ljude bez države je zločin bez olakšavajućih okolnosti.

Ne ubijajte one koji bježe! Ne ciljajte na njih! Oni su sada nezaštićeni kao puževi bez kuće, povrjedljivi kao spore karavane palestinskih i libanskih izbjeglica, bespomoćni kao žene i starci u Kana-i, Gazi, Sabri i Šatili. Dajte ovim izbjeglicama sklonište, ponudite im med i mlijeko!

Neka se ne uzme ni jedan život izraelskog djeteta. Ubijeno je isuviše mnogo djeca i civila.

Objavljeno u Aftenposten, 5.8.2006.

DA BISMO SE SLOŽILI OKO KOLEKTIVNE MEMORIJE, TREBAMO JE ZAJEDNO REKONSTRUIRATI, NA KRITIČKI, PROTIVRJEČNI I NEOBORIV NAČIN

*Riječ na promociji bosanskog prijevoda
knjige "Buntovnici iz Villefranchea"
Sarajevo, 6. jula 2006.*

Prije svega, želim zahvaliti Bošnjačkom institutu iz Sarajeva što mi je pružio priliku da na ovom mjestu predstavim knjigu objavljenu u Parizu 1998. godine. Želim se također toplo zahvaliti Asafu Džaniću čije su strpljenje i ustrajnost omogućili objavljivanje ovog prevoda kao i ovaj naš današnji susret. Isto tako, željela bih se zahvaliti Nermini Strauss koja je uradila ovaj veliki posao i zahvaljujući kojem je tekst od danas na raspolaganju bosanskoj, ali i hrvatskoj i srpskoj publici. Kao što već znate, Umberto Eco nas je podsjetio da je prevođenje jezik Evrope. A ja mislim da je budućnost Evrope, pogotovo ovog dijela Evrope, velikim dijelom u rukama prevodilaca.

Uz sve to, radost što sam ovog jutra među vama nije bez izvjesne tuge što Mirko Grmek nije tu. Bez njegove nezasite radoznalosti, bez njegove stručnosti i njegove strogosti profesionalnog historičara, ovo djelo nikad ne bi bio ostvareno. Zato će riječi koje ću danas izgovoriti biti posvećene takođe i sjećanju na njega.

Prvi put sam došla u Sarajevo 1996. godine s Mirkom Grmekom, prije tačno deset godina. Dugo vremena Sarajevo je za mene, kao i za većinu Francuza, bio samo mitski grad u kojem je započeo drugi svjetski rat i o njemu nisam imala nikakvu predstavu. Istina je da je od 1992., zbog tragičnih događaja koji su se tu odvijali i koji su nam

bili prenošeni terminima slabo razumljivim publici koja nije imala dovoljno bliske veze s ovim podnebljem da bi mogla shvatiti šta se zapravo dešavalo, da je dakle taj grad za mene dobio novu stvarnost. Počinjala sam ga zamišljati. Ali naravno, kao kad zamišljamo osobu koju ne poznajemo i koju nam neko opisuje, uvijek se prevarimo. Kako sebi predstaviti neki grad prije nego smo udisali njegov zrak, odavali se njegovim ulicama, spuštali se njegovim padinama? Kad sam 1996. stigla u Sarajevo kako bih prisustvovala promociji prevođa knjige *Život i smrt Jugoslavije* Paula Gardaa, bila sam očarana. Naime, bilo je to kao ljubav na prvi pogled. Zašto sam odmah zavoljela taj grad, zašto sam imala utisak da on čini organski dio mene, hoću reći dio mog unutrašnjeg prostora, e to vam ne znam reći. Ali ovdje sam iskusila osjećaj koji ponekad imamo kad dolazimo na neko potpuno nepoznato mjesto, osjećaj da ga oduvijek poznajem. I mada tu nisam nikad ranije bila, osjećala sam se kao kod kuće.

Treba reći da Sarajevo nisam gledala samo svojim očima. Otkrivala sam ga isto tako očima protagonista Pobune u Villefrancheu, jer smo Mirko Grmek i ja u to vrijeme već bili uronili u istraživanje koje će nas odvesti do pisanja te knjige. Tada je bilo više od dvije godine kako smo radili na rekonstrukciji tog događaja, istražujući francuke, hrvatske, njemačke, američke arhive. Čak smo bili otišli na sud u Bihać dok je ratni vjor još uvijek trajao, ali tamo nismo dobili potrebne dokumente. Predsjednik suda nas je dočekao u opustošenim prostorijama, zabezeknut što vidi u svom gradu, još uvijek opkoljenom tenkovima i naoružanim ljudima, dvoje ljudi koji istražuju događaj iz drugog svjetskog rata koji se odvio u Francuskoj. «Ali rat je!» odgovorio je Mirku Grmeku kad ga je ovaj pitao postoji li način da se dođe do dokumenata o procesu podignutom protiv protiv imama Malkoča 1972. godine. «Znam vrlo dobro», odgovorio je Mirko Grmek, «ali i ovaj rat će ostaviti arhiv».

Smisao istraživanja povijesnih događaja

Dolaskom u Sarajevo, čiju sam opsadu preživljavala putem medija, isto kao što sam preživljavala opsadu Vukovara 1991. godine, razmišljala sam o tim stvarnim ličnostima, o imamima Malkoč, Feridu Džaniću, Luftiji Dizdareviću, Nikoli Vukeliću, Eduardu Matutinoviću, i o mnogim drugim ličnostima koje su dio vaše i moje uspomene. Dakle, vraćam se na priču o toj pobuni. Zašto raditi to istraživanje? Šta će novo donijeti? Koji je smisao toga?

Prije nego odgovorim na ova pitanja i prije nego vam izložim način na koji smo radili, kratko ću vas podsjetiti na te događaje, na to kako ih je mogao doživjeti francuski narod u to vrijeme. Krajem augusta 1943. godine dolazi u Francusku, koju su nacisti podijelili da dva dijela, Waffen-SS divizija u čijem sastavu su bili, da kažemo bez drugih detalja iz tog vremena, Hrvati. Jedan bataljon te 13. divizije smjesta se u Villefranche-de-Rouergue, "bastide" koja se nalazi u Aveyronu (bastide je srednjovjekovni gradić dijelom opasan tvrđavom), drugim riječima u južnoj zoni koju su familijarno zvali "nono" zona (za neokupirane – sjever Francuske je bio pod njemačkom okupacijom). Ovaj Bataljon zauzima kvartove u različitim gradskim ustanovama, posebno zauzima škole.

Tokom njihovog višednevnog boravka stanovnici su svjedoci jako lošeg tretmana trupe u čijem sastavu su jako mladi ljudi – većina njih ima sedamnaest ili osamnaest godina. Defiluju ulicama i promorani su da javno rade vrlo uvredljive vježbe. Francuzi su zaprepašteni tako lošim postupanjem prema njima, ali opet, kako su svi ti mladići nosili okupatorsku uniformu, nisu znali šta da rade. A pogotovo nemaju predstavu šta hoće ti mladići, ne razumiju njihov jezik, i to što su Francuzi uznemireni zbog toga što ih njihovi nadređeni maltretiraju i to što s njima saosjećaju, ništa ne mijenja, jer ostaju uglavnom pasivni. U tom kontekstu, 17. septembra desila se pobuna u bataljonu. Kao što kažemo na početku knjige, stanovnike Villefranche-de-Rouerguea probudili su hici u zoru, potom je pogođen čovjek na ulici i niko ne razumije šta se dešava. Nakon te pobune jedni će uspjeti da se pridurže pokretu otpora, drugi će otići u SS trupe koje uzimaju pojačanje iz susjednih gradova a narednih

dana dolazi do saslušanja i mučenja (stanovnici čuju krike mladića, i danas ima živih svjedoka koji se toga sjećaju). Nakon saslušanja vođe pobune biće izvedene na gradske ulice s vrećama na glavi što je frapiralo stanovnike Villefranchea, jer ih je to podsjetilo na penitente u crnom (stradalnike) kojima je upravo posvećena gradska kapela (ti pokajnici u Srednjem vijeku bili su laici ujedinjeni u vjerska udruženja i bavili su se dobrotvornim radom). Vidjevši ih takve, Francuzi su naravno pretpostavljali da su te vreće napravljene kako bi se sakrila izmrcvarena lica, a taj impresivni prizor ovjekovječio je Hegedušić na slici čija se reprodukcija nalazi u ovoj knjizi. Dakle, u toj odori su mladići odvedeni na obližnji brežuljak te ustrijeljeni. Zapanjeni ovim tragičnim događajima, stanovnici Villefranchois dugo su se toga sjećali, a kasnije su to mjesto krstili kao polje Hrvata. Ali šta su shvatili stanovnici Villefranchea iz onoga što se dešavalo pred njihovim očima?

Neću se vraćati na detalje tog događaja, onakvog kakvog smo ga mogli rekonstruirati, stavljajući akcent na pripreme za pobunu u međunarodnom kontekstu tog vremena – sami ćete tokom čitanja otkriti brojne skrivene detalje. Ja lično ne volim previše da mi pričavaju sardžaj knjige koju ću čitati, jer uvijek imam utisak da mi krađu dio zadovoljstva koje leži u otkrivanju. Ono što ću vam reći je da možete biti uvjereni da je priča koju ćete čitati bogata konkretnim elementima koje do sada niste znali i da se svi zasnivaju na provjerenoj dokumentaciji. I mislim da će ova priča, koja bi danas mogla biti tema nekog istorijskog filma s obzirom na to koliko ima anegdota i zanimljivih detalja, probuditi kod nekih od vas stare ili neke novije uspomene. I naravno, detalji iz ovih prošlih događaja rasvijetliće vam neke današnje.

Vraćam se samim počecima našeg rada. Nepotrebno vam je reći da se ovaj događaj ne nalazi ni u jednom udžbeniku istorije. Godine 1993., kada se Mirko Grmek počeo poblizhe za njega interesirati zbog rata i zbog otvaranja dosjea, posebno u Francuskoj i u Hrvatskoj, tada je svako imao svoju interpretaciju događaja, najčešće nepotpunu. U isto vrijeme, svi su smatrali da se radi o jednom nevažnom lokalnom događaju. Ipak, ono što je nevjerovatno i danas veoma poučno, to je da nas je ova istraga dovela sve do Himmlera što nam je omogućilo

da shvatimo kako su ti mladi ljudi bili regrutovani – najčešće silom – zašto su se neki volonteri prijavljivali i koji cilj su slijedili.

Manipulacije kao temelj katastrofalnih predrasuda

Zašto nas je interesirao ovaj događaj? Iz više razloga. Prvo, jer smo u to vrijeme, tokom rata u Hrvatskoj a potom u Bosni, iskusili nepoznavanje brojnih podataka koji se tiču historije Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji. Ta priča je bila – i još uvijek je – veoma izmanipulirana propagandom a te manipulacije su povukle za sobom katastrofalne predrasude, koje su sigurno uticale na odluke i opredjeljenja međunarodne zajednice 1991. godine.

Osim toga, arhivi Drugog svjetskog rata počeli su se otvarati. To je omogućilo da se događaj tačnije rekonstruiše. Obzirom da je Mirko Grmek bio poznavalac brojnih evropskih jezika, istraživali smo najviše francuske, njemačke i hrvatske arhive. Dobili smo i nekoliko elemenata iz arhiva u Washingtonu, ali beogradski arhiv iz očiglednih političkih razloga u to vrijeme ostao je zatvoren. Znači da smo imali pristup velikom broju neobjavljenih i još neistraženih dokumenata, čak smo otkrili i dokumente kod nekih stanovnika koji su bili svjedoci tih događaja i koji su sačuvali bilješke iz tog perioda i svi ti elementi omogućili su nam da rekonstruišemo ne samo odvijanje pobune, nego i način na koji je osnovana ta divizija, u kojem cilju, te identitet buntovnici, kao i njenih dobrovoljaca. Pošto je Mirko Grmek i sam preživio Drugi svjetski rat, kao partizan i ne-komunista, on je bio u stanju sve dokumente postaviti u jedan kontekst koji je lično dobro poznao. Pronašli smo i svjedoke koji su nam pomogli da osvijetlimo neke nejasnoće oko veze tih buntovnika sa pokretom otpora u Francuskoj. Naravno, kao i u svakoj istorijskoj rekonstrukciji možemo pretpostaviti i da će se jednog dana otvoriti novi dokumenti koji će dozvoliti da se istraga kompletira i da se dopune neki detalji koji su nama promakli, ali u osnovi, smisao tih događaja danas se jasno vidi. Radi se o pokretu mladih ljudi porijeklom iz Hrvatske i iz Bosne, a ti mladi ljudi nazivali su se Hrvatima iako su neki bili katolici, a drugi – koji su bili brojniji – bili su muslimani. Oni su se željeli zajedno pridružiti redovima antinacističkog pokreta otpora. U njihovu čast, Radauš je izvajao lijep spomenik koji se nalazi u Puli

i čija kopija treba uskoro da se postavi u Villefranche-de-Rouergueu. Jer, ova knjiga koju vam danas predstavljam je na koncu ostvarila konkretan efekat: narednog septembra, ovaj novi spomenik bit će otkriven u Villefrancheu, u prisustvu hrvatskih, bosanskih i francuskih zvaničnika.

Kako smo radili? Možda već znate da ja po profesiji nisam historičar, nego pisac, esejista i romanopisac. Mirko Grmek je bio profesionalni historičar – iako specijalista za biomedicinske nauke, bio je također veoma sposoban da svoju metodu primjeni i na druga područja. Tokom četiri godine, dakle, istraživali smo sve dostupne arhive, ujedinili sve vrste dokumenata, svjedočenja, novinskih članaka, lokalnih dosjea opštih informacija, žandarmerijsku dokumentaciju, izvještaje iz prefektura, prepiske, itd., koje smo prevodili, klasirali, upoređivali, kako bismo dostra precizno rekonstruisali događaje, takoreći sat po sat. Samu istragu vodio je Mirko Grmek, jer on je znao gdje pronaći arhive, ali prvenstveno gdje ih uošte tražiti. U tom stadiju posla slijedila sam njega, recimo da sam učila kroz saradnju s njim. Kada smo prikupili i organizirali svu dokumentaciju, mnogo smo razgovarali o formi koju smo ovoj knjizi željeli dati. Kada je budete čitali, vidjet ćete da se radi o historijskom eseju koji je vrlo malo akademski, što ne znači da je ta dokumentacija manje rigorozna sa stanovišta korištene metode i suglasnosti sa dostupnim dokumentima.

Kažem da je manje akademski jer, generalno, akademski historičari nam događaje prenose onako kako su ih mogli rekonstruisati, ne prikazujući nam sam tok historijske istrage. Historičari rekonstruiraju događaje na osnovu dokumenata koje otkriju i takve ih prenose publici, u obliku priče, uglavnom hronološki ispričane. Meni se, pak, učinilo interesantnim ne samo da prikažemo priču koju smo mogli rekonstruirati danas, sa svojom francuskom, njemačkom, južno-slavenskom nacionalnom pozadinom, već da prikažemo i kako su se verzije te priče iz godine u godinu mijenjale i deformirale. Posebno mi je bilo interesantno da pokažem kako su se različite politički moćnici koristili ovom pričom, interpretirajući je svaki na svoj način, te kako se prema tome odnosila štampa. Bilo mi je interesantno i to kako su svjedoci događaja imali svoje različite verzije, a one

su se sve manje ili više potvrđivale ili pobijale u dokumentima koje smo objelodanili.

Ako se ne možemo dogovoriti oko prošlosti, kako možemo konstruirati zajedničku budućnost?

Konačno, Mirko Grmek je bio ubijeđen, i mi smo tako konstruirali tu knjigu uz pomoć koncentričnih krugova, polazeći od samog događaja takav kakav se pojavio u očima onih koji su bili malo informisani u Villefranchu, pokazujući im različita stajališta, i pokazujući način na koji je arhiva osvijetljavala ta različita stajališta. Na taj način, s događajem smo rekonstruirali dinamiku naše lične istrage, što također omogućava čitaocu da učestvuje u toj dinamici i da ima utisak da čita, ne klasični fakultetski rad, već neku vrstu krimića – recimo, živuću istoriju. Jer ima jedna stvar koje treba biti svjestan, i što pokazuje ova knjiga: to je da sve što se desi, mi, ljudi pravimo istoriju. Svako to čini spontano a da toga nije svjestan, polazeći od činjenica koje poznaje. Sve dok nemamo pristup drugim činjenicama, drugim dokumentima, svako ostaje vezan za svoju vlastitu verziju, za koju vjeruje da je istina. To je, naravno, pojedinačna istina. Ali, da li je to kolektivna istina? Da bismo se složili oko kolektivne memorije, trebamo je zajedno rekonstruirati, na kritički, protivrječni i neoboriv način, a to možemo učiniti samo ako se pozovemo na dokumente koji omogućavaju da shvatimo činjenice u koje je svako od nas bio uvučen. Zato je veoma važno da mlade generacije mogu raditi na tim dokumentima, da shvate historiju koja im je prethodila i da je rekonstruiraju. Jer možemo se pomiriti preko te rekonstruirane memorije. Ako se ne možemo dogovoriti oko prošlosti, kako možemo konstruirati zajedničku budućnost?

Konkretno, načinili smo plan zajedno, i nakon što smo se dogovorili za svako poglavlje, Mirko Grmek mi je povjerio sva dokumenta na kojima smo radili, pisala sam istoriju, a on bi iščitavao, kritikovao, ispravljao i dopunjavao tekst, što je otvaralo duge diskusije. Ta metoda učinila nam se najzanimljivijom kako bismo tekstu dali jednu vrstu stila, pokret, i da bude isto tako savršeno neoboriv s istorijske tačke gledišta. Priznajem da je to iskustvo pisanja za mene bilo istovremeno iznimno zanimljivo i dosta bolno. Jer piscu se sviđa da

pusti maštu na volju, to mu daje iluziju slobode, dok sam ja bez prestanka bila unesena u dokumente, te sam ih pokušala učiniti živima pazeći na njihovo značenje. To je za mene bilo iskustvo koje me je obogatilo, jer bez njega, nikada ne bih mogla shvatiti što je to pisati historiju, te nikada ne bih mogla napisati narednu knjigu, *Nikada nećemo vidjeti Vukovar*, koja se trenutno prevodi.

Historija i memorija kao temelji moderne Evrope

Završit ću s ovim pitanjem o historiji i o memoriji, koje je danas aktuelno više nego ikada, svuda u Evropi, a pogotovo u Francuskoj. Dok smo pisali ovu knjigu, između 1994. i 1997., Mirko Grmek i ja shvatili smo, da radeći nešto novo, u smislu da smo poduzeli i rekonstruisali historiju jednog događaja uz pomoć većine evropske arhive koja je dostupna. Ta rekonstrukcija, proispitivala je određeni broj nacionalnih legendi jer uopćeno, historičari rade na dostupnim arhivama o njihovoj vlastitoj zemlji, što naročito usmjerava njihovo tumačenje i ograničava domašaj.

Ustvari, kako shvatiti jedan događaj koji stavlja u igru više evropskih sila, a da ne postoji pristup tim moćima? Ono što naša knjiga ističe, to je upravo do koje mjere svako stajalište je djelomično i podređeno da bude ispravljeno u svjetlu dokumenata, koji modificiraju značenje događaja. Interes je da se istraže sve arhive, jer je očito da je širenje shvatanja o tome događaju ustvari izbjegavanje manipulacija memorijom. Tako, podignuti spomenik u Villefrancheu, nakon Drugog svjetskog rata, koji je nosio crvenu komunističku zvijezdu, nije činio pravdu u borbi za ove pobunjenike.

Jer, kako smo mi to mogli ustanoviti analizirajući ispitivanja kojima su bili podvrgnuti, niko od njih nije bio komunista. A većina je željela da se pridruži Saveznicima. Ali taj aspekt historije nije odgovarao jugoslavenskim komunistima koji su željeli, poslije Drugog svjetskog rata, nametnuti ideju da je svaki čin antinacističkog otpora bio komunistički pokušaj. Što se tiče Francuza, ovaj događaj je pokrenuo pitanje o stanju francuskog otpora, u septembru 1943., u toj regiji. Da nismo ništa sramotno otkrili od stanovnika toga kraja (ovdje hoću pričati o mogućim izdajama ili postupcima o saradnji s okupatorom), ako smo mogli konstatirati suprotno, pojedinačno,

mnogi Francuzi su usvojili u toj aferi odvažnu poziciju, pomažući izbjeglicama, obezbjeđujući im odjeću, štiteći njihov bijeg, pokazali smo da organizovan otpor, u to vrijeme, u regiji, nije zaista postojao. Što besumnje nije odgovaralo slavnoj legendi koju su stvorile razne lokalne asocijacije koje su osnovane nakon Drugog svjetskog rata.

Eto zašto je vjerovatno, kad smo išli predstaviti našu knjigu u Villefrancheu 1998. da je naše izlaganje mnogo zanimalo mlade generacije, i da je izazvalo poprilično negativne reakcije kod ljudi koji su preživjeli rat i koji su ocrnili naš rad, optužujući nas da smo koristili "arhivu neprijatelja". Moram reći da kada sam to čula, da sam pomislila kako moramo puno raditi kako bismo izgradili Evropu. Ali to me je uvjerilo u korisnost toga rada, pa čak i u njegovu potrebu. Činilo mi se neophodno, da se Evropa može izgraditi i rekonstruirati našu zajedničku memoriju, polazeći od kritike i od konfrontacije različitih verzija historije koje su nam bile prenošene u različitim zemljama.

Ipak, taj događaj nije samo zajednička memorija Hrvatske i Bosne danas, već je to i historija Francuske i Njemačke. S tim u vezi, radi se o evropskoj historiji. Taj posao mi se čini korakom ka potpunom uključenju u trenutni pokret u evropskoj konstrukciji i budućoj integraciji Hrvatske, potom Bosne i Hercegovine i Srbije – a lista nije istrošena – u našu zajednicu. S tim u vezi, nadam se da će on moći biti koristan mladim generacijama, koje će polazeći od pojedinačnoga slučaja, shvatiti način na koji historija, unutar demokracije, ne prestaje da se razvija i da se rekonstruira kroz generacije, kako bi se desila istina koju aktualni političari, zbog svih razloga, bilo individualnih ili kolektivnih, više vole sakriti.

Prijevod sa francuskog: Azra Pita

*Mirko D. Grmek, Louise L. Lambrichs,
Buntovnici iz Villefranchea.
Pobuna jednog bataljona SS trupa septembra 1943.*

*Sarajevo – ArmisPrint, 2005, str. 509
(prijevod s francuskog Nermina Štraus)*

SNAŽNO UPOZORENJE O POTREBI OČUVANJA SJEĆANJA I POVIJESNOG PAMĆENJA

Ova knjiga Louise Lambrichs se razlikuje od svih knjiga i radova koji govore o pobuni u Villefrancheu po tome što ona u ocjeni pobune ne odbacuje niti jedan izvor, nego analizira sve dostupne dokumente, pokazuje različite viđenja toga događaja (francusko, jugoslavensko, hrvatsko, bošnjačko, njemačko), i pokazuje kako jedan historijski događaj prerasta iz priče preko legende u pravi historijski mit. Louise Lambrichs prati različite faze stvaranja toga mita, pa ova knjiga više predstavlja dobru analizu motiva stvaranja historijskih mitova, i historijskih okvira u kojima historijski mitovi egzistiraju, nego što je pokušaj davanja konačne historijske istine o događaju koji je bio motiv za izrastanje mita. Konačno, Lambrichs je svjesna da se nikada ne može doći do konačne i apsolutne povijesne istine, ali je ona ovom knjigom napravila jako važan korak u demitologizaciji samoga dođaja i u tome je njezin veliki značaj.

Dakle, prvo što bih istaknuo u ovoj knjizi jeste činjenica da se u prvi plan, čak i u naslovu, stavljaju pobunjenici, dakle ljudi, a sve ostalo dolazi nakon toga. Uz to, primijenjen je istraživački model koji unaprijed ne odbacuje niti jedno viđenje pobune. Dok čita knjigu čitatelj ima dojam da u rukama drži neki kriminalistički roman. Kada opisuje tok pobune, Louise Lambrichs kao na filmskom platnu dočarava tok pobune, upad pobunjenika u oficirske sobe, hapšenja, izvođenja pojedinih oficira iz soba, rafale, zatim iščekivanja

ko je slijedeći na redu ... Ta napetost jednostavno drži čitatelja pri-
ljubljenog uz tekst od početka do kraja knjige. Ali, tekst nikada ne
gubi znanstvenu objektivnost: govoreći o francuskom gledištu na
pobunu, Lambrichs je promatra vrlo slojevito (kako u kontekstu lo-
kalne legende tako i u kontekstu zvanične administracije), jednako
kao što je vrlo obazriva kada treba analizirati hrvatsko i bošnjačko
viđenje ove pobune, gdje je slojevitost u tumačenjima jako izraže-
na. I uvijek se sve to gleda kroz prizmu šireg historijskog konteksta.
Sama pobuna se smješta u širi kontekst događanja u drugoj polovici
1943 godine, ali i sve što se nakon toga dođalo u vezi s tom pobu-
nom (od sjećanja lokalnih stanovnika i prvih tekstova u francuskoj
štampi na prvu godišnjicu pobune, preko šireg jugoslavenskog ko-
nteksta, do 90-ih godina 20. stoljeća, kada sama pobuna ponovo
postaje izvrstan primjer manipulacije poviješću i zgodan povod za
(zlo)upotrebu povijesti u suvremenim političkim događanjima.

Ta manipulacija poviješću (u ovom slučaju korištenjem pobune
vojnika iz NDH koji su se u jednom momentu u okviru 13 SS divi-
zije našli na obuci u Villefrancheu), bila je snažno izražena kod nas
koncem 20 stoljeća. L. Lambrichs je jako dobro pokazala kako se ta
manipulacija manifestirala u jugoslavenskom povijesnom konte-
kstu od kraja Drugoga svjetskog rata, ali bi se tu imalo još puno
toga dodati kada je u pitanju upotreba ove pobune u balkanskim
razračunavanjima koncem 20 stoljeća. Nije, naravno, u vezi s ovom
pobunom najvažnije pitanje nacionalne pripadnosti pobunjenika,
mada su mnoge rasprave prije ove knjige upravo na tome posebno
inzistirale. Hrvati i Bošnjaci su na tome posebno inzistirali krajem
90-ih, pri čemu su i jedni i drugi sebi prisvajali tu pobunu. Dodu-
še, bošnjačko prisvajanje došlo je tek 90-ih godina, a bilo je veoma
prisutno posebno tokom rata 1992-1995, te jedno vrijeme nepo-
sredno nakon rata (više se o tome pisalo po novinama, posebno u
listovima *Ljiljan* i *Svijetu* nego u ozbiljnoj bosanskohercegovačkoj
historiografiji, koja, zapravo, samoj pobuni nije poklanjala posebnu
pažnju). U Hrvatskoj se o ovoj pobuni puno više pisalo i u medijima
i u historiografiji, a i država je imala značajnoga udjela u oficijelnom
obilježavanju sjećanja na pobunjenike. Motivi za ovo prisvajanje su
razumljivi i kod jednih i kod drugih, ali samo u kontekstu isključivo

mitskoga promatranja povijesti. Iako se ne vidi na prvi pogled, očito je i hrvatsko i bošnjačko prisvajanje ove pobune u svojoj osnovi imalo za cilj slanje poruke ne samo o antifašizmu pobunjenih vojnika, nego i čitavog naroda iz kojeg su pobunjeni vojnici potjecali. Na primjeru ove pobune i Bošnjaci i Hrvati su gradili antifašistički kredit, pri čemu su se i jedni i drugi na taj način očito suprotstavljali pritiscima mitova srpskih nacionalista o genocidnosti hrvatskoga i bošnjačkog naroda, te poistovjećivanju i Bošnjaka i Hrvata sa ustašama. Dodatna doza antifašizma očito nikome ne može škoditi.

Naravno, moglo bi se u ovom pravcu dalje razvijati diskusija, ali vratimo se na knjigu o kojoj danas govorimo. L. Lambrichs ne podliježe izazovima manipulacija, pa je i njezin pristup u određivanju nacionalne pripadnosti pobunjenika veoma izbalansiran. Ona pokušava vratiti im identitet koji su tada imali: "da li, danas, iko ima pravo da ponovo određuje nacionalni identitet pobunjenika prema historiji koja se odvijala nakon njihove smrti (...) To što je historijska istina približna i ponekad proturječna ne daje pravo da se ona može izdati i nama se čini da je minimum poštovanja prema mrtvim priznati im onaj identitet, koji su sami tražili, čak i kada taj identitet, danas, nije isti." Premda inzistira na njihovom identitetu kao "Hrvata muslimana", ostat će ipak i nakon ove knjige da se govori i piše o njihovom *nacionalnom* identitetu, mada se meni čini da fokusiranje pažnje isključivo na *nacionalni* identitet pobunjenika predstavlja skretanje pažnje sa ključnih tačaka povijesnoga značaja ove pobune (kada se govori o tome valja naglasiti da se, naravno, ne radi o Hrvatima u *današnjem etno-nacionalne smislu*). Uz to, podsjetimo da je Himmler namjeravao formirati isključivo muslimansku SS diviziju, a da je *Vlada NDH isticala panislamističku opasnost koju bi izazvalo stvaranje jedne čisto muslimanske divizije* i malo-pomalo uspjela isposlovati da ta divizija bude i katolička i muslimanska (premda, ipak, većinom muslimanska). To su pobunjenici iz Villefranchea – katolici i muslimani iz tadašnje Nezavisne Države Hrvatske. Ali bi, svakako, valjalo čak i na oficijelnoj razini podržati prijedlog iznesen na kraju knjige: ova pobuna pripada podjednako Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, i na budućim komemoracijama žrtvama trebalo bi da ravnopravno sudjeluju obje zemlje, "a to sjećanje bi moglo doprinijeti razvijanju

prijateljstva i saradnje između dvije zajednice. Historija, koja se vrlo često poziva da opravda rat i represalije, mogla bi, sada, odigrati mirotvornu ulogu i doprinijeti uzajamnom razumijevanju. Zar to ne bi bila kruna žrtve i hrabrosti tih mladića koji su, pod njemačkim meci- ma, pali za slobodu?" (str. 372).

Na žalost, znajući situaciju u mojoj zemlji, Bosni i Hercegovini, znam da, barem za sada, nema nikakve šanse da se o tome postigne neka vrsta konsenzusa zbog jako složenih i kompliciranih nacionalnih i vjerskih odnosa, te osobito zbog toga što se svaka priča o ovoj pobuni uvijek veže za cjelovitu ulogu ove divizije u Drugom svjetskom ratu. Naime, stvoren je *mit o 13. SS diviziji* kao zloglasnoj i *izrazito zločinačkoj vojnoj jedinici* čiji su pripadnici *izvršitelji genocida nad Srbima*. Taj mit, izgrađivan od poznatog elaborata Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, pod nazivom "13. SS bosanskohercegovačka divizija zvana Handžar", sastavljenog na osnovu više od stotinu izjava svjedoka u martu 1947. godine, preko *Parergona* Derviša Sušića i Redžićeve knjige o ovoj diviziji, do snažnog medijskog eksploatiranja i manipulacije povijesnom ulogom ove divizije posebno u razdoblju od 1991. do negdje otprilike 1998., sigurno je velika prepreka izgradnji jednog afirmativnog sjećanja kod svih nacionalnih zajednica u Bosni i Hercegovini na ovu pobunu.

Na kraju, premda se u ovakvim prigodama obično ne ukazuje na pogreške u knjigama (a njih uvijek i svugdje ima) htio bih samo skrenuti pažnju na to da Lambrichs ponavlja priču o handžaru (sablji) koju su, kako je El Huseini objašnjavao Himmleru, "nekada koristili Turci i da se na njenoj dršci, za svakog ubijenog vojnika, napravi po jedan urez" (str. 199). Ovo je čisti mit: sablja je uzeta iz zvaničnog grba Bosne u doba austrougarske vladavine, motiv iz tog grba (ruka koja drži handžar) upotrijebljen je i za divizijske oznake na ovratniku uniforme. Uostalom, sama L. Lambrichs kaže kako vojnici ove divizije nikada nisu nosili sablju. Sablju kao simbol, pa je naziv divizije, valja promatrati u širem kontekstu namjera koje je Himmler želio postići ovom divizijom u vezi s Bosnom i Hercegovinom. Postoji i tvrdnja na str. 190 kako su "Na početku rata, neki bosanski muslimanski političari, među kojima i *Mehmed Spaho*, prihvatili (su) sa oduševljenjem

stvaranje Nezavisne Države Hrvatske" (Mehmed Spaho je umro ili je ubijen 1939. godine); tu su i neka očito iz izvora preuzeta kriva ime-na (npr. Nesim Salihbegović, pisac izvještaja od 25. septembra 1943, na temelju kojega će Nijemci reformirati 13. SS diviziju i poslati je u Bosnu u obračun sa partizanima, zapravo je *Nedim* Salihbegović, sin Šemsi-bega Salihbegovića, koji je poslije Drugog svjetskog otišao u emigraciju, živio u Argentini, a poslije posljednjega rata vratio se i umro prije nekoliko godina u dubokoj starosti, usamljen, u jednom sarajevskom predgrađu. Razgovarao sam s njim nekoliko puta, ali nije mi ništa govorio o ovome. Pa, i to je jedan od pokazatelja kako se potiskuje sjećanje na pobunu u Villefrancheu, i kako povijesni značaj ove pobune zasjenjuje izgrađeni mit o čitavoj diviziji kao isključivom izvršitelju genocida nad Srbima.

Knjiga L. Lambichs o buntovnicima iz Villefranchea je svakako dobrodošla kao snažno upozorenje o potrebi očuvanja sjećanja i povijesnog pamćenja u funkciji izgradnje zajedništva. U tom smislu je i dobro da se knjiga pojavila baš u prijevodu u Bosni i Hercegovini, premda bi sigurno bilo bolje (i pravednije) da je prijevod rezultirao u zajedničkom bosanskom i hrvatskom izdanju. Ipak, ovo predstavljanje (...) osobno doživljam kao afirmaciju glavne ideje iz ove knjige – nužnost afirmacije svih vrijednosti koje doprinose izgradnji zajedništva. Zato i ja želim doprinijeti afirmaciji ove knjige.

dr. Husnija Kamberović

Uskoro iz štampe izlazi knjiga dr Rasima Delića «Armija RBiH – nastanak, razvoj i odbrana». Ovdje objavljujemo predgovor ovoj knjizi, u kome ratni komandant ARBiH iznosi razloge koji su ga naveli da u formi naučnog rada iznese svoja gledanja o ovoj temi, koja je najmanje akademska. Ona se zapravo tiče uvjeta opstanka Bosne i Hercegovine. Premda je njegov cilj da time onemogući špekulacije, neargumentovano pisanje, glorifikovanje pojedinaca ili pojedinih jedinica tokom Odbrambenog rata, njegov opći pristup je izrazito objektiviziran. Sistematičnom i kompleksnom argumentacijom autor pokazuje da je Armija Republike Bosne i Hercegovine realna historijska činjenica nastala iz želje, opredjeljenja i potrebe legalnih vlasti Republike Bosne i Hercegovine i patriotski opredijeljenih građana iz svih njenih, a najviše bošnjačkog naroda, da odbrane svoju zemlju, ali i biološki opstanak svojih porodica i svog naroda.

Naslov i oprema teksta su redakcijski.

VEĆ VIĐENO U MODERNOJ SVJETSKOJ HISTORIJI

Malo je koji od hiljadama vođenih ratova u ljudskoj historiji bio u fokusu međunarodne javnosti kao što je to Odbrambeni rat vođen u Bosni i Hercegovini 1992.–1995. protiv srpskog i hrvatskog agresora i njihovih pomagača, kvislinških snaga bosanskih Srba i bosanskih Hrvata.

Više je razloga koji su uticali da međunarodna zajednica usmjeri svoju pažnju i aktivnosti ka Bosni i Hercegovini u posljednjoj deceniji 20-tog vijeka.

Kraj 20-tog vijeka je obilježen na globalnom vojno-političkom planu raspadom Varšavskog pakta te krahom socijalizma, kako u vodećoj socijalističkoj zemlji SSSR, tako i u nizu evropskih zemalja rani-

jih članica socijalističkog vojno-političkog bloka. Oči međunarodne javnosti su bile prevashodno usmjerene na disoluciju SSSR, od čije tranzicije su mogli ovisiti mir i stabilnost u svijetu. Nešto manje pažnje je privlačila disolucija SFRJ, uz očekivanje da će u najliberalnijoj socijalističkoj zemlji doći do mirne, civilizacijske tranzicije.

Međutim, ta činjenica, uz postojanje podrške nekih zapadnih zemalja opstanku Jugoslavije, drugih formiranju Srbije kao regionalne sile te trećih koje su podržavale osamostaljivanje Hrvatske i Slovenije, radikalizovali su velikonacionalističke srpske i hrvatske krugove, što je dovelo do krvavog raspada SFRJ s posebno tragičnim posljedicama po Bosnu i Hercegovinu, njene narode i građane.

Vijekovima prisutan antagonizam srpskih i hrvatskih interesa na Balkanu je, kada je u pitanju sudbina Bosne i Hercegovine, evoluirao u zajedničku, usaglašenu ratnu opciju njene okupacije i podjele.

Zbog tehnološkog napretka u odnosu na vrijeme vođenja Drugog svjetskog rata i zbog brutalnih neofašističkih i genocidnih postupaka agresora prema Bosni, Bosancima i Hercegovcima neviđenih u historiji ratova, svijet je mogao i pažnjom svakodnevno gledao na TV ekranima slike iz ratnog pakla zvanog BiH. No iako je u tim godinama medijska, pa i uveliko politička pažnja međunarodne zajednice bila usmjerena ka Bosni i Hercegovini, ipak je ona oslikavala i tretirala samo spoljne manifestacije brutalne agresije na Bosnu i Hercegovinu i patnje njenih naroda i građana.

Mnoštvo informacija i manjak analiza

Suptilnija i sveobuhvatnija analiza kako uzroka agresije, tako i Odbrambenog rata koji su vodili branioci Bosne i Hercegovine, te krajnjeg ishoda ratne bosanskohercegovačke kataklizme nedostajala je tokom ratnih dešavanja, ali i nakon okončanja rata. Posebna nepoznanica za svijet je bila i ostala Armija RBiH, zapravo koncept odbrane i odbrambenih snaga koje su u krajnje nepovoljnim političkim, ekonomskim, psihološkim i vojnim uslovima uspjele odbraniti državnost i integritet Bosne i Hercegovine.

Iz samo njima znanih, pragmatičnih razloga vodeće zapadne zemlje nisu tih 90-tih godina davale ni promil šanse patriotskim

snagama da se suprostave snažnim, dobro naoružanim i dobro opremljenim agresorskim snagama koje su iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske, uz podršku kolaboracionističkih snaga iz BiH kidisale na hiljadugodišnju državnost BiH, živote Bošnjaka, patriotski orijentisanih Srba, Hrvata i ostalih građana, te na civilizacijske tekovine i vrijednosti proizašle iz višestoljetne tolerancije i suživota na bosanskohercegovačkim prostorima.

Svijet je hladno, proračunato pratio bezdušno komadanje najmlađe međunarodno priznate zemlje te zvjerstva nad pripadnicima njenog najbrojnijeg, bošnjačkog naroda.

Mlako reagujući raznim rezolucijama, neprimjerenim mirovnim prijedlozima i beskorisnim osudama agresora, svijet je očekivao da pobijedi jači, srpski i hrvatski agresor, te da progmatično prihvati stvarno stanje, lijući izvjesno, ali kratko vrijeme, krokodilske suze nad nestankom jednog naroda i jedne države.

No, uzalud su svi «srpsko-hrvatski» navijači čekali mjesec, dva, godinu, dvije godine. Bosna se branila sve žješće, organizovanije i uspješnije.

Svijet je, doduše dosta kasno, morao prihvatiti nezamislivu, ali i neumljivu istinu, da se Bosna i Hercegovina odbranila zahvaljujući svojim legalnim Oružanim snagama, Armiji i MUP R BiH.

Armija R BiH je, kao nosilac i glavna poluga odbrane BiH, rasla i jačala iz dana u dan te izrasla u respektabilnu, dobro organizovanu, motivisanu i moralno jaku oružanu silu koju su morali prihvatiti i uvažiti kako međunarodni vojno-politički faktori, tako i agresorski politički i vojni ideolozi i vođe.

Nema tajni u razvoju ARBiH

U čemu je tajna izrastanja Armije R BiH iz nedovoljno organizovane, slabo naoružane i dobrovoljačke vojske u 1992. u snažnu, oslobodilačku vojsku u posljednjoj fazi odbrambenog rata?

Tajne, naravno, nema.

Armija R BiH, čudo bosanskog otpora, nije neubičajena pojava u historiji revolucionarnih, odbrambenih i oslobodilačkih ratova vo-

đenih naročito u prvoj polovini 20-tog vijeka, ali i nakon Drugog svjetskog rata.

Kao komandant Glavnog štaba-Generalštaba ARBiH sam sudjelovao i opredjeljivao tok razvoja i unutrašnjeg jačanja Armije RBiH i njene evolucije iz odbrambene u ofanzivnu formaciju 1994., a naročito 1995.

Mi, politički i vojni vrh RBiH, patriotski opredjeljeni građani i bošnjački narod u najvećoj mjeri, nismo u tom, za svijet iznenađujućem razvoju i jačanju Armije, smišljali nešto novo i revolucionarno, nego smo koristili nešto već viđeno u modernoj svjetskoj historiji.

Kao čovjek nadležan za vojni dio tog odgovornog zadatka osjećao sam se obaveznim da to i javno publikujem u formi naučnog rada i da time onemogućim špekulacije, neargumentovano pisanje, glorifikovanje pojedinaca ili pojedinih jedinica tokom Odbambenog rata. Armija RBiH je, jednostavno rečeno, moralna i realna historijska činjenica nastala iz želje, opredjeljenja i potrebe legalnih vlasti RBiH i patriotski opredijeljenih građana iz reda svih, najviše bošnjačkog naroda da odbrane svoju zemlju, ali i biološki opstanak svojih porodica i svog naroda.

Historija, naročito s kraja 19. i većim dijelom 20-tog vijeka, je pružala bezbroj primjera uspješnog vođenja oslobodilačkih, odbrambenih, revolucionarnih i antikolonijalnih ratova koje su vodili mali narodi i zemlje protiv velikih, kolonijalnih i okupatorskih sila i njihovih neuporedivo jačih armija.

Na uspješnost vođenja tih ratova su uticale mnoge okolnosti: od historijskih, geopolitičkih do demografskih, ali je uvijek preovladavala spremnost i opredjeljenje najvećeg dijela građana da se bore i izbore za slobodu i nezavisnost svoje zemlje. Kako bi inače izborio slobodu vijetnamski narod u ratu protiv Francuske, a potom SAD, alžirski narod u borbi protiv Francuza, te ruski narod u Oktobarskoj revoluciji?

No, svaki od antikolonijalnih, revolucionarnih, antifašističkih ili oslobodilačkih ratova vođenih u prvoj polovini 20-tog vijeka su bili i osobeni, svaki na svoj način.

I Odbrambeni rat 1992.-1995., koji je u Bosni i Hercegovini vodila Armija RBiH, je bio neuobičajen i različit u odnosu na sve do tada vođene ratove u ljudskoj historiji.

Početak Odbrambenog rata od srpske agresije je obilježen u suštini danom međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine kao nezavisne, suverene države.

Bosna i Hercegovina je do tog momenta, tokom 1991. i početkom 1992. bila u suštini okupirana i podijeljena uz učešće JNA, oružane sile koja je trebalo da garantuje mir i slobodu svim jugoslovenskim, pa i bosansko hercegovačkim građanima i narodima. Prema planovima velikosrpskih ideologa i srbiziranih generala trebalo je samo dokrajčiti posao eliminacijom legalnih organa vlasti i, po njima, pojedinačnih tačaka otpora.

Računali su da legalne institucije vlasti ne raspolažu adekvatnom oružanom silom, jer je Teritorijalna odbrana SRBiH bila značajno smanjena, podijeljena i razoružana, a u velikoj mjeri i sastavi MUP-a.

Sve je to bilo tačno, no ne i odlučujuće.

Nije bilo prostora za eksperimente

Otpor agresiji u početnoj fazi Odbrambenog rata su pružili preimenovana, ali uveliko rastrojena Teritorijalna odbrana RBiH, motivisani, ali nedovoljno naoružani i organizovani sastavi patriotskih snaga, te malobrojni, ali organizovani sastavi MUP RBiH. Taj početni otpor je osigurao vrijeme za narastanje odbrambene oružane sile RBiH, prvo Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine (TO RBiH) u koju su do 15. aprila trebalo da se inkorporiraju svi oružani sastavi i grupe, te Armije RBiH u koju se transformisala TO RBiH. Armija RBiH je od svog nastanka pa do okončanja svog ratnog puta 12. oktobra 1995. bila u suštini dobrovoljačka.

Zbog odvajanja «srpskih» odnosno «hrvatskih» teritorija u BiH, te formiranja «srpske TO» i HVO bilo je malo jedinica TO koje su se mogle mobilisati prema ranijim mobilizacijskim planovima.

Trebalo je u hodu, u jeku žestoke i bezobzirne agresije, uz vođenje neizvjesne i neorganizovane borbe-otpora, formirati i neprekidno organizaciono jačati Armiju RBiH.

Nije bilo prostora za promišljanja, procjene i eksperimente kada je u pitanju organizaciono ustrojstvo i način djelovanja Armije RBiH. Korišteno je znanje i iskustvo starješinskog sastava obučavanog i osposobljavanog u bivšoj JNA, te političko opredjeljenje legalnih organa vlasti RBiH. To je u suštini uslovalo da se na osnovu znanja, a ne na osnovu nekih dubokih procjena i prethodnih analiza u organizaciji i borbenom angažovanju Armije koriste najvažnija iskustva iz oslobodilačkih-odbrambenih ratova vođenih širom svijeta u prvoj polovini 20-tog vijeka.

No, i ta iskustva su korištena shodno situaciji u kojoj se našla Bosna i Hercegovina. Na čelu političko-vojne borbe za očuvanje nezavisnosti, suverenosti i cjelovitosti zemlje je bilo multietničko legalno Predsjedništvo RBiH koje je, u procesu unutrašnje destrukcije Bosne i Hercegovine, pretrpjelo promjene zbog napuštanja članova Predsjedništva iz reda Srba i Hrvata i jednog člana iz bošnjačkog naroda tokom 1992. i 1993.

Otpor agresiji Srbije i Hrvatske, njihovim oružanim formacijama i kolaboracionističkim snagama Srba i Hrvata iz BiH, bio je masovan, ali samo kada je bošnjački narod u pitanju jer se većina bosanskih Srba i Hrvata odazvala velikonacionalističkom zovu svojih vođa Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana. te njihovih vazala i ekspanenata u BiH Radovana Karadžića i Mate Bobana. Ta činjenica ne umanjuje značaj multietničkog sastava institucija vlasti i Armije RBiH, jer je to pokazalo prednost borbe koju su vodili patrioti iz sva tri najbrojnija naroda u BiH, ali i iz reda ostalih (Jevreja, Roma, Albanaca, Makedonaca i dr.).

Prihvatanje dugotrajnog iscrpljujućeg rata

Nedovoljni i nepovoljni vojni potencijali kojima su raspolagali branioци naspram organizaciono, brojno i tehnički nadmoćnijeg agresora su opredijelili da Armija RBiH prihvati dugotrajni iscrpljujući rat u kome bi, kako vrijeme prolazi, smanjivana razlika u organizovanosti i opremljenosti, ali i omogućen vremenski prostor institucijama međunarodne zajednice da učinkovito i pravedno reaguju te zaustave rat i razaranja Bosne i Hercegovine.

Otpor agresiji 1992.-1995. je bio spoj političko-vojnih aktivnosti s ciljem da se što prije zaustavi agresija i očuva cjelovita, nezavisna Bosna i Hercegovina.

Pregovaralo se, kada god i gdje god se moglo, a ratovalo gdje i kada se moralo.

Odbrambeni rat, koji je vodila Armija RBiH je bio u funkciji političke borbe Predsjedništva RBiH za zaustavljanje rata i očuvanje državnosti Bosne i Hercegovine. No, to ne znači da se Bosna i Hercegovina mogla očuvati prevashodno političkim sredstvima, neovisno od toga što je pravo i pravda bila na njenoj strani.

Svijet je priznavao i priznaje samo snagu i moć koja je bila na strani agresora.

Taj civilizirani, demokratski zapadni svijet je bio spreman da zažmiri, zaboravi na pravo i pravdu te da nedužnu žrtvu zvanu Bosna i Hercegovina i bošnjački narod preda na milost i nemilost dželatima, agresorskim snagama iz Srbije i Hrvatske.

Zbog tog nepojmljivog i apsurdnog stava međunarodne zajednice i njenih najznačajnijih i najutjecajnijih članica moralo se preduzeti sve da se jačanjem Armije osigura uspješan otpor agresiji i da se uporedo politički pregovara o miru.

Tek kada je Armija RBiH organizaciono i tehnički ojačala u tolikoj mjeri da je zaustavila agresiju i preuzela strategijsku inicijativu na bosanskohercegovačkom ratištu, institucije međunarodne zajednice, SAD kao najveća i jedina super sila te Kontakt grupa, koju su činile uz SAD, Rusija, Njemačka, Francuska i Velika Britanija, su uspjele

dovesti pregovarače iz zemalja agresora za mirovni pregovarački sto.

Armija RBiH je dakle, neovisno od prava i pravde koja je bila na strani Bosne i Hercegovine, svojom snagom i borbenim rezultatima 1994. i 1995. prisilila neodlučni svijet i do tada osione i samouvjerenne agresorove pregovarače da sjednu za sto i ozbiljno razmotre mirovne opcije. Nažalost, međunarodna zajednica je ostala dosljedna svojoj apsurdnoj, historijskoj nedosljednosti kada je sudbina Bosne i Hercegovine u pitanju. Ostala je do kraja u namjeri da nagradi agresora, a kazni žrtvu koja je vodila pravedan, odbrambeni antifašistički rat.

Šta bi tek bilo da u krvi antifašističkog, odbrambenog i antifašističkog rata nije nastala i neprekidno jačala Armija RBiH?

Ključne razlike prema ranijim ratnim iskustvima

Uporedo s brojnim transformacijama, shodno situaciji na ratištu, Armija je postepeno mijenjala i svoj lik. Iz skoro isključivo odbrambene oružane sile, vezane za određenu teritoriju kada su niže jedinice u pitanju, prerastala je postepeno u manevarsku, ofanzivnu formaciju koja je kroz ofanzivne borbe i bojeve tokom 1994. te operacije tokom 1995. zaprijetila da će u potpunosti poraziti srpske agresorske snage.

Svijet nije podržao takav neočekivan preokret u Bosni i Hercegovini i napore Armije da pobijedi do kraja profašističke, kvislinške, paradržavne režime Karadžića i Bobana, nego ih je spasio i omogućio im da prežive kroz ustavna rješenja postratne Bosne i Hercegovine.

U odnosu na iskustva ranije vođenih antikolonijalnih, antifašističkih i odbrambenih ratova Armija nije mogla u većoj mjeri koristiti patriotski ili kombinovani oblik oružane borbe, jer su agresori progonom, zločinima i uništavanjem i tragova postojanja drugih i drugačijih na okupiranim područjima onemogućili bilo kakav oslonac braniocima na privremeno zaposjednutoj teritoriji.

Ni dobro poznavanje teritorije na kojoj su izvođena borbena dejstva nije bilo isključiva prednost Armije, jer su i kolaboracionističke

sastave tzv. Vojske Republike Srpske i HVO činili domaći ljudi, Bosanci i Hercegovci.

Jedino je, tokom Odbrambenog rata 1992.-1995. bila postojana nedosljednost, neprincipijalnost i nespremnost međunarodne zajednice da pomogne svojoj najmlađoj članici shodno postojećim međunarodnim obavezama te da realizuje i preuzete obaveze iz brojnih rezolucija Vijeća sigurnosti UN. Dosljedno svojoj neprincipijalnosti svijet je istrajavao jedino na poštovanju embarga na uvoz oružja koji je pogodio isključivo Armiju RBiH. Time je žrtvi, Bosni i Hercegovini, uskraćeno međunarodno garantovano pravo na odbranu svoje suverenosti i nezavisnosti.

Preplitanje mnoštva interesa oko Bosne i Hercegovine

Smatrao sam neophodnim da sve te kontraverze vezane za agresiju na BiH, vođene Odbrambenog rata i ulogu međunarodne zajednice u tim sudbonosnim godinama za našu zemlju osvijetlim iz svih uglova.

Oko i u Bosni i Hercegovini su se tim vremenima preplitali mnogi interesi koji daleko nadmašuju veličinu i značaj naše zemlje u svjetskim razmjerama. Kroz njenu sudbinu se, nažalost, rješavalo pitanje podjele interesnih sfera u Evropi, ali i statusa prve evropske sile između Velike Britanije, Francuske i Njemačke.

Na svu sreću, doduše dosta kasno za BiH i milione Bosanaca i Hercegovaca, tek 1994. se u rješavanje bosansko hercegovačke krize uključuju i SAD, ali ne zbog tragične sudbine naše zemlje i njenih građana, nego zbog toga da dokažu svoju moć i status prve i jedine super sile nemoćnim ili nedovoljno jedinstvenim evropskim silama.

Zbog tih veliko državnih sujeta i međusobnog natjecanja i dokazivanja superiornosti živote je izgubilo više stotina hiljada Bosanaca i Hercegovaca, nekoliko puta više ranjenih, a bar dva miliona protjeranih i raseljenih.

Tome treba dodati ogromna razaranja privrede, stambenog fonda, infrastrukture, ali i hiljadugodišnje tradicije suživota i međusobne tolerancije svih naroda na tlu Bosne i Hercegovine.

Samo iz takve, nedosljednostima, neprincipijalnostima i trulim kompromisima opterećene međunarodne politike prema ratom zahvaćenoj Bosni i Hercegovini, moglo je proizići isto tako apsurdno, nepravedno mirovno rješenje.

Svijet je prije tog i takvog mira dopustio stradanje Srebrenice i Žepe, ali i organizovani egzodus Srba iz okupiranog dijela Hrvatske i Zapadne Bosne da bi problem BiH mogao razriješiti na čvrsto zacrtanim, što je nemoralno i nepravedno, isključivo etničkim osnovama.

Takva Bosna i Hercegovina, uz apsurdna ustavna rješenja, je ostavljena poput beznadežnog pacijenta da preživi na miru.

Bez istine o prošlosti nema pravog mira

Svi su postepeno prali ruke od tako, nakaradnim rješenjima konstituisane Bosne i Hercegovine, ostavljajući da to ispravljaju domaći političari. Još veći apsurd je istrajavanje na zabrani da se istina o dešavanjima u Bosni i Hercegovini javno iznosi, izučava i uči u školama.

U istu ravan su još jednom, nažalost principijelno od početka agresije na BiH 1992., stavili najraniji oblik fašizma i genocida i opravdanu borbu bosanskohercegovačkih patriota protiv tog najvećeg zla krajem 20-tog vijeka.

Da taj period od 1992.-1995. ne bi vremenom bio izbrisan iz sjećanja i bio tumačen nekonzistentno i iz ugla nedobronamjernih domaćih ili inostranih kvazihistoričara, smatrao sam za potrebnim da kao čovjek koji je bio na čelu Armije RBiH, ostavim za buduće generacije Bosanaca i Hercegovaca, ne svoje memoarske opservacije nego na naučnim premisama zasnovano naučno djelo koje argumentovano govori o borbi ARBiH u periodu 1992.-1995. za opstojnost države Bosne i Hercegovine.

Na osnovu naučno zasnovanih argumenata može se zaključiti da je rat u BiH imao međunarodni karakter, da je na BiH izvršena klasična agresija od strane njoj susjednih zemalja te da je Armija RBiH vodila pravedni, međunarodnim normama opravdani, odbrambeni rat.

I u Odbrambenom ratu 1992.-1995. u Bosni i Hercegovini se još jednom potvrdila istina da nikakva sila ne može slomiti volju naroda

spremnog da brani i odbrani svoj biološki opstanak, svoj dom, ali i svoju zemlju bez koje bi ostao bez svog vjekovnog ognjišta.

Nepravedni mir

I u bosanskohercegovačkom otporu srpskoj i hrvatskoj agresiji se pokazalo da, uz tako opredijeljene bosanskohercegovačke patriote, ishod rata i nije mogao biti okončan drugačije, nego pobjedom branilaca, Armije RBiH.

Međutim, svijet ili bolje rečeno velike sile koje se ponose svojom demokratijom i civilizacijskim dostignućima, nisu dozvolile, mada su trebalo da podrže, potpuni poraz fašističkih snaga srpskog agresora.

Te međunarodne snage i institucije su ishodovale nepravedan mir tek kada je Armija RBiH izrasla u oružanu silu spremnu da dokrajči profašističke i paradržavne režime u BiH nametnute od strane Miloševića i Tuđmana.

Uz zahvalnost za podršku, mada nedosljednu, nepravovremenu, nepotpunu i neprincipijelnu od strane institucija i pojedinih članica međunarodne zajednice, Bosnu i Hercegovinu kao državu i njenu opstojnost, cjelovitost i nezavisnost su sačuvali Armija i MUP RBiH, kao legalne oružane formacije RBiH sastavljene od bosansko hercegovačkih patriota, pripadnika svih naroda, najviše bošnjačkog.

Jedinstvo naroda, njegove Armije i dosljedna, principijelna politika državnih organa RBiH spasili su Bosnu i Hercegovinu od uništenja i nestanka, a ne nikakve rezolucije i potezi međunarodne zajednice. Pokazalo se, ko zna po koji put u ljudskoj historiji, da sudbinu neke zemlje određuje spremnost njenog naroda i građana da je brane i čuvaju.

Za nauk je to i upozorenje sadašnjim, a posebno budućim generacijama Bosanaca i Hercegovaca, onih ljudi koji neće posjedovati lično pamćenje na ratnu golgotu i stradanja Bosne i Hercegovine, Bosanaca i Hercegovaca u periodu 1992.-1995.

dr. Rasim Delić

OBNOVA DRŽAVNOSTI - NAJZNAČAJNIJA TEKOVINA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA U BOSNI I HERCEGOVINI

Poslije 480 godina obnovljena državnost Bosne i Hercegovine, dugoročno gledano, nesumnjivo je najznačajnija tekovina Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini vođenog od 1941. do 1945. godine. Tu činjenicu jedva da treba i dokazivati, ali se ona danas i ovdje treba jasno reći. Sklop događaja za proteklih šezdeset godina govori nam da nije obnovljena tada, ne bi postojala ni danas. Time nimalo ne umanjujemo značaj brojnih drugih elemenata, kao što je, na primjer, činjenica da se i za tih 480 godine, na ovaj ili onaj način održavao kontinuitet njene cjelovitosti i redovno visok stepen autonomije unutar četiri države.¹

Uvođenjem Zemaljske (31. januara 1919.) pa Pokrajinske (14. jula 1921.) uprave Bosna i Hercegovina je u okviru Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca znatno izgubila od te autonomnosti, da bi po likvidaciji Pokrajinske uprave u februaru 1924. godine bila razbijena na 6 upravnih oblasti, ali su bar one održavale - 135. članom Vidovdanskog ustava garantovanu - cjelovitost Bosne i Hercegovine.² Suspenzijom Vidovdanskog ustava (6. januara 1929.) i formiranjem banovina Bosna i Hercegovina je podijeljena na četvero a uključenjem 13 bosanskohercegovačkih srezova u novoformiranu Banovinu Hrvatsku 26. avgusta 1939. otpočela je realizacija srpsko-

1 Kao sandžak, ejalet/vilajet u okviru Osmanskog carstva, kao "corpus separatum" u okviru Austrougarske monarhije i Države Slovenaca, Hrvata i Srba, te dva mjeseca (1. decembar 1918. do 31. decembra 1919.) kao pokrajina odnosno predpostavljena federalna jedinica zajedničke države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.

2 Član 135. ("turski paragraf") Ustava od 28. juna 1921. godine garantovao je cjelovitost Bosne i Hercegovine u njenim međunarodno priznatim granicama utvrđivalo Karlovačkim mirom 1699. i Berlinskim kongresom 1878. Muhamed Filipović, BOSNA I HERCEGOVINA – NAJVAŽNIJE GEOGRAFSKE, DEMOGRAFSKE, HISTORIJSKE, KULTURNE I POLITIČKE ČINJENICE, Compact, Sarajevo 1997, str. 13 do 15.

hrvatske podjele Bosne u duhu ocjene Srpskog kulturnog kluba o promašenosti ideologije integralnog jugoslovenstva i prelaska na trojnu federaciju (sa Hrvatima i Slovencima) i formiranje banovine Srpske zemlje. Šesti dan po potpisivanju Sporazuma o tom, otpočeti Drugi svjetski rat zaustavio je taj proces.

Negiranju historijsko-političkog integriteta Bosne i Hercegovine te konfrontaciji i sporazumaštvu srpske i hrvatske politike na liniji njene podjele pokušavala je da se suprotstavi uglavnom Jugoslovenska muslimanska organizacija – JMO, koja se od osnivanja zalagala za autonomni položaj Bosne i Hercegovine u jugoslovenskoj državi.³ Njen autonomistički pokret, nespreman da muslimansku izolaciju prevaziđe opštembosanskom političkom koncepcijom i akcijom, vodeće političke snage u zemlji su sve više ignorisale, zbog čega nije ni mogao imati realne šanse. To je razlog što je JMO sve više morala da vodi oportunističku politiku i da se povremeno uključuje i u vladajuću grupaciju u zemlji kakva je u drugoj polovini tridesetih godina bila Jugoslovenska radikalna zajednica – JRZ, Milana Stojadinovića, što je opet slabilo njen autoritet i uticaj među muslimanskim masama.⁴ Pokušaj neprikosnovenog njenog predsjednika dr. Mehmeda Spahe da u toku priprema potpisivanja Sporazuma Cvetković – Maček i neuspjelog protesta kod princa Pavla, obnovi taj autonomistički pokret rezultirao je njegovom likvidacijom aprila 1939. godine.⁵ Samo potpisivanje Sporazuma 26. avgusta 1939. godine pokrenulo je “lavinu pokreta za autonomni status Bosne i Hercegovine”, i do tada divergentne političke struje “...ujedinilo na autonomističkom programu pod vodstvom Izvršnog odbora Pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine”. Konfrontacija sa srpskom i hrvatskom nacionalističkom politikom i podjela Bosne i Hercegovine Pokretu je dala demokratsko obilježje, ali ga je muslimanska baza učinila isključivo muslimanskim pokretom i vodila nacionalno-političkoj zatvorenosti.⁶

3 I neki srpski opozicioni političari zagovarali su autonomiju Bosne i Hercegovine. Svetozar Pribičević i Ljuba Davidović, na primjer.

4 Enver Redžić, MUSLIMANSKO AUTONOMASTVO I 13. SS DIVIZIJA, Svjetlost, Sarajevo 1987, str. 9.

5 To je navodno ispričao kasnije i jedan od angažovanih konobara beogradskog hotela na Kalemegdanu u kome su kafom otrovani on i patrijarh Varnava (Petar Rosić).

6 Enver Redžić, STO GODINA MUSLIMANSKE POLITIKE U TEZAMA I KONTRAVERZAMA ISTORIJSKE NAUKE, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2000, str. 155 do 157.

U "lavini" pokreta za autonomni status Bosne i Hercegovine iz tog vremena pored ovdje pomenutog građanskog Pokreta "pod vođstvom Izvršnog odbora Pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine" svakako je najznačajniji onaj revolucionarni koji je inicirala Komunistička partija Jugoslavije u okviru svoje antifašističke platforme okupljanja svih demokratskih snaga, naročito studentske omladine.⁷

Provalom Zemaljskog biroa Centralnog komiteta KPJ u Zagrebu 1935. godine zahvaćena je i pokrajinska organizacija KPJ za Bosnu i Hercegovinu i 1936. godine su pohapšeni svi članovi Pokrajinskog komiteta i za njega vezano članstvo. Bez njene obnove nije se moglo ništa uraditi ni na planu teme o kojoj raspravlja Referat. Odluka o obnovi donesena je novembra 1937. na osnovu drugog izvještaja o stanju na terenu.⁸

Kroz aktivnost obnovljenog Saveza komunističke omladine Jugoslavije na Beogradskom i Zagrebačkom univerzitetu, kroz poluilegalnu organizaciju Narodnih studenata, a od februara 1938. i legalnu Ujedinjenu studentsku omladinu – USO (ustrojenih prema fakultetima i pokrajinama) vrh KPJ je shvatio nužnost obnove pokrajinske organizacije KPJ i njenog rukovodstva za Bosnu i Hercegovinu.

U toku obnove pokrajinske organizacije KPJ za Bosnu i Hercegovinu⁹ i pripreme za njenu Četvrtu konferenciju u javnost su prvim Otvorenim pismom Bosanskohercegovačke studentske omladine lansirani značajni elementi Platforme, koji će kasnije biti verifiko-

7 Inicijatori i glavni nosioci ove aktivnosti na univerzitetima u zemlji bili su Lola Ribar, sekretar SKOJ-a i sekretar omladinske komisije CK KPJ, Rifat Burdžović, sekretar komiteta KPJ Beogradskog univerziteta i Miro Popara, sekretar Pokrajinskog odbora Narodnih studenata i Ujedinjene studentske omladine za Bosnu i Hercegovinu. M. Bjelečić i M. Milošević, MIRO POPARA I NJEGOVO VRIJEME, Beograd 2000, str. 49. do 53. i M. Memić, ZAVNO SANDŽAKA U FUNKCIJI REAFIRMACIJE SANDŽAKA I BOŠNJAČKOG NACIONALNOG BIJA u zborniku radova: DRUŠTVENI I DRŽAVNO PRAVNI KONTINUITET SANDŽAKA, Sarajevo 1996, str. 195. do 201.

8 Za obilazak organizacija u ljeto 1937. angažovani su Uglješa Danilović i Cvijetin Mijatović, do tada članovi Univerzitetskog komiteta KPJ u Beogradu, pa je uglavnom na njih i provalom nezahvaćenu mostarsku partijsku organizaciju na čelu sa Mustafom Pašićem pao teret priprema Četvrte pokrajinske organizacije. Uglješa Danilović, ČETVRTA POKRAJINSKA KONFERENCIJA KPJ ZA BOSNU I HERCEGOVINU I NOVI KURS PARTIJSKE DJELATNOSTI i Cvijetin Mijatović, KOMUNISTI U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU IZMEĐU 1933. i 1937. GODINE, u zborniku radova: ČETVRTA I PETA KONFERENCIJA KPJ ZA BOSNU I HERCEGOVINU U ISTORIJSKOM RAZVITKU REVOLUCIONARNOG RADNIČKOG POKRETA 1938. DO 1941, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 1980, str. 17. do 76.

9 Enver Redžić, STO GODINA MUSLIMANSKE POLITIKE U TEZAMA I KONTRAVERZAMA ISTORIJSKE NAUKE, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2000, str. 156.

vani na konferencijama KPJ u Mostaru, Sarajevu i Zagrebu. Pismo je podržalo Blok narodnog sporazuma,¹⁰ upozorilo na fašizaciju zemlje, insistiralo na demokratiji i ravnopravnosti naroda, federalnom principu uređenja zemlje te iznijelo zahtjev da Bosna i Hercegovina “zauzme mjesto koje joj je po njenom posebnom položaju pripada”. Poimenice je pomenula (pišući ih velikim slovom), sva tri naroda Bosne i Hercegovine i založilo se za otklanjenje razdora među njima i formiranje narodne demoratske vlade.¹¹

Ni u KPJ, pa ni u njenom vrhu još nije bilo saglasnosti o nacionalnosti Muslimana/Bošnjaka. Akademik Enver Redžić u glavne osporavatelje navodi Milovana Đilasa, Veselina Maslešu i Mošu Pijade, i osnovu njihovog osporavanja vidi u Staljinovoj definiciji nacije, ali i u “stanovištima rukovodstva KPJ i NOP-a”, potkrepljujući to činjenicom da su sadržana (doduše ne jednako) i u temeljnim dokumentima AVNOJ-a.¹²

Stanovišta da Muslimani nisu “posebna etnička grupa”, odnosno nacija, osporena su još na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ u Zagrebu (19. do 24. oktobra 1940.). Bila su suprotna Platformi Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije (u osnovi na toj konferenciji formulisanom) izraženoj u strukturi Partije i Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije po kojoj su federalne jedinice buduće države pored nacionalnih država trebala biti i nacionalno mješovita područja (Bosna i Hercegovina, Vojvodina, Kosovo i Sandžak), što je dovodilo do dihotomnih postupaka rukovodstva Pokreta u toku njene konkretizacije i sprovođenja u život, a manifestovalo se i u različitim ocjenama uloge Muslimana u NOB.

Sa stanovišta teme o kojoj raspravljamo bitno je reći da su ona bila ograničena na uži krug uticajnih ličnosti, ali da su bila izričito suprotna prvoj rečenici Rezolucije ZAVNOBIH-a od 26. novembra

10 Radi se o Sporazumu potpisanom 8. oktobra 1937. godine, koji je zaključilo pet opozicionih stranaka, čija su bar dva članka zagovarali autonomiju Bosne i Hercegovine.

11 Otvoreno pismo bosanskohercegovačke studentske omladine od decembra 1937. godine. Imenom i prezime-
nom potpisalo ga je 403 aktuelnih studenata Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta iz Bosne i Hercegovine.
. . . GRADA O DJELATNOSTI KPJ U BOSNI I HERCEGOVINI 1921. DO 1941, Institut za istoriju radničkog pokreta
Sarajevo, Sarajevo 1971, str. 449. do 454.

12 Enver Redžić, *STO GODINA MUSLIMANSKE POLITIKE U TEZAMA I KONTRAVERZAMA ISTORIJSKE NAUKE*, Akademija
nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2000, 68. do 71; te u mnogim drugim radovima.

1943. godine o tri naroda Bosne i Hercegovine i njegovoj ukupnoj praksi, posebno njegovoj Deklaraciji o pravima građana Bosne i Hercegovine od 1. jula 1944, kojom je kao najviši organ državne vlasti u zemlji, zajamčilo ravnopravnost Srba, Muslimana i Hrvata Bosne i Hercegovine, "te naglasilo da je ona njihova zajednička i nedjeljiva domovina". Bila je suprotna fundamentalnim Titovim tezama izraženih u "Pismu za Srbiju" od 2. novembra 1936.;¹³ direktno suprotna Titovoj formulaciji Platforme NOP-a u "Proleteru" br. 16 iz decembra 1942. godine.

Odnos KPJ prema nacionalnom pitanju i državnosti Bosne i Hercegovine u prvih deset godina (1919.-1929.) njenog postojanja prošao je nekoliko faza, koje su na kraju – u ljeto 1929. – rezultirale razbijanjem njene pokrajinske organizacije, pa je čak izgledalo da je KPJ u Bosni i Hercegovini definitivno uklonjena iz političkog života. To se ipak nije dogodilo i organizacije su se do sredine tridesetih godina obnovile. Direktiva IV zemaljske konferencije KPJ iz decembra 1934. da se partijske organizacije u pograničnim krajevima priključe rukovodstvima izvan Bosne i Hercegovine, ipak je dugo doprinosila negiranju historijskopolitičkog integriteta Bosne i Hercegovine.¹⁴

Uočivši da je fašizam glavni neprijatelj ne samo radničke klase nego i svih demokratskih slojeva, Međunarodni radnički pokret i novo rukovodstvo KPJ učinilo je bitan zaokret u svojoj politici. Druga polovina tridesetih godina označila je taj preokret i u odnosu na ovu "važnu pokrajinu". U sklopu realizacije novog partijskopolitičkog kursa i široke antifašističke platforme novo rukovodstvo sa Titom na čelu snažno je podržalo obnovu i povezivanje organizacija na tom kursu. Sredinom ljeta 1938. na Četvrtoj pokrajinskoj konferenciji u Mostaru obnovljena je organizacija KPJ Bosne i Hercegovine i iza-

13 Rezolucija ZAVNOBIH-a od 26. novembra 1943. i Deklaracija ZAVNOBIH-a od 1. jula 1944. godine, u zborniku radova: ZAVNOBIH – DEKLARACIJA O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 127. do 137. Naglašavam da je na istim principima zasnovana Platforma za djelovanje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima od 26. juna 1992. godine (Isto, str. 147. do 151.).

14 Do 1924. zastupala je stanovište o državnim i nacionalnom jedinstvu Kraljevstva SHS, da bi te godine shvatila da ona predstavlja višenacionalnu državu pod hegemonijom velikosrpske buržoazije. Pretvaranjem prava na otcjepljenje 1928. u obavezu opredjelila se za rušenje te "imperijalističke tvorevine" i formiranje nezavisnih država ugnjetenih nacija. . . . ISTORIJA SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE, Komunist, Beograd 1985, str. 93 do 108; Enver Redžić, BOSNA I HERCEGOVINA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Oko, Sarajevo 1998, str. 379. do 383.

bran njen Pokrajinski komitet. To je je osposobilo da se samostalnije angažuje i na pitanju položaja Bosne i Hercegovine u okviru jugoslovenske države.¹⁵

U tim okvirima u drugoj polovini tridesetih godina XX stoljeća sazrijevala je i postepeno se uobličavala i platforma o “**narodnoj autonomiji Bosne i Hercegovine**”. Platforma je pored ravnopravnog položaja Bosne i Hercegovine u federativnoj zajednici podrazumijevala ravnopravnost Muslimana, Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini, kao zajedničkog interesa njenih radnika i seljaka.¹⁶

Obnovljena Pokrajinska organizacija KPJ Bosne i Hercegovine ovu platformu je formulisala samostalno između pokrajinskih konferencija u Mostaru (1938.) i Sarajevu (1940.) u širokoj aktivnosti oko obnove svog djelovanja i stasanja mladih kadrova, posebno intelektualne omladine. Interno je Platforma razrađena i u mostarskoj Intelektualnoj ćeliji KPJ¹⁷ i u javnost plasirana u Trećem otvorenom pismu bosanskohercegovačkih studenata, kao odgovor na podjelu Bosne i Hercegovine Sporazumom Cvetković – Maček od 26. avgusta 1939. godine i neposrednu ratnu opasnost.¹⁸

Zahtjevom da se Bosni i Hercegovini vrati njen historijsko-politički integritet Platforma je afirmisana na Petoj pokrajinskoj konferenciji KPJ održanoj jula 1940. godine u Sarajevu, a u osnovi je prihvatila i Peta zemaljska konferencija održana u Zagrebu oktobra 1940.¹⁹

Referat o nacionalnom pitanju Moše Pijade, koji je bio sveden na seljačko pitanje i zbog tvrdnje da je znatan dio stanovništva Bosne

15 . . . ČETVRTA I PETA KONFERENCIJA KPJ ZA BOSNU I HERCEGOVINU U ISTORIJSKOM RAZVITKU REVOLUCIONARNOG POKRETA 1938. DO 1941, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 1980, posebno prilozi Envera Redžića i Nedima Šarca, str. 107. do 138.

16 Enver Redžić, BOSNA I HERCEGOVINA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Oko, Sarajevo 1998, str. 379. do 383; Nedim Šarac, KONCEPCIJA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE O “NARODNOJ AUTONOMIJI BOSNE I HERCEGOVINE” U SVJETLU ISTORIJSKIH DOKUMENATA, u zborniku radova: ČETVRTA I PETA KONFERENCIJA KPJ ZA BOSNU I HERCEGOVINU U ISTORIJSKOM RAZVITKU REVOLUCIONARNOG POKRETA 1938. DO 1941, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 1980, str. 139. do 147; Enver Redžić, NACIONALNO PITANJE U POLITIČKOJ AKTIVNOSTI KPJ U BOSNI I HERCEGOVINI 1937. DO 1940, u istom zborniku, str. 111. do 138.

17 Kazivanje Čedomila Miličevića autoru (Sarajevo 1979.)

18 Pismo Bosanskohercegovačke studentske omladine potpisalo je imenom i prezimenom 496 aktualnih studenata Beogradskog i Zagrebačkog univerziteta. . . . GRABA O DJELATNOSTI KPJ U BOSNI I HERCEGOVINI 1921-1941, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, Sarajevo 1971, str. 464. do 473.

19 Vidi napomenu br. 5. na strani 2.

i Hercegovine “ostao i do danas opredjeljen konfesionalno a ne nacionalno” odbijen je još u pripremi Konferencije, pa ga je Milovan Đilas podnio u obliku teza. Međutim, i on je izazvao neslaganje na pitanju “kako rešiti položaj Bosne i Hercegovine u zajedničkoj državi, posebno zbog specifičnog položaja Muslimana”. Delegat bosanskohercegovačke Pokrajinske organizacije i njen raniji sekretar, Mustafa Pašić se suprotstavio Đilasovoj tvrdnji da “Muslimani nisu etnička grupa, već Srbi ili Hrvati” i istakao da “narod kaže da je Bosanac” te da je autonomija stav Pokrajinske organizacije.²⁰ Titov stav koji se odnosi na Problem u Zapisniku je notiran riječima: “Bosna je jedno, zbog vekovnog zajedničkog života, bez obzira na veru”.

Prihvatajući Pašićev stav da se “mora boriti” protiv podjele Bosne Rezolucija zemaljske konferencije KPJ izričito zahtijeva “borbu protiv pokušaja srpske i hrvatske buržoazije da međusobno podijele Bosnu i Hercegovinu ne pitajući narode tih oblasti”, ali je time ostala ispod nivoa Pete pokrajinske konferencije za Bosnu i Hercegovinu, koja govori o autonomiji (jedinstvene, cjelovite) historijske pokrajine Bosne i Hercegovine, i poimenice pominje sva tri njena naroda Srbe, Muslimane i Hrvate.²¹

Značajnu ulogu u definisanju Muslimanskog nacionalnog pitanja, pa prema tome i položaja Bosne i Hercegovine u zajedničkoj državi, u međuratnom periodu odigrao je i časopis *Putokaz*, najrevolucionarnije bosanskohercegovačko glasilo između dva rata. Sprečavao je cijepanje i polarizaciju muslimanske inteligencije na nacionalnim programima susjednih naroda i njeno odvajanje od svoje etničke baze. Pripada mu i čast da je prvi uočio defetističku pojavu i

20 Izneseni stavovi su plod višegodišnjih diskusija u Pokrajinskom komitetu, mostarskoj Intelektualnoj ćeliji, a plasirani su u pismima bosanskohercegovačke studentske omladine te rezimirani na Petoj pokrajinskoj konferenciji KPJ u Sarajevu jula 1940. godine. Mostarska intelektualna ćelija je bila upoznata sa 139. objavljenom brošurou sekretara Srpskog kulturnog kluba, Vase Čubrilovića: *POLITIČKA PROŠLOST HRVATA* u kojoj je istrošenu tezu o troplemenom jugoslovenskom narodu zamjenio zaključkom da su Hrvati narod, ali su Srbi nacija (Čedomil Miličević, autoru 1979.).

21 Kasim Suljević, *NACIONALNOST MUSLIMANA IZMEĐU TEORIJE I POLITIKE*, Otokar Keršovani, Rijeka 1981, str. 202. do 205; Enver Redžić, *STO GODINA MUSLIMANSKE POLITIKE U TEZAMA I KONTREVERZAMA ISTORIJSKE NAUKE*, Akademija nauka i umjetnosti, Sarajevo 2000, str. 67. do 68.

zasnovao cjelovit program nacionalne i socijalne emancipacije Muslimana, dajući mu "ozbiljnu naučnu podlogu".²²

Kroz svo to vrijeme kod naroda se održavala svijest o jedinstvenosti i cjelovitosti Bosne i Hercegovine, pa prema tome i o potrebi obnove njene državnosti i suvereniteta. U XIX vijeku dva puta se to pokušalo i ostvariti, ali bez trajnijeg rezultata. Prvi put je to bilo u ustanku protiv Osmanskog carstva 1831/32. i drugi put u pokušaju odbrane od Austrougarske okupacije 1878. godine.²³

Fašistička okupacija zemlje aprila 1941. godine i ustanak protiv te okupacije u okviru Antifašističke koalicije definitivno su iskorišteni za obnovu državnosti Bosne i Hercegovine, pa će ovdje biti riječi o tome kako se u tome uspjelo. Odmah da kažemo da je to postignuto na osnovu platforme Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije, pa ćemo njenu suštinu i nastanak prvo objasniti.

Temelji te platforme postavljeni su na Splitskom plenumu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1935. godine, ali se i do tada već bilo evoluiralo od prvobitne, na Osnivačkom kongresu 1919. usvojene unitarističke koncepcije. Već 1924. ona je zamijenjena stanovištem da je Jugoslavija višenacionalna država pod hegemonijom velikosrpske buržoazije, a prihvatajući sugestiju Kominterne da u organizacionom ustrojstvu više uzme u obzir "nacionalni momenat" Četvrta konferencija KPJ je donijela odluku da se stvore komunističke partije Hrvatske i Slovenije, a u doglednom vremenu i Makedonije.

Na Splitskom plenumu, u okviru novog, antifašističkog kursa Kominterne odustalo se od njene platforme o razbijanju Jugoslavije kao tamnice naroda i zauzelo stanovište da državni integritet Jugo-

22 Časopis je u Zagrebu izdavala grupa lijevo orijentisanih muslimanskih intelektualaca u Zagrebu (Hasan Kikić, Skender Kulenović, Safet Krupić i dr.). U tri godine (1937. do 1939.) izašlo je sedam brojeva. Kasim Suljević, NACIONALNOST MUSLIMANA IZMEĐU TEORIJE I POLITIKE, Otokar Keršovani, Rijeka 1981, str. 197. do 201.

23 Ahmed S. Aličić, POKRET ZA AUTONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE OD 1831. DO 1832. GODINE, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1996.; . . . OTPOR AUSTROUGARSKOJ OKUPACIJI 1878. GODINE U BOSNI I HERCEGOVINI, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1979.

slavije ne predstavlja prepreku rješenju nacionalnog pitanja, pa je treba pretvoriti u **zajednicu ravnopravnih naroda**.²⁴

Taj osnovni stav detaljnije je razrađen u narednim godinama, posebno u okviru formulisanja platforme Narodnog fronta slobode i platforme legalne Nezavisne radničke partije.

Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ u Zagrebu oktobra 1940. godine, KPJ se definitivno afirmisala kao beskompromisan borac za nacionalnu slobodu i ranopravnost.²⁵ Kako je pak upravo ona bila inicijator i nosilac ustanka protiv fašističke okupacije, pa prema tome i Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, prirodno je da je platforma Pokreta izrasla iz ovakve platforme KPJ.

Od Titovog povratka u zemlju (krajem 1936) i dobijanja mandata da u zemlji formira Centralni komitet (5. januara 1939) do Pete zemaljske konferencije (oktobra 1940) Platformi je bila prilagođena organizaciona struktura Partije. Proglas CK KPJ iz januara 1937. jasno je istakao zahtjev za "**demokratsku federativnu državu**", koju bi sačinjavalo **osam federalnih jedinica** sa svojim narodnim skupštinama, odnosno saborima.²⁶ U tom periodu za Centralni komitet KPJ neposredno su bili vezani dva centralna komiteta (Hrvatska i Slovenija – formirani 1937). te pet pokrajinskih komiteta (Srbija, Makedonija, Bosna i Hercegovina, Vojvodina i Crna Gora), s tim što je organizacijama u Crnoj Gori, Boki, Sandžaku i na Kosovu i Metohiji rukovodio **jedinstveni pokrajinski komitet** sa očiglednom težnjom da se i oblasne organizacije/komiteti za Sandžak te Kosovo i Metohiju osamostale i neposredno vežu za Centralni komitet KPJ. Oblasni komitet za Kosovo i Metohiju osamostaljen je na šetoj zemaljskoj konferenciji, a Oblasni komitet za Sandžak godinu dana kasnije u vezi sa formiranjem Glavnog štaba NOP odreda za Sandžak

24 Enver Redžić, JUGOSLOVENSKA ZAJEDNICA U SVIJETLU OSNOVNIH DOKUMENATA 1941, u zborniku OSLOBODILAČKA BORBA NARODA JUGOSLAVIJE KAO OPŠTENARODNI RAT I SOCIJALISTIČKA REVOLUCIJA, NIP "Eksport-press", Beograd 1977, str. 51 do 69.

25 Tada, 1936. u "Pismu za Srbiju" Tito je insistirao na sedam federalnih jedinica: Hrvatska, Slovenija, Srbija, Makedonija, Crna Gora, Vojvodina i Bosna i Hercegovina. Enver Redžić, JUGOSLOVENSKA MISAO I AVNOJ, u zborniku radova: AVNOJ I SAVREMENOST, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo 1984. str. 64.

26 Rodoljub Čolaković, PRAVI ODGOVOR NA PITANJE: ČIJA JE BOSNA I HERCEGOVINA, u zborniku AVNOJ I NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA U BOSNI I HERCEGOVINI, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 1974, str. 11. do 14.

na Savjetovanju u Stolicama (26. septembra 1941).²⁷ Ta činjenica joj je omogućila da već u toku podizanja ustanka 1941. istakne suštinu platforme Narodnooslobodilačkog pokreta načinom podizanja ustanka, strukturom Narodnooslobodilačkog pokreta, te šemom rukovođenja i komandovanja njegovim oružanim snagama. Pomogla joj je da istakne suštinu platforme i Ustanka i Pokreta – istinsku ravnopravnost svih jugoslovenskih naroda i nacionalnih manjina.²⁸

Već u toku invazije fašističkog agresora Centralni komitet partije je donio odluku da u Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Srbiju pošalje nekoliko svojih članova, da preko tamošnjih partijskih organizacija pojačaju otpor naroda i vojske, a da u Zagrebu formira Vojni komitet na čelu sa generalnim sekretarom KPJ. Raspad Kraljevske vojske bio je, međutim, suviše brz i kapitulacija potpisana u Beogradu 18. aprila 1941. godine. Kralj i Vlada su u međuvremenu avionima pobjegli u britansku koloniju Palestinu, čime su, uprkos prethodno potpisanog pristupa Trojnom paktu (25. marta 1941.), osigurali – po Narodnooslobodilački pokret vrlo nepovoljnu – podršku Velike Britanije.

Sile osovine su na konferenciji njenih ministara spoljnih poslova u Beču (21. do 22. aprila 1941.) podijelili zemlju na dvije interesne zone, četiri okupaciona područja i dvadesetak regija sa različitim okupacionim statusom, pa i režimom. To je bila realizacija Hitlerove zamisli da se Jugoslavija uništi i kao državni pojam (“als Staatsgebild”).²⁹

Hitlerovim Generalnim planom (od 3. aprila 1941.) i Privremenim smjernicama za podjelu Jugoslavije (od 12. aprila iste godine)³⁰ političko oblikovanje Bosne i Hercegovine bilo je u cjelini prepušteno Kraljevini Italiji, ali je na Bečkoj konferenciji ministara spoljnih poslova sila Osovine (21. i 22. aprila 1941.) uključena u njemačko-talijanski kondominijum “Nezavisnu Državu Hrvatsku” i linijom razgraničenja međusobnih interesa u jugoistočnoj Evropi od vrha Stične do vrha

27 . . . ISTORIJA SAVEZA KOMUNISTA JUGOSLAVIJE, Komunist, Beograd 1985, str. 129. do 169.

28 Isto.

29 Hitlerovo izlaganje 27. marta 1941. na sastanku Vrhovne komande Vermahta, Zbornik dokumenata i podataka o NOR naroda Jugoslavije (u daljem Zbornik NOR-a), Vojnoistorijski institut, Beograd 1958, tom II, knj. 2, prilog br. 1.

30 Zbornik NOR-a, tom 2, knjiga 2, prilog br. 14.

rta Matapana podijeljena na njemačko (31 predratni srez sa 29.121 km² i 1,647.462 stanovnika) i talijansko okupaciono područje (27 predratnih srezova sa 22.112 km² i 1,026.420 stanovnika).³¹

Ministarska konferencija je uz to odredila da će "crnogorska granica biti pomjerena na zapad, a njemačka okupaciona vlast za Jugoslaviju, Višegrad stavila u nadležnost vojnoupravnog komandanta Srbije, dok je Rimskim ugovorom od 18. maja 1941. Kraljevini Italiji anektiran jedan od dva bosanska izlaza na Jadran."³²

Adolf Hitler je problem razgraničenja talijanskih federata Nezavisne Države Hrvatske i Crne Gore zakomplikovao odobrenjem Anti Paveliću da posjedne pet zapadnosandžačkih srezova i određivanjem zapadne granice Srbije do Duge Poljane, kod Novog Pazara, čime je partneru u Osovini opet prebacio vruć krompir, da u pregovorima sa Pavelićem ponovo utvrđuje granice u okviru svog okupacionog područja.³³ Sve ove kombinacije otpale su zbog uspješnog razvoja ustanka, pa je istočna granica Bosne i Hercegovine ostala ona do 1918. godine, a zapadni Sandžak ušao u talijansko okupaciono područje.

Na milost i nemilost ostavljeni narodi³⁴ bili su nemoćni da bez organizatora pruže efikasan otpor novim vlastodršcima, koji su sve upornije zavodili režim eksploatacije i uništenja nepoželjnih i političkih protivnika. Genocidno ponašanje okupatora i njegovih saradnika, selektivno ispoljeno već u prvim mjesecima okupacije, a onda i njemački napad na SSSR, te u vezi s tim izmijenjeni odnos snaga zaraćenih grupacija, ohrabrilu je antifašističke snage i genocidom pogođeno stanovništvo na planirani ustanak u Jugoslaviji. Kako su ustaške genocidne radnje nad Srbima, Jevrejima i Romima već u junu prenesene i u Bosnu i Hercegovinu, Udruženje ilmije "El Hidaje" na godišnjoj

31 Muharem Kreso, *FORME I STEPEN OSTVARIVANJA OKUPACIONE VLASTI U BOSNI I HERCEGOVINI 1941. GODINE*, u Zborniku radova: 1941. U ISTORIJU NARODA BOSNE I HERCEGOVINE, Istorijski institut u Sarajevu, Sarajevo 1973, str. 318. do 400.

32 Radi se o opštinama Igalo i Vrbanja do tada u sastavu sreza Trebinje, ukupne površine oko 100 km².

33 Spor se sada odnosio na najmanje 15 srezova na koje su pretendovale obje strane (Trebinje, Ljubinje, Bileća, Gacko, Nevesinje, Kalinovik, Foča, Čajniče, Goražde, Višegrad, Rudo, Nova Varoš, Priboj, Sjenica, Pljevlja i Bijelo Polje).

34 O uslovima u kojima su se našli vidi: Muharem Kreso, *USLOVI ŽIVOTA STANOVNIŠTVA I OTPORA OKUPATORU NA "EFEKTIVNO" OKUPIRANOJ TERITORIJU JUGOSLAVIJE U TOKU DRUGOG SVJETSKOG RATA*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, br. III/1972, str. 43. do 61.

skupštini 14. jula 1941. osudilo takav postupak vlasti kao i Muslimane pojedince koji su se u to uključili, te iniciralo donošenje lokalnih, lično potpisanih, **protestnih rezulocija** u većim bosanskohercegovačkim gradovima.³⁵ Iz istih razloga ustanak je u značajnijim dijelovima zemlje umjesto planiranog partizanskog poprimio masovni karakter.

Partija je tako aprilsku katastrofu preživjela kao jedina opštejugoslovenska snaga, očuvala mrežu organizacija u svim zemljama, a pripremama otpora okupaciji pribavila imidž organizatora prvog ustanka u okupiranoj Evropi. U danima pripreme ustanka (na Majskom savjetovanju u Zagrebu) Platforma narodnooslobodilačkog pokreta je implicite podrazumijevala obnovu integriteta Jugoslavije na temeljima istinske nacionalne ravnopravnosti.

Kao povoljan momenat izabrano je vrijeme poslije očekivanog njemačkog napada na SSSR (22. juni 1941.) i odlaska glavnine njemačkih invazionih snaga na istočni front. Do tog vremena prikupljene su izvjesne količine oružja, a mreža vojnih komiteta pretvorena u mrežu štabova narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i pripremljena jezgra za prve udarne grupe te partizanske i diverzantske odrede. To je bila solidna osnova da Centralni komitet istog dana uputi opšti poziv za oružani otpor okupatoru.

Četvrtog jula 1941. godine Politbiro Centralnog komiteta KPJ je donio odluku o podizanju oružanog ustanka i u pokrajine upućeni delegati novoformiranog (27. juna) Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije.³⁶

Proglas sa tog sastanka upućen je narodima Jugoslavije 12. jula 1941. godine, ali je inicijativa za konkretno pokretanje ustanka u skladu sa platformom Pokreta i okupacijom stvorenim različitim uslovima, prepuštena nacionalnim partijskim rukovodstvima. Takve odluke nacionalna partijska rukovodstva uglavnom su donijela u toku jula, ali su se pojavili različiti nazivi rukovodećih organa ustanka (Štab, Glavni štab, Privremena vrhovna komanda...) vojnih rukovod-

35 Bio je to jedinstven slučaj ne samo u Bosni i Hercegovini, Muhamed Hadžijahić, MUSLIMANSKE REZOLUCIJE IZ 1941. GODINE, u zborniku radova: 1941. U ISTORIJI NARODA BOSNE I HERCEGOVINE, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 1973, str. 275. do 282.

36 Pod uticajem Komunističke partije Bugarske, jedino Pokrajinski komitet Makedonije nije prihvatio ovu odluku. Odluka Kominterne da KP Makedonije ostaje u sastavu KP Jugoslavije to je kasnije izmijenila.

stava na tom nivou.³⁷ Nazivi su, međutim, uskoro (na Savjetovanju u Stolicama 26. septembra 1941.) u duhu Platforme ujednačeni.³⁸

Ustanak u Bosni i Hercegovini razvijao se u specifičnim okolnostima, uz mnogo teškoća ali i vrlo uspješno, pa je do kraja 1941. godine bar polovica njene teritorije i više manjih gradova bilo oslobođeno. Na čitavoj teritoriji tada je sprovedena jedinstvena organizacija oružanih snaga pa je u deset narodnooslobodilačkih partizanskih odreda formiranih u bataljone, čete, vodove i desetine bilo nekoliko desetina hiljada boraca. Na efektivno okupiranoj teritoriji djelovale su u brojnim gradovima uticajne organizacije NOP-a sa desetinama udarnih grupa, a pod kraj godine u Bosnu i Hercegovinu je stigao Vrhovni štab sa 1. proleterskom narodnooslobodilačkom udarnom brigadom. Pošto je u prvom polugodištu 1942. godine okončana kriza NOP-a u istočnom dijelu zemlje, Vrhovni štab se sa pet prvoformiranih brigada prebacio u Bosansku krajinu,³⁹ gdje je u osloncu na Narodnooslobodilački pokret u Hrvatskoj i Sloveniji kriza u drugoj polovini godine prevladana. Već 1. novembra 1942. formirana je **Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije** sa divizijama i korpusima u svom sastavu, a onda na centralnoj slobodnoj teritoriji velične 50.000 km² u Bihaću konstituisano **Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije**.

Bilo je to vrijeme, kad se vrh NOP-a morao i mogao jasnije izraziti u pogledu strateških pitanja Narodnooslobodilačkog rata. Na to su ga obavezivali uoči rata zauzeti stavovi o pitanjima uređenja zajedničke države.⁴⁰ Stojeći na njima Tito je tih dana objavio svoj poznati stav o Nacionalnom pitanju, o kome će biti još govora, ali je bilo i

37 Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu učinio je to u prisustvu delegata CK KPJ i Glavnog štaba NOPOJ, na sastanku u Sarajevu 13. jula 1941. godine. Na sastanku je imenovan Štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda za Bosnu i Hercegovinu i fiksirana mreža rukovođenja i komandovanja narodnooslobodilačkim partizanskim odredima.

38 Glavni štab NOPOJ je preimenovan u Vrhovni štab NOPOJ, a nacionalna vojna rukovodstva u glavne štabove NOPOJ određenih zemalja. Shodno tome i Štab NOPO Bosne i Hercegovine je preimenovan u *Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Bosne i Hercegovine*.

39 U istočnoj Bosni ipak se održao Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i dobrovoljačke vojske Bosne i Hercegovine sa jednom brigadom i dva partizanska odreda. U okviru savladavanja lijevih skretanja krize u istočnoj Bosni i Hercegovini izvršen je i eksperiment formiranja Narodnooslobodilačke dobrovoljačke vojske Jugoslavije, te savladane dvije neprijateljske ofanzive.

40 Otvorenije zauzimanje stavova o muslimanskom nacionalnom pitanju diktirala je i činjenica da je Cazinska krajina sa Bihaćem, gotovo isključivo naseljena Muslimanima, predstavljala centar i sjedište (Bihać) "Titove države" tog doba.

drugih shvatanja. Veselin Masleša je u raspravi MUSLIMANSKO PITANJE, sa pozivom na Staljinovu definiciju nacije obnovio tvrdnju da Muslimani nemaju objektivna svojstva nacije (jezik, specifične kulturne i psihološke osobine, ne žive na jedinstvenoj teritoriji, ne ujedinjuje ih neophodna ekonomska povezanost), ali i da aktivnim učešćem u NOB Muslimani Bosne i Hercegovine **postaju politički subjekt**, pa se rješenja muslimanskog pitanja nalazi u njihovim rukama. Milovan Đilas je ostao na svojim stavovima izraženim na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, da treba da se opredijele kao Srbi ili Hrvati, ali je i on, suočen sa stvarnosti, te ostavljen za kasnije prilike. Moša Pijade je više rešpektovao učešće Muslimana u NOB pa im je pored pet nacija priznavao "ravnopravnost u celoj Jugoslaviji".⁴¹

U 1943. godini Narodnooslobodilačka vojska se dokazala u preloznom bitkama Narodnooslobodilačkog rata: **Neretva i Sutjeska** (četvrta i peta neprijateljska ofanziva) a značajno je uvećana po kapitulaciji Italije. To je onda omogućilo sazivanje u Jajcu 29. novembra 1943. godine Drugog zasjedanja AVNOJ-a, na kome je između ostalog **verifikovana državnost Bosne i Hercegovine**, kao suverene, ravnopravne članice (entiteta) zajedničke države izgrađene "na demokratskom, federativnom principu".⁴²

U vrijeme tog zasjedanja više od polovine ukupne teritorije Jugoslavije bilo je slobodno. Iznosila je 130.000 km² i imala preko 5.000.000 stanovnika. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi brojali su 300.000 boraca. Na kopnu je imala devet korpusa sa 28 divizija, 111 brigada, 20 samostalnih bataljona i stotinjak partizanskih odreda. Na ostrvima i u primorju imala je Mornaricu Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije sa 234 plovne jedinice, a u Livnu Prvu vazduhoplovnu bazu sa 250 ljudi i nekoliko aviona.⁴³

Na toj teritoriji već je funkcionisalo pet (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Sandžak) zemaljskih antifašističkih vijeća

41 Enver Redžić, *STO GODINA MUSLIMANSKE POLITIKE U TEZAMA I KONTRAVERZAMA ISTORIJSKE NAUKE*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2000, str. 66. do 70.

42 Druga odluka Antifašističkog vijeća Narodnog oslobođenja Jugoslavije od 29. novembra 1943. godine. Šire o tome Drago Borovčanin, *BOSNA I HERCEGOVINA U ODLUKAMA DRUGOG ZASJEDANJA AVNOJ-a*, u zborniku radova: *AVNOJ I NOB U BOSNI I HERCEGOVINI*, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 1984, str. 584. do 597.

43 Mesud Hotić i Jovan Vasiljević, *NARODNOOSLOBODILAČKI RAT NARODA JUGOSLAVIJE 1941.-1945.*, u *Vojnoj enciklopediji*, sveska 5, Redakcija vojne enciklopedije, Beograd 1973, str. 770.-789.

narodnog oslobođenja sa mrežom oblasnih, okružnih, sreskih, mjesnih, opštinskih i seoskih narodnooslobodilačkih odbora i antifašističkih organizacija, od kojih neke i na efektivno okupiranju teritoriji.

Istovremeno, dakle u vrijeme konstituisanja ZAVNOBIH-a i odlučivanja o statusu Bosne i Hercegovine u zajedničkoj državi slobodna teritorija Bosne i Hercegovine predstavljala je dvije trećine njene ukupne površine i obuhvatala je više od 30.000 kvadratnih kilometara sa većim brojem značajnih gradova. Tuzla, sa istoimenim rudarskim bazenom bio je ujedno najveći slobodan grad, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u okupiranoj Evropi; Slobodno Jajce, kao posljednja prijestonica bosanskih kraljeva bilo je namijenjeno za održavanje Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Bosna i Hercegovina je uz to, godinu i po dana prije konačnog oslobođenja zemlje, imala prvi konačno oslobođeni grad. Bio je to Sanski Most u kome će se održati Drugo zasjedanje ZAVNOBIH-a.

Izvršni odbor ZAVNOBIH-a od tada će rukovoditi preko tri oblasna, sa bar 15 okružnih, pedesetak sreskih i preko 500 opštinskih i mjesnih narodnooslobodilačkih odbora, te mrežom od preko 2.000 seoskih narodnooslobodilačkih odbora. Na efektivno okupiranoj teritoriji istovremeno su funkcionisali još brojni gradski, mjesni, kvartovski i seoski narodnooslobodilački odbori, kao borbeni organi, te mreže drugih organizacija NOP-a, a u nekim gradovima, posebno u Sarajevu i Mostaru bile su razvijene i naoružane udarne grupe.

Respektabilne oružane snage Bosne i Hercegovine u to vrijeme su bile objedinjene u dva (Treći i Peti) korpusa i Hercegovačku udarnu diviziju sa 25 udarnih brigada, 37 partizanskih odreda, i nekoliko samostalnih bataljona. Njihova mreža logističke podrške: 15 vojnih područja, pedesetak komandi mjesta, sa čitavim nizom partizanskih straža, i drugih teritorijalnih organa i ustanova, biće objedinjena u dvije korpusne i jednu divizijsku vojnu oblast.

Već na Prvom zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću 26. novembra 1942. godine, posebno u Titovom Uvodnom izlaganju, u Rezoluciji AVNOJ-a i njegovom Proglasu narodima Jugoslavije – istaknuto je da Narodnooslobodilačka borba ima za cilj stvaranje **nove demokratske i federativne** zajednice naroda Jugoslavije i izražena inicijativa

da se konstituišu nacionalna odnosno zemaljska antifašistička vijeća narodnog oslobođenja.⁴⁴

Do Drugog zasjedanja u Jajcu (29. novembra 1943) bilo je konstituisano pet zemaljskih antifašističkih vijeća narodnog oslobođenja: Hrvatske, Slovenije, Crne Gore, Sandžaka i Bosne i Hercegovine.⁴⁵ Mnogi problemi državopravne prirode i organizacije jugoslovenske federacije bili su jasni i prečišćeni, ali ono, očigledno, nije moglo završiti proces izgradnje nove državnosti u smislu platforme Narodnooslobodilačkog pokreta. Neupitna je bila potreba konstituisanja Antifašističke skupštine (sobranja) narodnog oslobođenja Srbije i Makedonije, što će – iz objektivnih razloga - biti učinjeno u avgustu i novembru 1944. godine.

Suprotno ukupnoj praksi i Platformi NOP-a prema njenoj formulaciji u Titovom članku NACIONALNO PITANJE U JUGOSLAVIJI U SVJETLOSTI NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE,⁴⁶ u odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a nisu pomenuti **Vojvodina**, **Sandžak**, koji je 15. novembra te godine konstituisao svoje ZAVNO, i **Kosovo**. U nabravanju naroda u istoj odluci nisu pomenuti **Muslimani/Bošnjaci** i ako je to izričito stajalo u Rezoluciji ZAVNOBiH-a, koju je AVNOJ odobrio.

Kao što smo već rekli mnogi problemi državopravne prirode i organizacije jugoslovenske federacije bili su do konstituisanja ZAVNOBiH-a i Drugog zasjedanja AVNOJ-a jasni i prečišćeni, ali ne i svi. Među njima bio je i državopravni položaj Bosne i Hercegovine u Federaciji.

Narodi Bosne i Hercegovine u temeljnom dokumentu Prvog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine već na konstitutivnom zasjedanju bili su u tom pogledu saglasni i rezolutni. Polazeći od činjenice da su vijekovima živjeli zajedno, međusobno izmješani i povezani zajedničkim interesima, da "ne žele povratak starog stanja", te da su "izvojevali (više od

44 PRVO I DRUGO ZASJEDANJE AVNOJ-a, PO STENOGRAFSKIM BELEŠKAMA I DRUGIM IZVORIMA, Beograd 1953. str. 15-37.

45 HRONOLOGIJA OSLOBODILAČKE BORBE NARODA JUGOSLAVIJE 1941. do 1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1964.

46 Josip Broz Tito, NACIONALNO PITANJE U JUGOSLAVIJI U SVJETLOSTI NARODNOOSLOBODILAČKE BORBE u: Proleter, organ CK KPJ, Beograd 1968, str. 809.

dvije trećine teritorije Bosne i Hercegovine oslobođeno je od okupatora) pravo da uredi svoju zemlju onako kako to najviše odgovara volji i interesima njih samih”, izrazili su volju “da hoće da njihova zemlja... bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata”, te da će “ravnopravno sa ostalim našim narodima učestvovati u izgradnji narodne demokratske federativne Jugoslavije,... u kojoj će biti zajamčena ravnopravnost svi njenim narodima”.⁴⁷

U vrhovima Narodnooslobodilačkog pokreta nije bilo sasvim tako, iako se već u Rezoluciji CK KPJ iz januara 1937. godine ističe “demokratska federativna republika” kao cilj i fiksira njena struktura: Srbija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija, Kosovo i Vojvodina sa svojim narodnim skupštinama.⁴⁸ Dakle osam ravnopravnih federalnih jedinica odnosno entiteta.

Takav stav je zadržan u Pozivu na ustanak i načinu njegovog dizanja. Stav je konkretizovan na Savjetovanju u Stolicama (26. septembra 1941), preimenovanjem štabova tih jedinica u **glavne štabove budućih** “federalnih jedinica”. Ovdje je novina u tome što se pojavljuje i Glavni štab NOP odreda za Sandžak,⁴⁹ kao deveta jedinica.

Proglas Izvršnog odbora, tek konstituisanog AVNOJ-a (iz novembra 1942) pominje Bosnu i Hercegovinu kao jedinicu u jugoslovenskoj državnoj zajednici i tri naroda (Srbe, Hrvate i Muslimane) u njoj, dok je Tito u poznatom članku: NACIONALNO PITANJE U SVJETLOSTI NOB u *Proleteru* br. 16. iz decembra 1942. doslovce rekao: **Narodnooslobodilačka borba bila bi samo fraza, pa čak i prevara, kad ona nebi, osim općejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona nebi, osim oslobo-**

⁴⁷ Rezolucija ZAVNOBIH-a od 26. novembra 1943, u zborniku dokumenata (izbor: Hamdija Jemerilić): ZEMALJSKO ANTIFAŠISTIČKO VIJEJE NARODNOG OSLOBOĐENJA BOSNE I HERCEGOVINE, knjiga I, Institut za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu, Sarajevo 1968, str. 73 do 76. Takođe u zborniku radova: ZAVNOBIH – DEKLARACIJA O PRAVIMA GRAĐANA BOSNE I HERCEGOVINE, Glavni odbor SUBNOR-a Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2000, str. 127. do 133.

⁴⁸ Rodoljub Čolaković, PRAVI ODGOVOR NA PITANJE: ČIJA JE BOSNA I HERCEGOVINA, u zborniku radova: AVNOJ I NOB U BOSNI I HERCEGOVINI, Istorijski institut u Sarajevu, Sarajevo 1974, str. 12.

⁴⁹ Isto, str. 15.

đenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, Muslimana itd.”⁵⁰

Već na prvoj raspravi u CK KPJ (sredinom novembra) o Projektu odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a PK KPJ za BiH je postavio zahtjev da Bosna i Hercegovina bude ravnopravna “federalna jedinica” sa ostalih pet. Predlagači Projekta odluke (Moša Pijade, Milovan Đilas i Sreten Žujović) polazili su od toga da u Jugoslaviji živi pet formiranih nacija, da je Bosna i Hercegovina višenacionalna zemlja, a Muslimani samo posebna “etnička grupa”, te da je i zahtjev Pete zemaljske konferencije KPJ bio samo autonomna pokrajina, ali je PK ostao uporan. Odbio je pripajanje bilo Srbiji ili Hrvatskoj i nije prihvatio ni status autonomne pokrajine vezane za organe Federacije. Istovjetan stav zauzela je i izabrana b/h delegacija za II zasjedanje AVNOJ-a. Obavješteni o raspravi⁵¹ Kardelj i Tito su prihvatili argumente PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu. Prijedlog je u tom smislu popravljen i Bosna i Hercegovina je postala šesta federalna jedinica rekonstruisane zajedničke države, ali na osnovu **regionalnog**, a ne **nacionalnog** kriterija.⁵²

Na osnovu dostupnih izvora i literature nije moguće jasno odgovoriti zbog čega se u toj odluci ne pominje ni jedno od tri ostala višenacionalna područja. Njihova sudbina je ostala da se rješava godinu dana kasnije pod mnogo složenijim uslovima, koji su dovodili u pitanje i međunarodno priznanje Demokratske Federativne Jugoslavije.

50 Josip Broz Tito, NACIONALNO PITANJE U SVJETLOSTI NOB, Proleter br. 16, iz decembra 1942. godine. Reprint PROLETER, ORGAN CK KPJ, Beograd 1968, str. 809.

51 Takvih rasprava bilo je još, ali je ova bila odlučujuća. Nažalost položaj ostalih “višenacionalnih područja” koja su do tada bile neupitne “jedinice federalne države” (Vojvodina, koja je od 1941. godine imala svoj Glavni štab i Glavni NOO, i često u pogledu statusa bila poređena sa Bosnom i Hercegovinom, Sandžak, koji je status federalne jedinice imao još od septembra 1941. i 15. novembra 1943. konstituisao Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Sandžaka; te Kosovo, čiji je Oblasni NOO, kao političko-predstavnički organ bio u pripremi i konstituisan 2. januara 1944. godine) ostao je na takav način neraspravljen.

52 Enver Redžić, BOSNA I HERCEGOVINA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, posebno peti dio: BOSNA I HERCEGOVINA 1941. DO 1945. U DOKUMENTIMA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA, Oko, Sarajevo 1998, str. 379. do 461; . . . AVNOJ I NARODNOOSLOBODILAČKA BORBA U BOSNI I HERCEGOVINI, posebno prilozi Rodoljuba Čolakovića, Hamdije Jemerlića i Draga Borovčanina, te diskusije H. Jemerlića, Nikole Babića i Avda Hume), Istorijski institut Sarajevo 1974, str. 11. do 20, 547. do 556, 584. do 597. 706. do 708, 743. do 745, 755. do 767.

SREBRENICA, JEDANAEST GODINA POSLIJE: Izvršioi genocida u bijegu i izgovori Evropske Unije

Prošlog 11. jula, masakri u Srebrenici su bili obilježeni po jedanaesti put na Spomen groblju u Potočarima, šest kilometara od tog gradića: baš naspram stare napuštene tvornice u kojoj je OUN-ski bataljon postavio svoju bazu. Tu, gdje bijaše izbjeglo stanovništvo, pogrešno vjerujući da će ih oni, čija je misija bila da ih štite, spasiti od predvidivog krvoprolića. Ove su godine ukopani posmrtni ostaci još 505 novih identifikovanih, što broj grobova na Spomen groblju povećava na 2.526 – od ukupno 8.372 nestalih (ljudi, žena i djece), popisanih do danas, čija su imena i datumi rođenja urezani od ove godine na jedan ogromni kružni stećak.

Tako se svake godine Srebrenica i cijela Bosna podsjećaju zapadnih vlade koje bi više voljele da ih zaborave – i njih i dvojicu Miloševićevih najpoznatijih izvršilaca, Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Carla del Ponte, glavna tužiteljica Haškog tribunala, se našla u Potočarima da bi još jednom obznanila skandal zbog slobode i nekažnjavanja dvojice izvršilaca genocida nakon njihovog optuživanja u 1995. godini. Politička volja da ih se ne uhapsi prvih godina nakon Dayton je dokazana: sve do 1997., Karadžić je svakodnevno nekažnjeno prolazio preko kontrolnih tačaka SFOR-a, da bi iz svoje kuće došao u sjedište svoje partije, u srpskom entitetu Bosne, dok je Mladić pohodio – i to sve do 2002. – počasne vojne aktivnosti u Srbiji. Istina je da su obojica prijetili da će prokazati svoje „zapadne saučesnike“ (one s kojima su tako dugo pregovarali), ako ikada budu izručeni Haškom tribunalu. Također je istina da je odluku da se ne evakuira stanovništvo Srebrenice nakon pada enklave, već da se izruči njihovim mučiteljima, donio uvečer 11. jula 1995. generalni sekretar UN, uz konsultaciju sa predstavnicima

pojedinih zemalja među stalnim članicama Vijeća sigurnosti. Ali, u godinama nakon masakra, izgledalo je da je Evropska Unija, odnosno bar četiri njena člana, među kojima i Francuska – koja je tako povratila nešto od digniteta spram bosanskog genocida -, izabrala da brani principe bez kojih bi izgubila svaku vjerodostojnost: kako prihvatiti u svoje okrilje jednu zemlju koja štiti takve ratne zločince?

Uostalom, Jose Manuel Barosso, predsjednik Evropske komisije, je obećao prošlog 17. februara Borisu Tadiću, predsjedniku Srbije, da će Ugovor o stabilizaciji i pridruživanju sa Srbijom biti zaključen idućeg oktobra. On je dodao da bi prepreke, ako ih ima, trebale nestati, biti „uklonjene“ (be removed), ne određujući tačno te prepreke (borbenost Carle Del Ponte, zlovolja srbijanskih vlasti, ili sam Mladić?). Eto, nesumnjivo, zbog čega od oktobra 2005. prisustvujemo seriji diplomatskih gestikulacija i farsi, jednoj maskaradi od nehapšenja Mladića koja je podgrijala vatru u redakcijama prošlog februara, sve do iluzornih obećanja srbijanskog premijera Vojislava Koštunice o nekoj nevjerovatnoj Mladićevoj dobrovoljnoj predaji, dok ga štite vojne vlasti Srbije... I konačno o njegovom nehapšenju, dok ga je vlada u Beogradu imala „na dohvat ruke“, prema Carli Del Ponte, koju je precizno informirala obavještajna ćelija Haškog tribunala. Otvaranja i prijetnje zatvaranjem vrata Evropske Unije su se smjenjivali od prošlog oktobra, do njihovog skorašnjeg zatvaranja, 30. aprila 2006., ali bez stvarne političke volje većine članica Evropske unije: otuda prijevod, koji je želio Bruxelles, engleskog termina „disrupt“, da bi se okvalificirao bezuslovni prekid pregovora, nije bio „suspendirani“, već „odloženi“: jezička poruka o dilomatskoj mutnoći i političkoj beskrupuloznosti... A, suprotno onome što je bilo nametnuto Hrvatskoj prije hapšenja Ante Gotovine, jednostavnost 25-torice neće biti tražena za obnavljanje pregovora, tako da nijedna zemlja neće moći koristiti veto da bi branila principe na kojima se a priori zasniva Evropa.

Nije li jednako, u istoj pespektivi, dok negiranje bosanskog genocida upravo sada stiče pravo građanstva u nekim evropskim prijestonicama, i dok jedna srpska pjesma pod naslovom „Koljimo“ kruži na internetu u slavu heroja Karadžića i Mladića, pozivajući da

se „ponovo započne“ Srebrenica, „nestanak“ Ratka Mladića izgleda programiran?

Objavljenu u novinskoj agenciji Kurir, na usluzi tajnim službama Srbije, i prenesenu preko Reutersa, informaciju pod naslovom „Mladić na umoru“ su objavile različite evropske novine. Taj članak precizira kako je on bio „žrtva jednog moždanog udara“, da je „u kritičnom stanju“ i da „ima malo šansi da preživi“. Logika bi zahtijevala da se vlasti zapitaju gdje se nalazi taj bolesnik u agoniji. Tekst navodi da je Mladić već pretrpio dva druga moždana udara: 1995., pri kraju rata u Bosni, i 1999. Možda bi tu trebalo vidjeti olakšavajuće okolnosti za izvršioca genocida, pa zaključiti da su, za vrijeme masakra u Srebrenici, čiji je bio izvršilac, njegove moždane funkcije već bile oslabljene. Isto tako i za val etničkog čišćenja na Kosovu u 1999., kada je Mladić komandovao nekim vojnim jedinicama zatečenim na mjestima masakra? Ali je opravdano da se prije svega zapitamo ne pripremaju li nas srbijanski informativni organi na Mladićev nestanak (u dva smisla te riječi?) .

Jer, očigledno, njegova bi smrt razriješila problem ulaska Srbije u Evropsku Uniju, a preživjele žrtve, svijet, međunarodnu pravdu i historiju lišila njegovog suđenja (njegove osude, sigurno, ali naročito otkrivene istine). Druga posljedica: Mladić više ne bi bio džoker u igri oko Srbije: bi li visoka diplomatija trampila nezavisnost Kosova za konačno neizručenje Mladića? Ali, tada, u slučaju nekog narednog najavljivanja tog „nestanka“, nadajmo se da će vođe takozvane međunarodne zajednice zahtijevati jedan vjerodostojan dokaz tog „scoop“-a: jedan ADN test koji se primjenjuje na mrtvome, pod međunarodnom kontrolom, isti onaj kojim se identificiraju iskopani iz kosturnica Srebrenice.

Sarajevo, 13. juli 2006.

*Sylvie Matton, autorica knjige
"Srebrenica: najavljeni genocid"
u izdanju Flammarion, Paris, 2005.*

Prijevod s francuskog: Asaf Džanić

GLASOVI SREBRENICE

- za odbranu dostojanstva žrtava genocida –

Krv je moje svjetlo i moja tama.

Ivan Goran Kovačić: JAMA

Čitav jedan narod sjenki iz mračnih bosanskih šuma silazi u mučeničku legendu: kolone žena, djece, staraca, nedužnih pravednika ujedinjuje zajednički san o vezanosti za zavičaj, za tradiciju u kojoj se pravda podrazumijeva kao oblik i razlog postojanja. U svojoj urođenoj čestitosti na zlo su gledali kao na nečasani izuzetak, a na nepravdu kao na podvalu. S tim uvjerenjem su živjeli dok im zao čin i zlo djelo ne ugasiše u krvi i posljednju nadu. Svijet zatvoren u prostore nasilja gubi obilježja ljudskog postojanja i pretvara se u bezdani vrtlog zla.

Grobovi nevinih žrtava nas prisiljavaju da govorimo; to je naša moralna obaveza i naše ljudsko pravo. Ne možemo ćutati pred najvećim skandalom evropske istorije poslije Drugog svjetskog rata. Ćutanje je saučešće sa zločincima i uvreda žrtava. U našem etičkom kalendaru datumi se računaju do jula 95. i od jula 95. Te godine pravoslavci su, uz blagoslov svojih sveštenika, proslavili Petrovdan u krvi nevinih žrtava. Srpski vojnici ovjekovječili su slavu svog oružja pucajući vezanim maloljetnicima u leđa. Masakr u Srebrenici je naša moralna i politička vododjelnica, linija razdvajanja žrtve i krvnika, slobode i nasilja, ljudskog i animalnog. Ko nije na strani žrtava, prekoračio je granicu ljudskosti i ogriješio se o svete i nepisane zakone – zemaljske i nebeske.

Na stratištima Srebrenice prestaje svaki dijalog: nema nijednog razumnog argumenta koji bi omogućio njegov nastavak. Na ovom svetom mjestu, dijalog ne može krenuti s mrtve tačke kao što ni

mrtvi ne mogu ustati. Nema te riječi ni autoriteta iza kojih se može sakriti dželat. Ovdje su i izvinjenja besmislena: ireversibilni čin stradanja je definitivno tragičan. Ovdje je svaka riječ suvišna i djeluje kao uvreda: čak se i saučešće svodi na protokolarnu formalnost.

Sve žrtve su u načelu izjednačene svojom tragičnom sudbinom. Ali žrtve umorene nasilnom smrću, u masovnom pokolju izazivaju našu moralnu indignaciju; pored bola dok ih oplakujemo, u nama narasta pobuna i nepomirljivi otpor protiv nasilja. Prirodna smrt, iako tragična sama po sebi, nije isto što i smrt od ruke nasilnika i po njegovom naređenju.

Indiferentnost prema žrtvama i nesreći nanesejoj drugima nije samo rezultat pukog političkog cinizma, nego i izraz duboke etičke krize kolektivnog bića naroda. To je simptom poremećaja u sistemu vrijednosti, znak agresivnog pragmatizma koji trijumfuje nad humanim principima. U takvoj duhovnoj situaciji kolektivne zaslijepljenosti i fetišizacije lažnih idola, u sredini u kojoj nije izvršena masovna dekriminalizacija, pitanje krivice (*Schuldfrage*, K. Jaspers) ne može se zaobići: žrtve su neoborivi dokaz zločina, one ni s onu stranu groba ne prestaju da vape za istinom o zločinu i zadovoljenjem pravde. Taj nedostatak političke volje da se, makar i simbolično, pruži otpor nasilju, kao i odsustvo elana solidarnosti sa žrtvama Jaspers kvalifikuje kao moralnu krivicu.¹

Naprotiv, priznanje zločina ne može se tretirati kao puki politički ili pravni čin, ostvaren na osnovu ukaza ili direktive; ispit savjesti i prihvatanje krivice za zločin zadire u najdublje slojeve čovjekovog moralnog bića. Odnos prema zločinu je konkretan pokazatelj koji svjedoči o tipu i karakteru društva, njegovog javnog mnijenja i njegove kolektivne svijesti.

I danas, deset godina nakon tragedije, nad Srebrenicom lebdi sjenka odgovornosti međunarodne zajednice i njenih predstavnika: vojne snage UNPROFOR-a bile su dužne da, prema odredbama Povelje OUN, brane "zaštićene zone" i da ne dopuste agresoru da počini masovne zločine nad civilima. Zašto nije zatražena/odobrena zračna intervencija? Zašto prevozna sredstva prispjela u Srebrenicu nisu po-

1 K. Jaspers, *La culpabilité allemande*, franc. prevod, Paris, 1990, p. 46

služila za evakuaciju svih civila a ne za transport do stratišta? Pitanja su brojna i svako od njih, pored specifične zločinačke težine, sadrži i neumoljivu moralnu osudu. Ja ovdje ističem moralnu nedosljednost i ogrešenje o elementarne norme ponašanja prema civilima izloženim smrtnoj opasnosti; krivični aspekt odgovornosti komandnog kadra UNPROFOR-a rasvijetliće Međunarodni krivični tribunal u Hagu (TPI). Jer, bilo da su povjerovali u obećanja agresora ili da su loše procijenili situaciju, odgovorni komandanti holandskog i francuskog bataljona snose i krivičnu odgovornost: gdje su pale žrtve, ne može biti da nema krivaca. Na sudovima je da odrede karakter i stepen te krivice.

Masakru u Srebrenici prethodili su brojni apeli, molbe, upozorenja domaćih i stranih zvaničnika i organizacija. Još od maja mjeseca 1995. francuski general Bernar Žanvije (komandant vojnih snaga UN za bivšu Jugoslaviju) zabranio je generalu Rupertu Smitu (komandantu UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu) da traži podršku vazduhoplovstva (*"Close Air Support"*). U toku završne ofanzive protiv Srebrenice, general Žanvije, ili njegovi potčinjeni, u pet mahova su odbili da zatraže podršku avijacije NATO snaga, koju su zahtijevali pripadnici nizozemskih "plavih šljemova". Dana 8. jula posmatrači OUN zahtijevaju da se pronađe "način zaštite od sveopšteg masakra", dva dana kasnije oni ponovo insistiraju: "Ako se ovako nastavi moguće je da će doći do masakra". Istoga dana, uoči pada Srebrenice, koja je neprestano granatirana od 5. jula uveče, general Žanvije, koga neprestano obavještavaju posmatrači UN o napredovanju srpskih jedinica, informiše svoj štab da ga je general vojske bosanskih Srba, Tolimir, uvjerio da nema namjeru da zauzme Srebrenicu i da on vjeruje njegovim riječima. Nakon toga je Žanvije otišao na spavanje. Tog istog 10. jula, dok NATO priprema svoje pilote za vazdušni napad, Žanvije se suprotstavlja oficirima svog štaba koji predlažu intervenciju, navodeći sljedeće "argumente": "Ako nas neko bude pitao zašto nismo intervenisali, uvijek možemo odgovoriti da je to bilo odveć opasno za naše trupe". Nakon što je iznevjerio svoj položaj komandanta i izdao oficirsku čast, general Žanvije je svojoj nečasnoj misiji dodao i cinično objašnjenje svog nemoralnog postupka.²

2 J.-F. Narodetzki, *Nuits serbes et brouillards occidentaux, introduction à la complicité de génocide*, Paris, 1999, pp. 120-121.

Pri donošenju svojih odluka (od kojih su mnoge bile sudbinskog karaktera) međunarodna zajednica nije prihvatila rješenja koja su mogla biti realizovana nego je vodila političke rasprave nezavisno od situacije na terenu: predstavnici međunarodne zajednice razgovaraju sa Miloševićem dok njegoi generali dovršavaju zločinački projekat osvajanja Srebrenice. Međunarodna zajednica ne reaguje (osim što konstatuje) ni kad su Mladićeve jedinice zauzele i posljednje posmatračko uporište "plavih šljemova" južno od Srebrenice (na pravcu kretanja agresorske vojske). Ako su holandski i francuski komandanti pogrešno procijenili situaciju nakon zauzimanja prve osmatračnice, namjere agresora bile su evidentne nakon napada i zauzimanja posljednje u nizu osmatračnica. Još tada, nekoliko dana prije pada Srebrenice, bilo je moguće upotrijebiti disvazivnu intervenciju uz pomoć avijacije. Na sam dana pokolja, kada je Mladićeva logistika angažovala sredstva i ljudstvo za posljednje putovanje zarobljenih Srebreničana, avioni NATO snaga pogađaju jedana napušteni tenk i bombarduju jedno brso! Zašto je general Žanvije oklijevao da donese odluku o intervenciji uoči pokolja, kad su svi pokazatelji ukazivali da se Mladić neće zaustaviti? Da li je Mladiću dato obećanje da neće doći do vazdušnog napada ukoliko se vojnici UN, zarobljeni kao taoci, oslobode? Ko je mogao dati takvo obećanje? O čemu su razgovarali francuski generali Gobijar i Žanvije uoči samog pokolja i s kim su bili na vezi? Je li međunarodna zajednica svjesno žrtvovala Srebrenicu u zamjenu za nekoliko desetina svojih vojnika zadržanih kao taoci?

Brojna pitanja (za sada) bez odgovora potvrđuju naše uvjerenje da su se i vojne i civilne vlasti međunarodne zajednice (od komandanata na terenu preko Štaba UNPROFOR-a u Zagrebu do Ujedinjenih nacija – Butrosa Galija i Kofi Anana) ogriježile o norme profesije, da su prekršile pravnu i političku proceduru uobičajenu u situaciji neposredne životne ugroženosti civila. Karakter i stepen tih grešaka treba da odredi sud, koji još funkcioniše u Hag, a ne vrijeme, istorija, buduće generacije.

Porijeklo zla ostaje neshvatljivo sve dok se ne objasni fenomen pasivnog odnosa zvaničnih autoriteta prema prijetećem zlu. Agresija na Srebrenicu se, prema brojnim zapadnim ekspertima, mogla

spriječiti još u trenutku njene taktičke pripreme, a zatim se mogla i zaustaviti u trenutku kad je bilo evidentno da će se ispuniti kobna predskazanja posmatrača UN. Kad se zna da avioni iz NATO baze u Avijanu i sa američkog i francuskog nosača aviona usidrenih u Jadranu mogu biti nad Srebrenicom za nekoliko minuta, licemjerno je tvrditi da sbage UN nisu mogle efikasno djelovati ili da su efektivni na zemlji bili izloženi bilo kakvoj opasnosti.

Stoga je sasvim razumljiva i opravdana tvrdnja da subjekat zločina nije inkarniran samo u izvršiocu, nalogodavcu, pomagaču: on se proteže na brojne sudionike, pojedince, grupe, ustanove koji su, djelujući (ili ne djelujući), doprinijeli efikasnom ostvarenju zločinačkog projekta. Ta svijest o kolektivnom saučesništvu danas je glavna barijera za suočenje krivaca sa zločinom. Čovjek o zločini tazmišlja kao o iracionalnom činu, kao o izuzetku od opštih normi ponašanja i upravljanja; stoga mnogo teže prihvata istinu o zločinu koja je potvrđena argumentima razuma i materijalnim dokazima. Mnogi "lojalni građani" nisu ni svjesni koliko je njihov lični udio u zločinu i ukojim prilikama su mu doprinijeli. Te zapreke i te inhibicije svaki pojedinac uklanja u suočenju sa vlastitom savješću.

Istina o zločinu i pravda koja treba da je slijedi nije, međutim, samo privatni čin savjesti; istina mora ići do kraja, ne smioje biti djelimična, nego cjelovita i obuhvatna. Istina ne isključuje nijednu pretpostavku koja dovodi u sumnju pojedinca ili zajednicu; njeno svjetlo prodire u sve tajne, njena logika ne dopušta ni ustupke ni izuzetke.

Srebrenica je trajna i neizbrisiva mrlja na moralnoj savjesti međunarodne zajednice. Jer, masovna strijeljanja nisu bila rezultat nekontrolisane osvete srpskih vojnika, nego planiran i organizovan pokolj tokom četiri dana u čitavom srebreničkom kraju.³ Istina o Srebrenici, međutim, neće biti potpuna ako se istraživači i političari zadovolje samo pravnim činjenicama i materijalnim dokazima. U traganju za istinom o Srebrenici treba ići mnogo dalje od utvrđivanja činjenica: ta istina mora da postane izraz dubokog moralnog suočenja sa zločinom, čin preuzimanja odgovornosti za počinjene

3 F. Hartmann, *Milosevic, la diagonale du fou*, Paris, 1999, p. 340.

zločine, čin prepoznavanja istine kao logosa – etičko razgraničenje između dobra i zla, između nasilne smrti i prava na život. Zato sud i sudanija nisu jedine instance koje mogu okvalifikovati zločin i kazniti počinioca: pitanje nasilja, njegovih izvora i obima, prevazilazi okvire pravosuđa i zadire u prostore individualne i kolektivne savjesti; nasilje se može sankcionisati formalno-pravnim mjerama, ali ono ostaje kao nezaobilazno i nerazrješivo egzistencijalno pitanje svakog pojedinca i svakog naroda – bilo da je počinio zločin ili da je bio njegova žrtva.

Istina o Srebrenici, kao i o svim stratištima u istoriji, ne može biti artikulisana samo kao sudska presuda, kao svršen čin istorijskog ili političkog bezumlja: ona ponire u najdublje slojeve izvornog govora bića kao trajni nemir koji se obnavlja upitnošću, kao slika koja traži svoj oblik “užasa rata”. Istina o zločinu je uznemirujuća misao našeg postojanja i našeg moralnog bića: ona se ne smije svesti na pravosudni normativizam i zakonske sankcije, jer njen ponor prekoračuje okvire formalnih zakonskih odredaba; ona nije prisposobljena ni duhu zakona jer mu prethodi i hronološki i vrednosno. Zakonska sankcija ne može biti ni nadoknada ni satisfakcija za počinjeni zločin; istina o zločinu nema i ne može imati formalni završetak (bez obzira kako zakon sankcioniše zločin), jer nas stalno vraća na početak, na izvornu poziciju pojedinca i kolektiva suočenog sa opasnostima od nasilja.

Sve dok ostaje u domenu pravnih normi, zločin je sastavni dio modela racionalne apstrakcije, tj. zadržava svoj kodifikovani vid i praktično rješenje u obliku sankcije. Zločin se tako svrstava u “pojava koje se dešavaju”, koje imaju svoje uzroke, počinioca, predviđenu kaznu. S pravnog stanovišta sankcionisani zločin izlazi iz kruga pravnog razmatranja, odlazi u arhivu i zaborav. Samo u pravnoj logici zločin je *fait accompli*; u dubini našeg bića i našeg pamćenja on traje i ne prestaje da nas uznemirava, jer za zločin nema i ne može biti konačnog razrješenja; zločin se ne može korigovati. Tu pravne sankcije u biti ništa ne mogu izmijeniti.

Zato se knjiga mrtvih srebreničkog kraja ne zatvara, niti se naš užas pred zločinom ublažava i umanjuje svečanom i tužnom cere-

monijom sahrane i podizanjem spomen obilježja. Srebrenica ostaje kao trajno i tjeskobno pitanje naše moralne savjesti i kao obaveza nauke da utvrdi istinu, da pronikne u izvorne pokretače zločina, ali i da upozori na mjeru moralnosti ispod koje se ljudski postupci pretvaraju u animalni čin.

Čak i kad bi se utvrdila istina o zločinima u Srebrenici, pravda ne može biti zadovoljena, osim simbolično. Pravda je satisfakcija za preživjele; ona samo fragmentarno pokriva naša osjećanja i svijest i ne može potisnuti sjećanja na žrtve. Tu vrijeme ne liječi rane jer ovakve rane nisu u logici prirodnih zakona: one ostavljaju trajne ožiljke u našoj duši, one su neprebolne jer su zadate jednom zauvijek, protuprirodno, mimo svih zakona i obzira. I kao što su rane neprebolne (jer su trajne), tako su i zločini neoprostivi (jer su ireversibilni). Zato se bol za žrtvama ne može vremenski ograničiti; zločinu ne može isteći rok trajanja. Zahtjev za kažnjavanjem zločinaca ne može zastarjeti; zločin ne smije ostati nekažnjen.

Kako međunarodna zajednica može živjeti sa sviješću o nekažnjenim zločinima? Monteskje je vjerovao da se ne može ni upravljati nekažnjivo (tj. bez svijesti o odgovornosti za svaki javni čin), a danas su i zločini stavljeni na *stand by*, odgođeni – do kada, zbog čega, u ime kojih zakona?

Žrtvama pravda nije potrebna: u svom mineralnom spokoju one čekaju na dostojanstvenu sahranu. Ali njihovi glasovi dozivaju nas žive, upozoravaju, mole, zaklinju da se njihova sudbina ne ponovi, da zlo "nikad više" ne stane iznad zakona, da smrt ne bude mjera života nego njen prirodni i sastavni dio. Njihovi glasovi kroz vijekove održavaju kontinuitet stradanja koje je, zapravo, tragično lice istorije svijeta, bolna hronika bića izloženog ćudljivim tokovima nasilja.

Srebrenica je predana našem sjećanju, a mi smo dužni da ne zaboravimo. Srebrenica izlazi iz okvira zemaljskog vremena i stupa u zonu zaštićene vječnosti; mi nosimo stigmatu njenih žrtava. Kao produžena sjenka njenih mučenika i daleki odjek njihovog glasa, naš svijet je izmijenio svoje lice: poslije Srebrenice on je naseljen dušama stradalih koji su naš san i naša java.

Istina o zločinu ne umanjuje njegovu tragičnost: stradanje je ireversibilan čin čak i kad se osvijetle sve okolnosti pod kojima je do njega došlo. Ali bez istine o zločinu preživjeli se ne mogu osloboditi težine kojom žrtve pritiskuju njihovu savjest; bez istine o zločinu nema ni respekta prema žrtvama, nema spokoja za njihove izmučene duše. U traganju za istinom pravni instrumenti su samo sredstvo za ostvarenje čovjekove iskonske potrebe da izmiri svoj dug prema mrtvima, da svoje moralno ponašanje stavi u službu pijeteta i kulta mrtvih.

Tragajući za istinom o zločinu čovjek pokušava dokučiti same izvore zla. Bez te istine nemoguće je uspostaviti stabilnost i ravnotežu budućeg svijeta. U sjeni tolikih stradanja i naš bi život bio lišem smisla kad bismo se oglušili o poruke žrtava i zanemarili cijenu koju nevini plaćaju varvarstvu. Zato ostajemo trajni dužnici prema žrtvama. Od te obaveze nema odstupanja; ni smrt nas neće razriješiti tog duga, jer oživljavanje uspomena na nevine žrtve prelazi granice jednog ljudskog vijeka.

Zvanična tumačenja agresora da su zločini počinjeni na svim stranama nemaju nikakvo moralno uporište, niti mogu opravdati ili relativizovati zločine. Zločini počinjeni na jednoj strani ne daju pravo drugoj strani da pribjegava osveti: osveta je ponovljeni zločin jer ni u čemu ne umanjuje prvobitni zločin niti znači zadovoljenje pravde; ako zločin prekoračuje i krši norme zakona, osveta negira principe pravde. Zločini počinjeni u Srebrenici ne mogu se ničim opravdati; masovno pogubljenje civila je izvan kodeksa vojno-strateških operacija, izvan svih poznatih konvencija, ali i izvan svih normi razuma i morala.

Tragedija srebreničkih žrtava je utoliko potresnija što se radi o nedužnim civilima, koji nisu pogubljeni zbog oružane pobune ili kršenja zakona, nego zato što su pripadali drugoj naciji i ispovijedali drugu vjeru. Njihova smrt se ne može opravdati ni ideološkim ni pravnim razlozima: ona je rezultat zločinačkih namjera i animalnih postupaka.

Iako opsjednuti nacionalističkim ludilom, počinioci zločina bili su svjesni da njihovi postupci predstavljaju teško kršenje među-

narodnog humanitarnog prava. Plašeći se krivičnih sankcija nakon završetka rata, egzekutori su preduzeli opsežne logističke mjere prikrivanja zločina premiještanjem tijelâ na različite lokacije. Forenzičari su već konstatovali užasne istine komadanja tijela i zvjerskog odnosa prema žrtvama: uz pomoć mehanizacije tijela ubijenih su unakažena, često nedostupna medicinskoj identifikaciji. Ovdje se ljudski zakoni i moralni obziri izopačuju u bezumlje animalnih nagona.

Kad se uzmu u obzir strahote stradanja u Srebrenici i indiferentnost javnog mnijenja u Evropi, kao i nedostatak političke volje odgovornih međunarodnih faktora, civilnih i vojnih, onda se s pravom pitamo šta se to desilo u sistemu moralnih vrijednosti evropskog čovjeka, da li su duh pragmatizma i politički cinizam potisnuli humanističku viziju svijeta i slobodoumnu tradiciju Evrope. Kako je moguće (nekažnjivo) počiniti toliki zločin? Kako je bilo moguće ne preduzeti nikakve mjere za njegovo sprečavanje? Kako je bilo moguće prećutati zločin koji se (zahvaljujući kamerama novinara-svjedoka) dogodio pred očima čitavog svijeta i sa znanjem svih? Da li se pragmatički duh Evrope opredjeljuje za nasilje jačega ili za pravdu ugroženoga, za agresora ili žrtvu, za politiku svršenog čina ili za norme pravednog mira, za ratne ciljeve ili vladavinu prava? Da li se procesi stabilizacije i pomirenja zasnivaju na zaboravljanju zločina ili na zadovoljenju pravde?

Ako je nejasan i neodrživ stav međunarodne zajednice u pogledu kažnjavanja najvećih zločinaca i konačnog ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine, zločinci pribjegavaju svim sredstvima da izbjegnu suočenje sa zakonom: oni svoj spas traže u neriješenom pravnom statusu države. Ali, bilo da se pokušavaju diskulpirati ili svoju krivicu podijeliti sa drugim, zločinci – kako kaže Jaspers – ne smiju optuživati sud i ignorisati sudovanje; oni bi trebalo da se upitaju zbog čega je sud osnovan, kakva su mu zlodjela prethodila i ko je njihov počinilac. Sud će sankcionisati vinovnike, ali pred najširim slojevima društva stoji moralna obaveza da interiorizuju krivicu, da je prihvate kao zlo čije se posljedice ne mogu popraviti niti se smiju prećutati. Prihvatanje krivice je oblik očišćenja od zla, залог dubljeg i humanijeg vida komunikacije. Svijest o žrtvama, međutim, samo

utvrđuje istinu da smo suočeni sa definitivno tragičnim stanjem. Žrtve, po ko zna koji put, poručuju da politički ciljevi ne opravdavaju upotrebu svih sredstava, da se nečasnim postupcima mogu ostvariti samo gnusni ciljevi, da nasilje nad pravdom nema izlaza – osim u zločinu.

Zločini u Srebrenici više nisu stvar nagađanja ili procjene: oni su objektivno utvrđeni – medicinski i sudski; to su činjenice pred kojima nema uzmicanja. Ideološke spekulacije odbačene su nepobitnim i tragičnim argumentima: žrtve iz masovnih grobnica ne dopuštaju bilo kakvo dvoumljenje, bilo kakav pokušaj naknadnog objašnjenja ili opravdanja. Nemilosrdna logika smrti pobija sve argumente kojim operišu živi: smrt je ne samo tragični čin nego i najjači argumenat, krunski dokaz pred kojim padaju sve pravne konstrukcije. Za zločince, za sve one koji su ih podržavali, kao i za one koji “nisu znali”, došao je sudnji čas suočenja. To je neizbježan čin, jer je zločin nepobitan; njegova težina nije ništa manja ni kad je izvršen po naređenju.

Stoga danas ne možemo zaobići pitanje: da li zločinci koji su direktno učestvovali u masovnim pogubljenjima mogu imati osjećaj da su u pravu, da svoja zlodjela pravdaju višim, nacionalnim, političkim ili vjerskim razlozima, da u zločinu vide jedinu mogućnost ostvarenja patriotskih ciljeva? Ne, zločinci ne djeluju u smislu ostvarenja nekog ideala; obuzeti mržnjom (najčešće prema objektu koji uopšte ne poznaju), zaslijepljeni predrasudama (koje su rezultat pokornosti zvaničnim autoritetima), lišeni svake moralne inhibicije (zasnovane na osjećanju krivice), zločinci su nosioci načela destrukcije, protivnici svakog poretka koji obuzdava njihove ambicije za dominacijom i njihovu koristoljubivu pohlepu. Zločin se ne može pravdati nikakvim argumentima, jer ignoriše razlike između dobra i zla, istine i laži, slobode i nasilja; zločin počiva na antinomiji *našeg* (koje treba da dominira) i *njihovog* (koje treba uništiti). Zločin je, dakle, atak na tvoriteljsko djelo – bilo da je ono imanentno geniju Prirode ili da je rezultat čovjekovog uma.

U tom smislu From piše o agresiji kao kolektivnom sindromu koji obuhvata mnogo šire polje od specifičnosti individualnog impulsa: “Agresiju uvijek nalazimo zajedno s drugim karakteristikama siste-

ma, kao što su stroga hijerarhija, dominacija, klasna podjela, itd. Drugim riječima, agresiju treba shvatiti kao dio *društvenog karaktera*, a ne kao izoliranu karakteristiku ponašanja⁴.

Tragedija Srebrenice ima i svoje pravno-političko naličje, hronologiju događaja koji potvrđuju da napad na ovu "zaštićenu zonu" nije bio slučajan i uzgredan taktički manevar, nego sistematski planiran i pripremljen: Srebrenica je krajnji izvod paklene logike velikosrpskog projekta osvajanja i etnizacije teritorija. Masakru u Srebrenici su pretrodile opsežne vojno-operativne i političko-organizacione pripreme: prve su obavili stratezi Generalštaba iz Beograda, a druge su rezultat političkih odluka o mjestu i ulozi armije u sistemu vlasti. Armija je, naime, umjesto odbrambene misije prihvatila postulate agresivne sile za ostvarenje hegemonističkih pretenzija Miloševićevog režima. To je pretpostavljalo eliminisanje nesrpskih kadrova iz komandnog sastava i stvaranje jednonacionalne vojne sile: patriotsku funkciju armije potisnuli su imperativi nacionalističke ideologije.

Oslanjajući se na ideje i tradiciju NOV, Jugoslovenska narodna armija je dugo bila ne samo garant sigurnosti sistema, nego i nosilac ideja jednakosti i bratstva: možda se unutar JNA najviše gajilo osjećanje jedinstva zemlje i zajedništva naroda. Nacionalističke tendencije, međutim, dovele su u pitanje ustavni koncept odbrane SFRJ, a armiju podredile osvajačkim pretenzijama velikosrpske politike. Naime, prema važećim zakonskim propisima bivše SFRJ, a posebno prema odredbama Ustava SFRJ iz 1974, uloga oružanih snaga i opštenarodne odbrane ograničavala se na suprotstavljanje agresiji i odbranu zemlje.⁵

Transformisanjem JNA u jednonacionalnu vojsku Republike Srbije razbijen je ustavni koncept odbrane SFRJ i stvorene pretpostavke politizacije armije, njenog potčinjavanja agresorskim pretenzijama političkog vrha beogradskog režima. Vojno rukovodstvo je u je-

⁴ E. Fromm, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Zagreb, 1984, str. 181. Problemom kolektivne krivice zbog masovne podrške naroda autoritarnim režimima bavio se i V. Sofski (v. W. Sofsky, *L'Organisation de la terreur*, franc. prevod, Calmann-Lévy, Paris, 1995).

⁵ *Ustav SFRJ*, Beograd, 1974. *Zakon o narodnoj odbrani*, Beograd, 1974.

dnom trenutku zauzelo stav "da će JNA, ukoliko dođe do eskalacije krize i opasnosti opstanka, preuzeti kontrolu kad zemljom".⁶

Bivša JNA ne samo da nije preuzela "kontrolu nad zemljom" nego se priklonila i stavila na raspolaganje ekstremnim agresivnim snagama, planirajući i realizujući oružane napade izvan granica Republike Srbije, zatim potpomažući formiranje i snabdijevanje paravojnih formacija namijenjenih za vojno-terorističke operacije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Bivša JNA je, dakle, iznevjerila svoju odbrambenu misiju stipuliranu Ustavom iz 1974, a zatim, uprkos datim obećanjima, propustila priliku da preuzme "kontrolu nad zemljom", stavljajući se u službu najreakcionarnijih političkih struja Miloševićevog režima.

Isti ideološki obrt desio se i unutar srpskih nacionalnih stranaka u BiH. U toku predizborne kampanje 1990. godine ove stranke nisu u svojim programima i statutarnim dokumentima nagovještavale teritorijalno razbijanje BiH, etnizaciju teritorija, "etničko čišćenje" i vojne operacije u cilju rješavanja nacionalnog pitanje. U tom smislu one su izdale povjerenje svojih birača, a odluka o agresiji donesena je nakon osvajanja vlasti na izborima 1990. godine. Srpske nacionalne stranke su, dakle, nastupile s jednim izbornim programom, a u praksi su sprovodile ideje koje nisu bile formulisane kao njihova programska načela.⁷

Iz ovih navoda jasno je da je agresija na BiH izvršena mimo zakonskih uporišta i protivno svim normama međunarodnog prava; da je politička djelatnost srpskih nacionalnih stranaka poprimila karakter strateško-propagandne mobilizacije masa, podsticanja nacionalne i vjerske netrpeljivosti i otvorenog zagovaranja ratne opcije u rješavanju političkih pitanja. Takva agresivna ideologija morala je završiti u zločinu.

U tom smislu nacionalizam se, u svom agresivnom elanu i svojoj eliminatorskoj isključivosti, identifikuje sa idejama fašizma i radikalizuje načela zla kao oslonac svoje političke filozofije. Svi autoritarni režimi – od despotije do vojne diktature – kao oblici kolektivne do-

6 Citat preuzet iz knjige: S. Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, knj. 1, Sarajevo, 2004, str. 37.

7 N. Kovač, *Bosnie, le prix de la paix*, Paris, 1995, p. 70.

manacije, teže ili ka slijepoj poslušnosti i totalnoj potčinjenosti, ili ka ideološkoj podobnosti i "političkoj korektnosti" svojih podanika; samo nacizam i fašizam veličaju nasilje i masovno uništavanje kao krajnji politički cilj. Monstruozna pozadina te ideologije zla ispoljava se u činjenici da žrtve tih mjera istrebljenja (od pogroma i "etničkog čišćenja" do holokausta) nisu ni politički protivnici, ni zločinci, ni neprijatelji društva, nego nevini ljudi.

Sagledana sa tog stanovišta, sudbina civila u Strebrenici utoliko je bolnija jer su oni žrtve ozvaničenog terora, nacionalističke doktrine koja je dobila moć egzekucije. Nasilje, ovdje, nije rezultat slučajnog i nepromišljenog djelovanja neodgovornih vojnih formacija izvan kontrole, nego posljedica organizovane političke represije i državnog terora. Ideološke pretpostavke velikosrpskih pretenzija, formulisane u zloglasnom *Memorandumu* SANU, dobile su svoju vojnu i policijsku radikalizaciju u srebreničkoj tragediji. Odluke agresora nisu, dakle, ni proizvoljne ni neočekivane: one su dio sistema, praktična primjena projekta "etničkog čišćenja" i osvajanja teritorija.

U slučaju genocida ideološka netrpeljivost se pretvara u zločin protiv čovječnosti, budući da preduzete zločinačke mjere nisu u službi represivne akcije kojom se suzbija ili onemogućava djelovanje oponentnih ili subverzivnih snaga nego proizlaze iz sumanutog projekta o istrebljenju naroda koji je proglašen krivcem. Oslanjajući se na takav projekat, agresorska vlast, niti poštuje bilo kakve obzire, niti vjeruje da će jednog dana morati da polaže račun pred licem pravde: za ostvarenje svojih ciljeva genocidna politika ne nudi nikakve validne razloge.⁸ Koncept agresije oslanja se na političke odluke i poziva na proizvoljne zakone koji tim odlukama treba da daju snagu pravne norme.

Agresija na BiH i genocid nad bošnjačkim narodom nisu više predmet političkih spekulacija i nagađanja; to su zlodjela zasnovana na čvrstim i neoborivim dokazima, potvrđena na najvišim međunarodnim pravosudnim instancama. Filmski dokumenti prikazani na suđenju ratnim zločincima pred Međunarodnim krivičnim

8 v. N. Kovač, *Le roman politique*, Paris, 2002.

sudom u Hagu, predstavljaju potresne scene strijeljanja nevinih mladića (često maloljetnika) iz neposredne blizine. Vezanih ruku na leđima, iznemogli od gladi i torture, mladići mirno, reklo bi se ritualno idu prema stratištu, gledajući kako njihovi drugovi padaju pokošeni rafalima s leđa. Niko od njih se ne buni, ne moli, ne obraća pažnju na svoje egzekutore: oni ne vjeruju svojim očima da prisustvuju prizoru koji ih zauvijek rastavlja od života; oni jedino znaju da nisu krivi i njihovo iskonsko osjećanje poštenja i pravde ne dozvoljava im da povjeruju da se nedužnom čovjeku može desiti neko zlo.

Dok žrtve vjeruju u svoju nevinost, njihovi egzekutori vjeruju u nekažnjivost svog zločina. Zakon sile stvara kod njih lažno uvjerenje da su iznad zakona ljudskosti. Dokle? Nesporazum je, dakle, totalan: žrtva ne može da prihvati ideju o sankcijama protiv nevino optuženih, a ubica zanemaruje težinu svog zločina jer zna da njegovi postupci ne podliježu odgovornosti. Zločin je, dakle, uvijek prekoračenje iskonskih normi na kojima počiva stabilnost svijeta.

S kakvim su samo užasom bili suočeni djeca, žene, starci bez otpora i bez odbrane, očekujući da budu strijeljani! Oni nisu ni pomišljali na otpor jer su znali da su nedužni: nadali su se da ne mogu stradati bezrazložno. Na žalost, pred streljačkim strojem njihova jedina nada je da ne očekuju spas: tu se život svodi na iščekivanje smrti, na strašnu misao da je otpor nemoguć, da su svi izlazi zatvoreni, da je čovjek pred nesavladivim zidom stradanja i smrti. Logika nasilja i zla započinje poniženjima, atakom na personalnost, fizičkom torturom, a završava beznađem, očajem, likvidacijom; ubiti duh da bi tijelo ostalo kao biološki balast koji samo zadaje bol. To su ciljevi "ljudske destruktivnosti" (E. From).

Zločin nad nevinim žrtvama Srebrenice potvrđuje ne samo ogrešenje o najstrožije norme pravosuđa, nego i istorijski krah politike koju je inicirao Beograd prema Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, a kasnije i Kosovu. Miloševićeva Socijalistička partije Srbije i socijalizam, kako ga je on zamišljao podstaknut i podržan od brojnih političkih podanika, salonskih intelektualaca na položajima i režimskih egze-

kutora, iznevjerio je sve norme koje ta teorija i praksa u Evropi brane i afirmišu već nekoliko vijekova: socijalnu pravdu zamijenila je jagma oko društvenih dobara, ideju antifašizma i internacionalne solidarnosti potisnuli su radikalni pokreti nacionalističkog i hegemonističkog karaktera, kulturu dijaloga i tolerantnog suživota ugušile su autoritarne snage opsjednute diktatorskim idejama i atavističkim ansiljem. Ideja socijalizma kod Miloševićevih sljedbenika izgubila je sve prerogative slobodarske ideologije i poprimila karakter proizvoljnog nasilja i institucionalne strahovlade. Zemlja koja je imala stogodišnju tradiciju socijaldemokratskih pokreta pretvorila se u oligarhiju balkanskog diktatora i šačice poslušnih generala. Bijedan bilans dugogodišnje borbe za nacionalni identitet i modernu državu! Poražavajuće saznanje kako se i velike ideje, kojih se dokopaju lideri nedorasli situaciji u kojoj su se zatekli, pretvaraju usvoju suprotnost. Miloševićev režim je svojim zločinačkim odlukama dokazao kako se istorija ne samo zloupotrebljava nego i nasilno pokušava okrenuti unazad. Zato je Srebrenica ne samo negacija važećih mjerila morala i prava, tragičan primjer pogrešne politike i nakaradnog tumačenja geo-političkih premisa u zemlji i okruženju, nego i epohalno razočarenje svih progresivnih snaga koje vjeruju u napredak demokratije i mogućnost racionalnog ustrojstva svijeta.

Stoga iu borba za nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu prima karakter sukoba dviju političkih opcija i dviju filozofija života. S jedne strane, princip nasilja i isključivosti kao mjera i argumenat jačega, a s druge strane, princip tolerancije i sporazum kao uslov opstanka u višenacionalnoj zajednici i kao rezultat istorijskog iskustva dobrosusjedskih *odnosa* i solidarnosti. Na planu međunarodnih odnosa taj sukob se artikuliše kao težnja za dominacijom lokalnih interesa i ambicija nad univerzalnim vrijednostima i imperativnom priznavanju prava na razlike. Srebrenica je, u tom smislu, vododjelnica tih antagonističkih stremljenja i tragični rezultat njihove nepodudarnosti. Srebrenica ostaje kao simbol i upozorenje, kao rajni i neuništivi dokaz da svaka politika zasnovana na prepresiji i nasilju vodi u zločin i tragediju.

Pred neobjašnjivim fenomenom zločina i destruktivnosti, ljudski razum ostaje paralisiran: neprihvatljive su tvrdnje kojima se po-

kušava opravdati nasilje kao patriotski čin, kao sredstvo odbrane državnih i nacionalnih interesa. I kad otkrijemo počinioce, i kad utvrdimo motive njihovih postupaka, zločin u biti ostaje nerazjašnjen jer prekoračuje granice umnog poimanja; zato misao ne može prodrijeti ni u bit ni u strukturu zločina. Stoga se moramo zadovoljiti samo uspostavljanjem relacija prema zločinu – utvrđivanjem istine i zahtjevom za moralno- pravnim sankcijama zločina. Naime, jedino istina o zločinima i pravda koja se oslanja na tu istinu mogu biti prava mjera odnosa (ali ne i *objašnjenja*) prema zločinu i moralna nadoknada za žrtve. Žrtve ne mogu ostati bez tog minimuma moralnosti i bez minimalnog angažmana za očuvanje pijeteta koji im dugujemo. Jer, nakon počinjenih zlodjela samo pravda ostaje kao efikasan instrument djelovanja koji retrospektivno utvrđuje karakter zločina i odmjerava stepen kazne. Žrtve, pri tome, ostaju kao tragični svjedoci i dokaz koji nikakvi pravni ili ideološki argumenti ne mogu izmijeniti niti opovrgnuti. Pravda dolazi *post festum*: za žrtve je to simbolična satisfakcija, ali za žive je mjerilo moralnog ponašanja i poruka upozorenja za buduće generacije. Kad se licitiranje broja žrtava pretvori u svijest o odgovornosti i spremnost da se zločini kazne, pravda se uzdiže nad bezakonjem i istina dobija snagu zakona. U takvom odnosu snaga žrtve mogu sačuvati svoje dostojanstvo, a živi uspostaviti izvornu ravnotežu svijeta u kome racionalno ponašanje trijumfuje nad nasiljem, a nada u napredak nad beznađem žrtava.

U otkrivanju i kvalifikovanju zločina istina se ne ograničava na utvrđivanje zločina: istina o zločinu podrazumijeva i prihvatanje moralne odgovornosti – ona skida veo anonimnosti sa žrtve i priznaje njen identitet. Priznavanjem identiteta žrtve personifikuje se krivica, a žrtvi vraća uskraćeno dostojanstvo.

Glasovi žrtava što odjekuju kroz istoriju obavezuju nas da nasilju stanemo na put, da zločini ne ostanu nekažnjeni, da pravda bude zadovoljena. To su postulati univerzalne etike koja od pamtivijeka učvršćuje pojam čovjeka u njegovoj borbi protiv zla; na ta načela pozivamo se i mi kako bismo u tragediji Srebrenice osigurali dostojanstvo njenih žrtava.

REZIME

Autor ovog priloga osvjetljava etičke aspekte genocida kao čina koji prekoračuje i negira sve ljudske zakone i sve moralne obzire. Genocid je negacija čovjekovog prirodnog prava na život. Masakr nedužnih je takođe i atak na kulturu dijaloga, budući da čovjek raspoláže prirodnim i neotuđivim pravom na dijalog, na konfrontiranje ideja o pitanjima svog opstanka i svoje ljudske sudbine. Nasilna smrt prekida svaki dijalog i pretvara ljudsko biće u puki objekat manipulacije, u statistički podatak ratnih izvještaja centara moći. Izgubljen u anonimnom kolektivu žrtava, čovjek je lišen personalnosti i prava na otpor silama koje ugrožavaju njegov moralni integritet. Žrtva je, najzad, lišena prava na budućnost i raspolaganje plodovima svog angažmana. Masovne masakre pratilo je i uništavanje kulturnog pamćenja i duhovne tradicije naroda: rušenje hramova i zatiranje grobova (izvan zone ratnih operacija) predstavlja bezdušan napad na dostojanstvo i identitet naroda. U Srebrenici etika odgovornosti stoji iznad etike uvjerenja, jer nema razumnog argumenta kojim bi se mogla braniti ili pravdati tragedija Srebrenice. Svojim tragičnim dokazima Srebrenica potvrđuje drevnu mudrost da se istine ne izmišljaju; izmišljaju se samo laži. Istina i tragedija Srebrenice postoje, žive u nama; one su naš košmarni san i naša uznemirujuća java; svaki pokušaj njihove racionalizacije, objašnjenja ili pravdanja uništio bi izvorni i autentični smisao tragedije, narušio dostojanstvo i spokoj žrtava.

Objavljeno u „Oslobođenju“ 19.07.2006.

Reagovanje s povodom

SREBRENICA I BRATUNAC

Samo jedan dan poslije obilježavanja 11. godišnjice genocida u Srebrenici i ukopa 505 novoidentifikovanih posmrtnih ostataka ubijenih Bošnjaka, u Bratuncu je održan parastos srpskim žrtvama nastradalim u tom kraju.

Po onom što se tamo moglo vidjeti i čuti iz izjava prisutnih zvaničnika, ove dvije manifestacije zaslužuju posebnu pažnju iz više razloga.

Ono što pažljivom posmatraču i analitičaru prvo pada u oči je vremenski razmak između tih događaja. Oni se po tome gotovo podudaraju - nimalo slučajno, rekao bih. Naime, služenjem parastosa u Bratuncu samo dan poslije dženaze u Potočarima htjelo se da se pažnja domaće i dakako međunarodne javnosti skrene i na srpske žrtve, kako bi se zločin počinjen u Srebrenici relativizirao i eho poruka sa skupa u Potočarima umanjio i ublažio. Htjelo se, dakle, pokazati da su u minulom ratu na tom području, blizu Srebrenice stradali i Srbi, te da su i Bošnjaci činili zločine. Ustvari, time se nastoji opravdati ono što se u Srebrenici i oko nje dogodilo polovinom jula '95. Po onom što gosp. Paravac reče pred TV kamerama da "međunarodna zajednica zaboravlja da je ono što se u Srebrenici desilo '95. započelo u julu '92." ispoljena je namjera da se najveći ratni zločin počinjen u Evropi poslije II svjetskog rata relativizira i opravda.

Prema tome, parastos u Bratuncu kao vjerska manifestacija u krajnjem je zloupotrebjen od politike kao pokušaj izjednačavanja odgovornosti žrtve i dželata. Taj prilika dobro odabrana, nema šta! Suđenje šestorici optuženih za zločin u Srebrenici već je otpočelo.

Stoga se ovdje može postaviti i pitanje: Nije li to još jedan politički bezobraznik svojstven srpskim političarima poput Paravca!? Zato bih rekao: Pa, gosp. Paravac, sve i da je neko od Bošnjaka kao pojedinac ili organizovana grupa vojnika ubio samo jednog nevinnog Srbina ili zapalio njegovu kuću, to jeste zločin, ali ne može biti ni opravdanje niti dovoljan razlog za onu količinu zla koju je Mlađićeva vojska prosula po Srebrenici i okolo nje, za ono sadističko izživljavanje koje je imalo za cilj pobiti gotovo svu mušku populaciju zatečenu u tom gradu ne samo Srebreničane već i sve druge odrasle muškarce i dječake koje je ratna nevolja dovela u taj grad.

Ubiti oko osam i pol hiljada ljudi za svega nekoliko dana, puno je više od osvete za nečije zlodjelo učinjeno početkom rata. Ono što se desilo u Srebrenici moglo se desiti zato što je postojao nečiji plan da se taj grad osvoji što je neko na osnovu toga plana naredio da se tamo priredi krvavi pir, na način da se svi vojno sposobni muškarci - Bošnjaci pobiju kao takvi. A to je već nešto sasvim drugo. To se u međunarodnom krivičnom pravu naziva genocidom.

Drugo, izjava gosp. Paravca na pitanje novinara zašto juče nije prisustvovao manifestaciji u Potočarima. Gosp. Paravac reče to što reče i opet-ostade živ. A rekao je da su mu prošle godine, na obilježavanju 10. godišnjice tragedije u Srebrenici smetale dvije stvari: Ne može on da shvati to što je neko od međunarodnih zvaničnika prisutne na tom skupu pozdravio sa "Selam-alejkum". Ne znam samo da li gosp. Paravcu smetaju te dvije riječi zato što se one koriste u drugom kulturno-civilizacijskom krugu ili mu je možda smetalo i samo prisustvo zvaničnika drugih zemalja koje su tako htjele pokazati da zločin u Srebrenici nije zaboravljen i da iskreno suosjećaju sa neutješnim majkama i sestrama, suprugama i ratnim siročadima. On bi da se Srebrenica zaboravi.

E, pa gosp. Paravac, onim što ste u Bratuncu izjavili pred TV kamerama više ste rekli o samom sebi. U jednom ste sigurno uspjeli: pokazali ste po čemu se razlikujete od onih kojima zamjerate što su pred hiljadama Bošnjaka u Potočarima 11.07.1995. izgovorili te dvije riječi. One su vama tuđe pošto je u vašem socijalno-mentalnom sklopu prostor za shvatanje i prihvatanje onog drugog i drukčijeg

veoma skučen. Onom ko ih je izgovorio tom prilikom, te riječi nisu bile strane, bar nisu bile onoga dana kada je trebalo pokazati ljudsko suosjećanje sa žrtvama srebreničke tragedije. Jer tako nalazu civilizacijska dostignuća u takvim i sličnim prilikama. Po svemu sudeći, u vašem srcu prostora za to ljudsko suosjećanje sa drugim i drukčijim od vas kao da nema. To je vaš hendikep, to je ono što vas sputava da se u javnim nastupima ponašate dostojanstveno i civilizovano.

Treće, parastosu u Bratuncu prisustvovao je politički vrh RS. Nemam, zaista, ništa protiv da se čelni ljudi u RS nađu među svojim narodom i u tim prilikama, da bi sa njim podjelili osjećanja žalosti i bola. Uпитno je, međutim, nešto drugo: kako to da nijedan od one trojice (Paravac, Čavić, Dodik) nije se udostojio da poštivanje prema žrtvama i ljudsko suosjećanje sa porodicama nastradalih pokaže i u Potočarima. Jesu li to srpske žrtve veće i vrijednije od onih bošnjačkih što popuniše dobar dio prostora preko puta bivše fabrike akumulatora u Potočarima?!

Možda je, ipak, u pitanju nešto drugo. Čelni ljudi srpskog naroda u BiH nisu se pojavili u Potočarima vjerovatno zato što je tamo, nazočila (ne volim ovaj izraz, ali mi se ovdje baš dobro uklapa) i g-đa Karla del Ponte, glavna tužiteljica Haškog tribunala. Gospoda Čavić, Dodik i Paravac dobro znaju kako bi izgledao njihov susret sa tom damom i šta bi ih ona pritom mogla priupitati. Zato oni bježe od nje "K'o đavo od krsta". A ona je u susretu sa majkama Srebrenice jasno i glasno rekla ko je glavni krivac što Mladić još nije uhapšen. Najtraženiji haški optuženici još se kriju zahvaljujući upravo mreži podrške koja se finansira iz raznih izvora. Koji su to izvori, zna se i po rezultatima poslovanja "Srpskih šuma". Znaju to, naravno, manje - više i spomenuti politički prvaci.

Dobro je, ipak, što je i gospođa del Ponte konačno shvatila suštinu srpske politike spram zločina počinjenih u ratovima na prostoru bivše SFRJ, koju zastupa aktuelni premijer Vlade Republike Srbije. Koštunica je pravi majstor za laži i manipulacije. Taj srpski političar iskren je i dosljedan samo u jednom: on na djelu pokazuje ono što je prije nekoliko godina pred izbore u Srbiji javno priznao da jeste i nacionalista. To se tada i moglo razumjeti, ali politički angažman

gosp. Koštunice pokazuje i nešto drugo - da on u svojim političkim potezima i procjenama ide u krajnost koja se mlati o glavu ponajviše narodu koga on predstavlja i za čije dobro njegova Vlada treba da radi.

Na kraju, da se malo vratim onoj izjavi srpskog člana u Predsjedništvu BiH. Gosp. Paravac, ono što rekoste u Bratuncu pred TV kamerama da bi opravdali svoj izostanak u Potočarima - "non pasarrant!" Neće proći, ali ne zato što tako misli autor ovih redova, već zato što vas svijet dobro poznaje. Nažalost Vama i narodu kojega predstavljate. Mislim da srpski narod u BiH zaslužuje da ga u vrhu države predstavlja neko bolji od vas, politički realan i kulturni prije svega.

Jer, ma koliko voljeli svoj narod, i ma šta mislili o nekom drugom narodu ili o međunarodnom zvaničniku, ne možete pobjeći od onih kategorija koje su prihvaćene kao univerzalne ljudske vrijednosti: tolerancija, suživot, istina i pravda kao civilizacijska dostignuća. To se, naprosto, mora uvažavati na svakom mjestu i u svim prilikama ako se hoće graditi suživot kao bogatstvo različitosti. Ovdje, u našoj Bosni, među ranjenim dušama-pogotovo!

Sarajevo, 15.07.2006.

Husejin Paravlić

Objavljeno u „Oslobođenju“ 20.08.2006.

Reagovanje povodom eksplozije na Kovačima

OPASNE IGRE - KOVAČI I NEW YORK

Eksplozija na mezaru Alije Izetbegovića nanovo je i na poseban način uznemirila i uzburkala bh javnost. Tim povodom čuli smo razna reagovanja i izjave brojnih političara i drugih ljudi od znanja i ugleda. Ta su reagovanja naširoko razučena - od onih koja tu eksploziju tretiraju kao gnusan teroristički čin koji zahtjeva hitnu i efikasnu istragu, kako reče gosp. Š. Džaferović, do onih koja taj događaj smještaju u potrebe dnevne politike. Naime, aktuelni premijer Vlade RS, gosp. Dodik smatra da se tim činom želi skrenuti pažnja javnosti sa zahtjeva za pokretanje odgovornosti ratnog komadanta 5. Korpusa, generala Atifa Dudakovića. Ne bih se mogao složiti sa mišljenjem gosp. Dodika, jer mi se njegova izjava ne čini dobronamjernom. Naprotiv, ona mi više liči na politički trik koji je sračunat na to da istragu skrene u pogrešnom pravcu. Zašto bi se neko tako svetio mrtvom Aliji da bi zaštitio generala Dudakovića(?!).

Dakako, eksplozija na Kovačima može se posmatrati sa više aspekata. Po mišljenju autora ovih redova posebnu pažnju zaslužuju ova dva:

Prvi, koji teroristički čin na šehitskom mezarju Kovači vidi kao dio strategije onih nacionalističkih (zašto ne reći i fašističkih) snaga iz redova srpskog i hrvatskog naroda koje u minulom ratu nisu uspjele ostvariti svoje ciljeve. Miniranjem mezara Alije Izetbegovića koji je bio neosporni lider Bošnjackog naroda i prvi predjednik Predjedništva RBiH, te snage sada odašilju Bošnjacima i široj bh javnosti najmanje dvije poruke: prva, da oni(Bošnjaci, dakle) u Bosni neće imati mira „ni u kaburu“, i druga, da je u ovakvoj BiH praktično sve moguće - do haosa kad ga neko poželi. Tako su se neprijatelji BiH praktično i narugali ovoj državi, a naročito njenim bezbjednosnim strukturama. U tom smislu, eksplozija

na Kovačima može se uporediti sa napadom na New York 11. septembra 2001. Tamo se neko udarima aviona u najveći trgovački centar „poigrao“ sa sistemom sigurnosti najveće supersile ne svijetu. To je bio povod da SAD povedu kampanju borbe protiv terorizma.

Sa drugog aspekta, događaj na Kovačima (uslijedili su odmah potom i dvije eksplozije bombi u Sarajevu i prijeteća pisma gosp. Tihiću) može se posmatrati i shvatiti kao novi pokušaj destabilizacije BiH, što ide na ruku onim snagama koje na pretstojećim izborima žele srušiti aktuelnu vlast.

Ovakva vlast koju imamo i ne zaslužuje povjerenje građana, naprosto zato što aktuelne političke garniture SDA, SDS i HDZ više rade za uske stranačke interese i za svoje džepove, a malo su uradile na izgradnji unutrašnje stabilnosti zemlje koja jeste prvi i osnovni uslov njene sigurnosti. Oni koji ulaze u zgradu zajedničkih institucija na Marijin Dvoru imaju priliku da vide i neobičan prizor: aktuelne ministre i u hodnicima budno prate njihovi čuvari. Za njihove plate ima para, a koga je briga za čuvanje groba Alije Izetbegovića(?!).

Kad bi Bošnjaci i svi drugi ljudi koji BiH osjećaju svojom domovinom imali više sreće, eksplozija na Kovačima mogla bi biti povod za jedno novo političko organizovanje koje bi stvorilo onu kritičnu masu koja ovoj zemlji već dugo nedostaje, političku snagu koja će biti sposobna da ovu zemlju povede u ljepšu i sigurniju budućnost. U tom smislu ostavka direktora Fonda za izgradnju i održavanje šehitskih mezara gosp. Zlatara zaslužuje posebnu pažnju, ne samo kao moralni čin već i kao pouka za budućnost. Stoga bih pitao gosp. Zlatara: Zar je poslije ukidanja počasne straže bilo teško organizovati grupu građana koji će nadgledati ko nam to dolazi na mezarje Kovači i sa kojim namjerama. Podsjećam da smo u sistemu u kojem smo odrasli i koji je ostao iza nas imali one komisije za ONO i DSZ koje su djelovale u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama. Ovo što se desilo na Kovačima upozorava da nam takve komisije, nažalost, sada trebaju i za djelovanje na grobljima - kako bismo zaštitili naše mrtve.

Sarajevo, 16.8.2006.

Husejin Paravlić

DEJTON, DESET GODINA POSLIJE: OBMANA BILANSA?

Da Dejton ne postoji, trebalo bi ga izmisliti: to je bez sumnje ono što misle ne samo lokalne elite proizašle iz rata nego i, *in peto*, neki strani eksperti. Naime, deset godina nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma koji je, 14. decembra 1995. okončao troipogodišnji rat u Bosni i Hercegovini, tekst ovog sporazuma ostaje suviše često početak i kraj analiza poslijeratne Bosne. Ove se onda pojavljuju u slijedećem obliku: nakon manje više detaljnog predstavljanja dejtonskog sporazuma, i Ustava koji im je priložen, slijedi ublažen bilans njegove primjene, zatim razna razmišljanja o njegovom neophodnom uređivanju ili ponovnom pregovaranju.

Ovo pribjegavanje "dejtonskoj prizmi" u pristupu današnjoj bosanskoj stvarnosti, predstavlja očitu prednost: nema više potrebe ići na lice mjesta ili pribjegavati lokalnim izvorima, mreža analiza je dostavljena po sistemu ključ u ruke a internet stranice glavnih međunarodnih organizacija su dovoljne za ispunjavanje njenih rubrika. Ali nedostatak ove prizme je da ona isključuje iz polja analize društvene prakse i transformacije koje nisu neposredno vezane sa uspostavljanjem mirovnog sporazuma, ostaje zatvorenik političkog rječnika i agende "međunarodnih zajednica", i na taj način, iskrivljuje na kraju percepciju ustavnih uloga na koje ipak želi privući pažnju. Ovaj bi tekst dakle htio doprinijeti proširivanju polja analiza a da ne negira važnost ovih uloga za budućnost Bosne i Hercegovine.

Upozoravanje na učinke "dejtonske prizme" ne implicira, međutim, potpuno odbacivanje literature koja je posvećena poslijeratnoj Bosni: ova donosi znatnu sumu informacija, a osim toga morala je pročititi svoje analize kako su im dešavanja na terenu proturječi-

la najgrubljim scenarijem.¹ Dakle trebalo bi najprije kratko iznijeti glavne razvoje poslijeratne Bosne, zatim one razvoje, paralelene ali jasne, o ekspertizi koja je posvećena ovoj zemlji, prije interesovanja za poslijeratna gledišta koja izbjegavaju “dejtonsku prizmu”, te pokazati kako ona omogućavaju ponovno promatranje pitanja *state buildinga* u Bosni i Hercegovini.

Decenija promjena

U prvim poslijeratnim godinama, ideja o izboru dejstvovanja između definitivne podjele i progresivne obnove multietničke prijeratne Bosne ostajala je u središtu većine analiza, produžujući tako debate o samoj prirodi rata (“građanski rat” ili “agresija”): Dejtonski sporazum je bio tada viđen, ili kao uzaludan pokušaj spašavanja Države osuđene na nestanak, ili kao odvratno ozakonjenje rezultata etničkog čišćenja. Ipak je, u prvi mah, pažljivo čitanje mirovnog sporazuma pokazivalo da je ovaj nosilac proturječnih logika. Tako je, dok je njegov vojni ogranak ciljao najprije razdvajanju zaraćenih strana, njegov civilni ogranak pozivao na ambiciozniji projekat političke reintegracije. Isto tako, Aneks IV sporazuma upisivao je u novi bosanski Ustav teritorijalne entitete proizašle iz rata², ali njegov Aneks VII je ponovo jasno i glasno utvrdio prava na povratak raseljenih osoba i, najzad, novi Ustav je ostavljao otvoreno pitanje definisanja zakonite zajedničke politike, s obzirom da su stanovnici Bosne i Hercegovini tu bili definisani kao istovremeno građani ove zemlje i građani jednog od ova dva konstitutivna entiteta, a mogli su između ostalog dobiti i državljanstvo druge države. Od tada, pitanje više nije bilo da li se taj sporazum upisuje u logiku podjele ili reintegracije, ni da li je njegova duboka dvoznačnost bila cijena plaćanja za prekid neprijateljstava, nego da li je ova predstavljala faktor sprječavanja, ili naprotiv, otvaranja političke igre, i pod kojim uvjetima³. No, svojom jakom

1 Među djelima koja, iako ne izbjegavajući uvijek mane “dejtonske prizme”, doprinose boljem razumijevanju poslijeratne Bosne, vidjeti, između ostalog, Sumantra Bose, *Bosnia after Dayton: Nationalist Partition and International Intervention*, London, Hurst, 2002; Christophe Solioz, *Turning Point in Post-War Bosnia: Ownership Processes and European Integration*, Baden-Baden, Nomos Verlag, 2005; Florian Bieber, *Post-War Bosnia: Ethnicity, Inequality and Public Sector Governance*, London, Palgrave, 2005.

2 Od decembra 1995., Bosna i Hercegovina je službeno sastavljena od 2 entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine, ona sama podijeljena na 10 kantona (5 bosanskih, 3 hrvatska i 2 “mješovita”), i Republika Srpska.

3 Vidjeti Xavier Bougarel, “Koji kritički bilans Dejtonskog sporazuma?” *Međunarodni i strateški odnosi*, 28, zima 1997., str.29-35

moralnom i ideološkom obavezom, alternativa "podjela *versus* obnova" ne samo da je obustavila eksplicitnu formulaciju ovog pitanja, već također pridonosi objašnjenju da su analize poslijeratne Bosne stalno kasnile naspram stvarnosti na terenu.

U periodu od jedne decenije, Bosna i Hercegovina je naime doživjela važne razvoje. Prijetnja ponovnog rata se izbrisala, zbog zadržavanja smanjenih međunarodnih snaga, koje je sada preuzela Evropska Unija, ali također i zbog drastičnog smanjenja naoružanja i broja vojnika, političkih promjena koje su se desile u Srbiji i Hrvatskoj i, najzad, opšte prezasićenosti. Uprkos brojnim nefunkcionisanjima i političkim krizama koje se ponavljaju, ustavni okviri koji su pregovarani 1995. su doživjeli razne revizije i, *de facto*, Dejtonski sporazum izgleda već kao prevaziđen po nekim tačkama. U martu 1999., transformacija sporne opštine Brčko u neutralni distrikt je okončala teritorijalni kontinuitet Republike Srpske (RS). U aprilu 2002., ustavne reforme koje su proširile na cjelokupnu bosansku teritoriju konstitutivni karakter bošnjačkog (muslimanskog), srpskog i hrvatskog naroda, su djelomično doveli u pitanje identifikaciju svakog od njih na datoj teritoriji⁴. Najzad, u oktobru 2005., prihvatanje postepenog ponovnog ujedinjenja oružanih snaga i policije od strane Republike Srpske je omogućilo otvaranje pregovora ka sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju Evropskoj Uniji. Istovremeno, stalna dominacija tri glavne nacionalne partije - SDA⁵, SDS⁶ i HDZ⁷ - od prvih slobodnih izbora u novembru 1990. nije spriječila izvjesnu pluralizaciju političkog života, pošto su ipak glavna iskustva promjena završila neuspješno (koalicija *Sloga* u RS od 1998. do 2000., Alijansa za promjene u Federaciji od 2000. do 2002.

Razvoji koje je doživjelo bosansko društvo izgledaju još složeniji. Na ekonomskom planu, iako je međunarodna pomoć omogućila obnovu glavnih infrastruktura zemlje, u 2004., bosanski godišnji dohodak je dostizao tek polovinu svoje predratne visine, a otprilike 40%

4 Ustavne reforme iz 2002. proširuju na srpski narod konsocijacijske mehanizme koji su već na snazi u Federaciji između bosanskog i hrvatskog naroda, i uvode slične mehanizme u Republici Srpskoj. One ustanovljuju na svim nivoima državnog aparata etničke kvote koje su izračunate na bazi zadnjeg popisa predratnog stanovništva (1991.).

5 Stranka demokratske akcije (bosanska, muslimanska).

6 Srpska demokratska stranka.

7 Hrvatska demokratska zajednica.

aktivnog stanovništva je i dalje bilo bez prijavljenog posla, preživljavajući zahvaljujući sitnim poslovima i raznim malim trgovanjima, ostacima socijalne pomoći te novčanoj potpori dijaspore. Pogotovo, uvođenje zajedničke monete – konvertibilna marka (KM) – i zajedničkih automobilskih tablica u 1998., stupanje na snagu novih zakona o povratu nepokretne imovine u 1999. i povećanje broja “manjinskih povrataka” od 2000. godine su ublažili podjele proizašle iz rata, iako ih nisu okončali. Na kraju 2004. godine, 95% nepokretnih dobara je bilo vraćeno, ali manjinski povratci (448 405 prema Visokom komesarijatu Ujedinjenih naroda za izbjeglice⁸) predstavljaju samo 20% raseljenih osoba tokom rata. *Minority returnees* podnose mnoge diskriminacije i često zavise od različitih okruga školstva i socijalne zaštite i, uostalom, njihov broj je opet počeo opadati od 2003. Najzad, povećanje broja hapšenja ratnih zločinaca od 1998. i priznanje masakra u Srebrenici od strane vlasti u RS juna 2004. ne sprečavaju dugotrajnost neprijateljskih sjećanja posredstvom spomenika mrtvima, komemoracija svih vrsta ili još školskih udžbenika.

Ovi poslijeratni razvoji u Bosni ne mogu biti shvaćeni a da se ne uzme u obzir transformacija teritorije u kvazi-protektoratu. Tokom svog sastanka u Bonnu u decembru 1997., Savjet za provedbu mira⁹ je pojačao moći Visokog predstavnika, dajući mu ovlaštenja da nametne zakonodavne mjere o kojima se lokalni politički akteri nisu mogli složiti i da svrgne izbornike i funkcionere koji bi se protivili primjeni mirovnog sporazuma. Od tada, Visoki predstavnici Carlos Westendorp, Wolfgang Petritsch i Paddy Ashdown su direktno djelovali u izmjeni ustavnih i političkih poslijeratnih položaja, vršeći stalni pritisak na nacionalističke strankama, noseći na rukama koaliciju *Sloga* a zatim Alijansu za promjene, uvodeći konvertibilnu marku i zajedničke automobilske tablice, i najzad namećući nove zakone za nepokretnu imovinu i ustavne reforme iz 2002. Paralelno, International Police Task Force (IPTF) je nadgledao reformu policije a OSCE je pomno pratio izradu izbornih zakona i uspostavljanje novih opštinskih vijeća, dok su razne nevladine organizacije sudjelovale u zbrinjavanju ranjivih

8 UNHCR, Statistics Package, Sarajevo, 31 decembar 2004. (<http://www.unhcr.ba>)-

9 Vijeće za provedbu mira (Peace Implementation Council) okuplja međunarodne organizacije i države koje su implicirane u sprovođenje Dejtonskog sporazuma. Sastaje se svakih šest mjeseci, imenuje Visokog predstavnika i određuje mu prioritete ciljeve.

osoba, u pomoći za povratak ili promociji jednog multietničkog "građanskog društva". Najzad, od 2003., perspektiva pristupanja NATO-u i Evropskoj Uniji je poslužila kao dodatni pokretač za postizanje postepenog ponovnog ujedinjenja carina, tajnih službi i oružanih snaga.

Ponavljane intervencije "međunarodne zajednice" su ponekad dovodile do otvorenih suočenja sa SDS-om u 1997. i u 2004.-2005., ili sa HDZ-om u 2000.-2001. Općenito, ipak, odnosi između lokalnih i međunarodnih aktera se nalaze više između "sukoba i sporazuma"¹⁰. Istovremeno dok one vrše pritisak nad nacionalističkim strankama, međunarodne organizacije se često oslanjaju na njih kako bi se očuvala politička i društvena stabilnost zemlje, i dodjeljuju im dobar dio izvora na kojim počiva njihova istrajna hegemonija. Nasuprot tome, ove partije su se ispostavile kao majstori u umijeću mobilisanja svojih dotičnih zajednica protiv odluka Visokog predstavnika, istovremeno prebacujući na njega usvajanje nekih nepopularnih mjera i neprestano šireći mreže vlasti koje su uspostavljene tokom rata. Najzad, međunarodno prisustvo ima također rasprostranjenije učink, ali ne manje bitne. Pored 20.000 onih koji su tu prisutni, nekih 10.000 lokalnih uposlenika (*local staff*) koji rade za međunarodne organizacije, sačinjavaju tako poseban sloj bosanskog stanovništva, kako po njihovom načinu života tako i po njihovim političkim i kulturnim referencama.

Znanja i granice ekspertnog pogleda

Ovi složeni i često proturječni razvoji nisu izmakli vanjskim posmatračima i čine predmet mnogih djela, izvještaja i članaka koji su posvećeni poslijeratnoj Bosni. Iz njihovog čitanja, proizilazi da su promjene o kojima je riječ malo po malo uzdrmale analize koje su bazirane na ideji manipulacije masama od strane lokalnih elita koje su i same povezane sa susjednim državama i njihovim planovima za proširenje. Po tom pitanju, izlazak jedne studije 1999. godine, koju je uradio European Stability Initiative (ESI) o strukturama vlasti u Bosni, predstavlja preokret: po prvi put, istrajnu hegemoniju nacionalističkih stranaka su objašnjavale ne ideologije na koje su se pozivali, nego neformalne mreže vlasti i klijentelističke prakse ponovne raspodjele

¹⁰ Ovaj izraz je izmislila američka antropologistkinja Janine Wedel da bi opisala odnose između međunarodnih finansijskih institucija i ruske oligarhije 90-tih godina. Vidjeti J. Wedel, *Collision and Collusion: The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe, 1989-1998*, New York, St Martin's Press, 1998.

koje ih karakterišu¹¹. Od tada, drugi objavljeni radovi podržavaju ovu analizu i dokazuju da takozvane "umjerene" ili "građanske" partije – na vlasti u RS-u od 1998. do 2000., i u Federaciji od 2000. do 2002. – ne izbjegavaju ni ovu vrstu prakse niti suptilne igre alijanse, ponovne podjele previsokih naknada i ponovne krize vlade koje ih prate.

Dok se analiza bosanskog političkog sistema pomjerala od njenih formalnih pogleda ka internim logikama, studija Ustava koji je priložen Dejtonskom sporazumu je upotpunjena studijama iz raznih sektora državnog aparata kao što je policija, pravosuđe, obrazovanje ili porezna administracija.. Isto tako, izobilju statistika koje je dostavio UNHCR su se dodale lokalne monografije, podvlačeći često djelimični ili privremeni karakter povratka, teškoće sa kojima su se sreli povratnici i uslove njihovog uspjeha, ili još pronevjeru pomoći i ponovnu prodaju vraćenih dobara. Najzad, razočarenja izazvana izbornom pobjedom nacionalističkih partija u 1996. i 1997. godini, a potom neuspjehom vladinih "umjerenih" koalicija sljedećih godina, su prouzrokovala ponovno dovođenje u pitanje promotivnih politika "građanskog društva" koje su bile usmjerene na novu generaciju nevladinih organizacija koja se pojavila nakon rata, tragom velikih stranih nevladinih organizacija.

U periodu od deset godina, viđenje poslijeratne Bosne se također promijenilo. Alternativa "podjela *versus* obnova" je postepeno prešla u drugi plan u korist više tehničkih rasprava o prilagođavanju konsocijativnih mehanizama upisanih u Ustav, ili o učvršćenju nekih centralnih administracija, što su neophodni elementi za preobražaj Bosne i Hercegovine u čvrstu državu, sposobnu da se pod tim uvjetima pridruži NATO-u i Evropskoj Uniji. Pogotovo su se različitim mišljenjima o budućnosti Bosne dodale žustre polemike o ulozi "međunarodne zajednice" i njenog Visokog predstavnika. Od samog kraja devedesetih godina, naime, više autora je upozorilo na paradoksalne, pa čak i perverzne učinke, rastućeg pribjegavanja "Bonskim ovlastima": iako su ove zadnje omogućile da se otklone neke prepreke za primjenu mirovnog sporazuma, ipak se moglo desiti da one pod tim uvjetima obezakone bosanske institucije tako što će im isprazniti sav stvarni sadržaj, i da preobrazu Bosnu u jedan kvazi-protektorat koji bi dugo-

11 Vidjeti European Stability Initiative, *Reshaping International Priorities in Bosnia: Part I- Bosnian Power Structures*, Berlin/ Bruxelles, ESI, 1999. (<http://www.esiweb.org>)

ročno zavisio od blagonaklone i cjelovite vlasti Visokog predstavnika. Wolfgang Petritsch, koji je stupio na to mjesto u julu 1999., izgledao je i sam svjestan ovih izvedenica, s obzirom da je svoje djelovanje stavio pod znak "odobravanja" (*ownership*) mirovnog procesa od strane lokalnih aktera. Ipak, i on je morao pribjeći "Bonskim ovlastima" kako bi okončao "hrvatsku krizu" u proljeće 2001.¹², zatim nametnuti ustavne reforme u aprilu 2002., koje su konsocijativne mehanizme proizašle iz Dejtonskog sporazuma učinile još složenijima. Što se tiče izbora u novembru 2002. koje je izgubila Alijansa za promjene, a kojoj su Petritsch i OSCE pomagali da dođe na vlast, oni su samo pogoršali kontroverze o rezultatima međunarodnog djelovanja u Bosni i Hercegovini¹³.

Izgleda da su jednodimenzionalnu poslijeratnu viziju, koja raspoređuje razvoje Bosne i Hercegovine i odluke "međunarodne zajednice" duž osovine "podjela *versus* obnova", zamijenile razrađenije analize, koje posebno obraćaju pažnju na politike *state buildinga*¹⁴.

Ali, u stvarnosti, alternativa "podjela *versus* obnova" i još više, oprečne predstave bosanskog društva koje joj odgovaraju, ostaju implicitna normativna referenca dosta analiza. Krenuvši odatle, većina također nastavlja pribjegavati Dejtonskom sporazumu kao mreži analiza poslijeratne stvarnosti. Nije ni čudo, u tim uvjetima, što im neki glavni procesi i ulozi uzmiču.

Razumjeti poslijeratne dinamike

Stalno pozivanje na Dejtonski sporazum i na jedno poslijeratno društvo svedeno na svoje jedine zajedničke dimenzije predstavlja prepreku za razumijevanje prekida i kontinuiteta koji karakterišu današnju Bosnu. Naime, progoni više od polovine stanovništva tokom rata, masovno iseljavanje srednjih klasa i kraj industrijske aktivnosti

12 U oktobru 2000., tek nekoliko sedmica prije održavanja opštih izbora, OSCE je promijenio način imenovanja Doma naroda Parlamenta Fedracije, kako bi olakšao stupanje na vlast Alijanse za promjene. Protiveći se ovoj odluci, HDZ je dakle zahtijevao stvaranje trećeg hrvatskog entiteta, i organizovao je u martu 2001. bojkot federalnih institucija te kolektivnu ostavku hrvatskih vojnika i policajaca. Visoki Predstavnik je reagovao tako što je svrgnuo više odgovornih iz HDZ-a, od kojih Antu Jelavića, hrvatskog predstavnika u zajedničkom Predsjedništvu Bosne i Hercegovine.

13 Vidjeti Gerald Knaus, Felix Martin, "Travails of the European Raj" Journal of Democracy, dosje "Lessons from Bosnia and Herzegovina", 14(3), juli 2003, str.60-74.

14 Vidjeti, npr, International Crisis Group, Bosnia's Nationalist Governments: Paddy Ashdown and the Paradoxes of State Building, Bruxelles / Sarajevo, ICG, 2003 (<http://www.crisisgroup.org>) ; Dominik Zaum, "The Paradox of Sovereignty: International Involvement in Civil Service Reform in Bosnia and

su prouzrokovali ponovno temeljito sastavljanje odnosa grad/selo i identiteta klasa, dok je oružani sukob stvarao nova društvena cijepanja, suprostavljajući naprimjer lokalno i prognano stanovništvo, bivše borce i izbjeglice koje se vraćaju iz inostranstva, ratne vojne invalide i civilne žrtve rata. Osim toga, nestalnost koja karakteriše politički život, se također nalazi u svakodnevnom životu, u nesigurnim materijalnim uvjetima, s jedne strane, a s druge strane u odsustvu pravne norme ili stabilne etike. Osjećaj općenite nesigurnosti koja odatle proizilazi, održava strahove nastale u ratu, kao i moćnu nostalgiju za Titovom Jugoslavijom, njenim relativnim prosperitetom i slavnom sigurnošću.

Samo ako se uzmu u obzir ovi društveni preobražaji mogu se objasniti fenomeni koji su isuviše često svedeni na proste "manipulacije" nacionalističkih strasti. To što su se raseljenici često opirali povratu imovinskih dobara u kojima su nastanjeni, nije samo zbog volje da se očuvaju rezultati etničkog čišćenja. Za dobar broj njih, istjerivanje i privremeni povratak u prihvatne centre su budili traume seobe. Nedostatak stanova, pogoršan ratom, je pojačao stariji rascjep između plaćenog urbanog stanovništva, čije su stanove obezbjeđivali njihovi javni poslodavci, i ruralnog ili neo-ruralnog, koji su morali napraviti svoje kuće vlastitim sredstvima. Isto tako, kada bivši borci prosvjeduju protiv hapšenja oficira koje je optužio Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (TPIY), to nije toliko da bi poricali stvarnost krivičnih djela koliko da bi se suprostavljali tome da osjećaju kao neku negaciju njihovog vlastitog ratnog iskustva, ponovno dovođenje u pitanje njihovog simboličkog statusa, i posredno, materijalnih privilegija koje su mu pridružene.

U Bosni, međuetnički odnosi nisu jedini koje je rat nepovratno poremetio. Ali bosansko društvo nije zbog toga *tabula rasa* na kojoj bi se zamisli "međunarodne zajednice" mogle slobodno ostvariti, jer je rat obdario ovo društvo novim akterima i novim rascjepima. Također je omogućio ponovno širenje elita i starijih političkih praksi. Brojčano stanje državnog aparata je ostalo relativno stabilno, iako su se njeni finansijski izvori rušili, a neke velike firme nastavljaju igrati glavnu ulogu u srednjim gradovima koji su karakterizirani mono-industrijom. Podjela certifikata za privatizaciju uposlenicima

javnog sektora i bivšim borcima je urađena pod tutorstvom bivših menadžerskih elita i omogućila je nacionalističkim partijama dugotrajnost raspolaganja ekonomijom, preko investicionih fondova koji su s njima vezani. Najzad, ove iste partije su prilagodile prijašnje klijentelističke prakse novim društvenim poslijeratnim stvarnostima: na taj način, ne igraju više javna preduzeća i sindikati glavnu ulogu u sprovođenju društvenih politika, nego opštine i udruženja boraca ili raseljenih osoba, koji dodjeljuju stanove, socijalne pomoći i materijale za obnovu.

Način na koji nacionalističke stranke uspijevaju da produže svoju dominaciju od sada izgleda jasniji. Vođe rata, oni su najposobniji da uokvire društvene grupe koje su iz njega proizašle i da obezbijede pravne i simboličke kadrove koji osiguravaju njihovu dugotrajnost. Procedure odobrenja rijetkih sredstava se tako precrtavaju na nove rascjepke bosanskog društva i, iznad toga, na konsocijacijske mehanizme i teritorijalne podjele upisane u Dejtonski sporazum. Radeći tako, nacionalističke stranke čine nerazgradivim političke i svakodnevne nesigurnosti koje prožimaju poslijeratnu Bosnu, i čuvaju njihovu sposobnost mobilizacije: svaki konflikt koji se odnosi na raspodjelu sredstava brzo poprima međuetničku dimenziju i, obratno, svako ponovno dovođenje u pitanje postojećih ustavnih okvira budi tenzije i skrivene strahove bosanskog društva. Najzad, vraćajući se oblicima trostranačke koalicije koja je već bila na snazi između 1990. i 1992., ova uređenja si daju sredstva da neprestano pušu vruće i hladno, i da u očima lokalnog stanovništva izgledaju nezaobilazna kao velike međunarodne organizacije.

Ove zadnje, uostalom, igraju važnu ulogu u ovim složenim poslijeratnim dinamikama. Kako to bilježe neki autori¹⁵, "međunarodna zajednica" pogotovo doprinosi ustavnoj konfuziji koja je zemlja crnica na kojoj uspijevaju nacionalističke stranke, nejasnim i promjenjivim karakterom svojih političkih ciljeva, složenošću svog unutarnjeg funkcionisanja i, konkretnije, samim sadržajem nekih

15 Vidjeti, npr, European Stability Initiative, *Reshaping International Priorities in Bosnia and Herzegovina- part Two*. International Power Berlin/Bruxelles. ESI, 2000. (<http://www.esiweb.org>); Berit Bliessman de Guevara, *External State-Buildin in Bosnia and Herzegovina: A Boost for the (Re)Institutionalisation of the State or the Establishment of Parallel Structures?*, papir koji je predstavljen na seminaru *Democracy and Human Rights in Multiethnic Societies*, Konjic, Bosna i Hercegovina, od 10. do 15. jula 2005. (<http://www.kakanien.ac.at>)

reformi koje podržava, počevši od ustavnih reformi u aprilu 2002. Ipak ostaje da analize pod nazivom "kvazi-protectorata" nastavljaju suprostavljati međunarodne aktere koji imaju dobre namjere, ali su nesposobni da izvana riješe sve probleme Bosne, lokalnim akterima koji nemaju volju ili tražene kvalitete da bi to učinili. No, stvarnost je dosta složenija. Osim što rasprave o "nemoći" ili "nedostatku volje" "međunarodne zajednice" maskiraju već petnaest godina rivalitete koji su vodili međunarodnim upravljanjem jugoslovenskih kriza, postoje prava razmimoilaženja interesa i tumačenja između međunarodnih i lokalnih činilaca. To što odluke međunarodnih organizacija ne daju uvijek predviđene rezultate i što su se nekad završile gromoglasnim porazom ne razumijeva se nezavisno od činjenice da se pomenute organizacije pokazuju istovremeno nesposobne i nezainteresovane da uzmu u obzir ova razmimoilaženja.

Period koji odgovara mandatu Wolfganga Petritscha (1999.-2000)., koji je teorijski obilježen pečatom partnerstva (*ownership*), daje za to posebno rječit primjer. Naime, dvije glavne političke krize koje su se dogodile u tom periodu se uistinu objašnjavaju ovim odbijanjem da se uzmu u obzir sukobi interesa ili tumačenja koji su koliko stvarni, toliko i zakoniti. Tako, kada je, u oktobru 2002. OSCE ubrzano pregledao izborni zakon, prosvjede koji su uslijedili od strane HDZ-a, "međunarodna zajednica" je jednoglasno ocijenila kao jednostavni postupak koji je ciljao da prikrije korupciju hrvatskih političkih vođa. No, iako u njega nije bilo nikakve sumnje, svođenje "hrvatske krize" na samo ovu dimenziju značilo je odbijanje da se shvate njeni dublji uzroci: u trenutku kada je Hrvatska odlučila da ukine svoju novčanu potporu paralelnim mrežama HDZ-a, odluke OSCE-a su mogle samo povećati strahove hrvatskog stanovništva što se tiče njegove ustavne i materijalne budućnosti¹⁶. I obratno, kada je Svjetska banka zahtijevala od Alijanse za promjene da djelomično sreže vojne penzije kako bi obnovila budžetsku ravnotežu, cjelokupni materijalni i simbolički status bivših boraca, pa čak i predstava o samme ratu, su se našli posredno ugroženi. Dakle, nije začuđujuće što je taj ulog prouzrokovao važne prosvjede u martu 2002., i što je, osam mjeseci kasnije, "među-

16 O "hrvatskoj krizi", vidjeti bilješku 12.

narodna zajednica “ morala prisustvovati izbornom porazu koalicije za koju joj je trebalo više godina da je postavi na noge.

“Hrvatska kriza “ objašnjava, dakle, kako svakodnevne nesigurnosti i klijentelističke prakse ponovne podjele koje služe kao pojačanje tenzija koje proizvodi svaka reforma institucija. Primjer reforme vojnih penzija otkriva, što se njega tiče, da se takozvane “neutralne “ odluke mogu sudariti sa društvenim kategorijama i moralnim hijerarhijama koje su proizašle iz rata. Osim ustavnih dvosmislenosti Dejtonskog sporazuma ili perverzних učinaka “Bonskih ovlasti “, upravo u ovoj vrsti interakcije treba tražiti razloge zbog kojih međunarodno djelovanje u Bosni nije dovelo do otvaranja političke igre nego, naprotiv, do njenog dugotrajnog grčenja.

Dejton ili neizrečenosti “trostruke tranzicije “

Dejtonski sporazum se upisuje u perspektivu “trostruke tranzicije “ rata u mir, monopartizma u demokratiju, i socijalističke ekonomije u tržišnu ekonomiju¹⁷. Iako je deset godina iskustava pokazalo njegove granice, ovaj pojam “trostruke tranzicije “ ostaje ukrašen svim vrlinama u Bosni i Hercegovini, i sačinjava posrednika preko kojeg su začetnici mirovnog sporazuma smatrali da će omogućiti u tom smislu reintegraciju ove zemlje: održavanje slobodnih izbora i uspostavljanje tržišne ekonomije su trebali podupirati obnavljanje elita na vlasti, a zatim, kasnije, pojavljivanje ujedinjenog ekonomskog prostora i podijeljene političke zajednice. Dvosmislenosti Dejtonskog sporazuma su od tada sačinjavale privremenu alternativu, koju će povratak prognanih, učvršćavanje centralnih institucija i procesi euro-atlantske integracije ubrzo učiniti zastarjelom. Ali stvarnost se nija prilagodila ovom odvažnom scenariju.¹⁸

Kako je ranije pokazano, nacionalističke stranke su dokazale isti talenat u neprekidnom održavanju straha i tenzija naslijeđenih iz rata, kao i u ponovnom širenju svojih mreža neformalne vlasti. Manje je očekivana činjenica da su im mjere, namijenjene ohrabivanju navodne “tranzicije “, ponekad, posredno, olakšavale zadatak. Poli-

17 O pojmu “trostruke tranzicije“, vidjeti Claus Offe “Capitalism by Democracy Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in Eastern Central Europe“, *Social Research*, 58 (4), 1991, str. 893-902.

18 Za kritiku pojma “trostruka tranzicija“ koji je primijenjen na poslijeratne situacije, vidjeti Roland Paris, “Peace Building and the Limits of Liberal Internationalism“ *International Security*, 22 (2), jesen 1997, str.54-89.

tike strukturalnog prilagođavanja koje su nametnule međunarodne financijske institucije, naime, održavaju u bosanskom stanovništvu osjećaj opšte nesigurnosti, podupiru propadanje društvene veze i koče pojavljivanje novih društvenih grupa koje nisu vezane za iskustvo rata. Osim toga, i barem u početku, posebne pomoći koje su odobrene za *minority returnees* ili uopštavanju etničkih kvota u pristupu javnim poslovima, su i same doprinijele produžavanju rascjepa proizašlih iz rata, u jednom kontekstu gdje su crpljenje društvenih budžeta i visok nivo nezaposlenosti činili raspodjelu ovih rijetkih sredstava još delikatnijim.

Isto tako, politike demokratizacije su se ubrzo sudarile sa glavnim neslaganjima. Prvi poslijeratni izbori u 1996. godini nisu prouzrokovali suočavanje različitih političkih programa, nego protivničke definicije zakonite političke zajednice, kako to potvrđuju polemike i prevare koje je prouzrokovao sastav izbornih listi. Sljedećih godina, intervencije Visokog predstavnika u bosanskom političkom životu su postale sve učestalije, dok su procese političkog odlučivanja prigrabili uski krugovi eksperata i samozvanih predstavnika "građanskog društva". Praznina demokratskog života je tako podupirala dominaciju političke agende jedino ustavnim i simboličkim ulozima naslijeđenim iz rata. Na tom nivou također, "trostruka tranzicija" je dakle smetala "izlasku iz rata", otvaranju političke igre i, *in fine*, eventualnom pojavljivanju podijeljene zajedničke politike.

Ponovno stavljanje Dejtonskog sporazuma u okvir "trostruke tranzicije" otkriva, najzad, jedan od glavnih paradoksa djelovanja "međunarodne zajednice", ili činjenicu da, smatrajući kako podupire pojavljivanje podijeljene političke zajednice u Bosni i Hercegovini, ne prestaje da vraća političke sukobe pitanjima moralnog ili kulturnog poretka, o kojima se po prirodi teško može pregovarati. U tom kontekstu, ne služi mnogo čemu staviti sa strane ustavne rasprave da bi se prvenstveno posvetili ekonomskim reformama, kao što je to pokušao učiniti Paddy Ashdown nakon što je naslijedio Wolfganga Petritscha. Da bi se prevazišle dvosmislenosti Dejtonskog sporazuma i osigurala "tranzicija rata u mir", nije dovoljno prilagoditi proces ekonomske i političke "tranzicije" specifičnom bosanskom kontekstu.. Treba se također, prije ili kasnije, vratiti na to pitanje zakonske

političke zajednice koja dominira bosanskim političkim životom od polovine XIX vijeka i sačinjava središnji ulog nedavnog rata, kao i poslijeratne teškoće.

Kada preostaje da se Bosna izmisli

Od poraza austro-ugarskog pokušaja da promoviše zajednički bosanski identitet (*bošnjaštvo*) do kraja XX vijeka, političke obaveze u Bosni i Hercegovini se dijele između nacionalističkih zamisli, koje se oslanjaju na vjerske rascjepe bosanskog društva, i manje-više duboke identifikacije s jugoslavenskim projektom. Svako ponovno glavno uspostavljanje evropskog geopolitičkog reda se obavlja sa odnosima snaga između ovih različitih projekata, a rat od 1992. do 1995., s te tačke gledišta, nije bio iznimka od pravila¹⁹. Deset godina nakon kraja ovog rata, bosanskom društvu još uvijek okrutno nedostaje želja za zajedničkim životom i dijeljenjem iste političke sudbine. Na tom planu, preostaje dakle da se Bosna izmisli. Ipak, u mjeri u kojoj međunarodni kontekst čini ponovni rat nevjerovatnim, došlo je vrijeme da se ozbiljno zapita o sredstvima podupiranja jedne takve podijeljene političke zajednice.

Naime, vanjski učesnici ne mogu ni vječno nadoknađivati odsustvo ove zajednice u Bosni i Hercegovini niti narediti njeno pomaljanje, ali mogu doprinijeti stvaranju pogodnih uvjeta za nju. S te tačke gledišta, nije sigurno da je vrijeme kvazi-protektorata uistinu prevaziđeno.. Naime, ako je prvi uvjet kako bi jedna država dobila podršku od svojih građana, taj da osigura njihovu sigurnost, kao i ravnopravan pristup nekim političkim i društvenim pravima, važno je da se da se bosanske institucije pokažu istovremeno učinkovite i manje diskriminacijske nego što su to do sada bile. U tom cilju, neophodna je revizija konsocijativnih mehanizama koji su upisani u Ustav i jačanje nadležnosti centralne državne u domenima kao što su policija, pravosuđe, obrazovanje ili politike zdravlja i socijalne zaštite. Uzimajući u obzir promjene koje su se već dogodile u ovim različitim tačkama, pravo pitanje nije da li treba "urediti" ili "ponovno pregovarati" mirovne sporazume koji su već zastarjeli u nekim

¹⁹ O upisivanju jugoslavenskih ratova u evropski geopolitički kontekst devedestih godina, vidjeti Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Washington (DC), The Brookings Institution, 1995.

pogledima, nego dokle i na koji bi način trebalo nastaviti reviziju ustavnih okvira koji su dogovoreni u decembru 1995.

U prvom dijelu, "politika malih koraka" koja je do sada privilegovana, omogućava očuvanje iluzije da se poštuje Dejtonski sporazum. Ali, ovom jednostavnom činjenicom, ona hrani političke nesigurnosti koje su karakteristične za poslijeratnu Bosnu, i održava ustavne sukobe u prvom redu bosanske političke agende. Ideja ukidanja dva entiteta (Federacije i Republike Srpske) i "kantonalizacije" Bosne i Hercegovine izgleda otada privlačna, jer bi omogućila da se pojednostave bosanske institucije i da se jednim potezom ponovo podijele nadležnosti između centralne države, kantona i opština. U tome vidjeti čudesni lijek bi, međutim, predstavljalo opasnu iluziju. Naime, s jedne strane, ona ne garantuje da bi ostali administrativni uredi prestali s održavanjem umjetnog toka nad svojim nadležnostima i svojim zakonitim obavezama, pošto se ovaj stav objašnjava kako strategijama nekih političkih činilaca, tako i objektivnom teškoćom da se zadovolje razni socijalni zahtjevi na bazi smanjenih budžetskih sredstava. S druge strane, ukidanje entiteta implicira ponovno otvoreno dovođenje u pitanje ustavnih okvira koji su pregovarani u Dejtonu. U tom svojstvu, ona bi sigurno odgovorila na potrebu za sigurnošću bosanske zajednice i na uzajamna optuživanja hrvatske zajednice što se tiče njenog nesigurnog političkog statusa, ali bi i sigurno probudila strahove i srdžbe srpske zajednice²⁰.

Prepreka, istina je, nije neophodno nepremostiva: podsjetimo da je stvaranje Distrikta Brčko 1999. godine ukinulo teritorijalni kontinuitet Republike Srpske a da nije prouzrokovalo plamen nasilja, kojeg su neki najavili. Ostaje da se sazna da li se tako gladak prekid sa Dejtonskim sporazumom i ratnim iskustvima može dobiti pregovorima između bosanskih političkih snaga, ili da li se, možda zadnji put, "diktat" "međunarodne zajednice" može ispostaviti koristan po tom pitanju. U stvarnosti, razlika je manje očita nego što to izgleda na prvi pogled: neke odluke Visokog predstavnika su poštedile bo-

20 Ideja koju je 2004. iznijela European Stability Initiative da se ukine Federacija i da se Republika Srpska preobrazu u jedan jedini kanton omogućava, sigurno, da se djelomično zaobiđe ova poteškoća, ali se nasuprot tome pokazuje neprihvatljiva za bošnjačku zajednicu, koja Republiku Srpsku smatra kao rezultat izvršenja genocida i kao glavnu prijetnju koja tišti njeno vlastito fizičko i političko postojanje. Vidjeti European Stability Initiative, Making Federalism Work: A radical proposal for Practical Reform, Berlin/ Bruxelles, ESI, 2004.

sanske političke stranke potrebe da objave svojim biračima bolne kompromise, i brojni pregovori između ovih istih stranaka su doveli samo do slijeda intenzivnih međunarodnih pritisaka, kako je to još pokazalo pristajanje vođa Republike Srpske na postepeno ponovno ujedinjenje oružanih snaga i policije. Pravo pitanje je više da li bi se ukidanje entiteta sudarilo sa masovnom mobilizacijom srpske zajednice i vodilo dugotrajnom učvršćivanju svojeglavog mentaliteta u kojem je drža njene političke vođe.

Ka novom političkom kompromisu?

Sve odluke "međunarodne zajednice" nisu prouzrokovale masovne otpore, podsjetimo. Godine 1998. SDS i HDZ se nisu mogli protiviti uvođenju zajedničke monete i zajedničkih automobilskih registracija, jer je stanovništvo brzo shvatilo sve prednosti koje je iz toga moglo izvući. Neprijateljstvo prema nekim mjerama koje neposredno napadaju interese nekih društvenih grupa proizašlih iz rata i koje su uokvirene nacionalističkim strankama (prognano stanovništvo, bivši borci itd.) se također izbrisalo, dok su istovremeno klijentelističke prakse bile zamijenjene izričitim i prihvatljivijim procedurama odobravanja sredstava. U 2002. i 2003., okončavanje procesa povrata stambene imovine se takođe iskazalo smirivanjem dodatnih društvenih tenzija i ponovnim uspostavljanjem širokog konsenzusa što se tiče prvenstva prava na imovinu ili zauzeća koja su prethodila ratu. Revizija pravnih okvira koji su na snazi izgleda dakle još lakša, jer je praćena smanjivanjem materijalnih nesigurnosti i klijentelističkih zavisnosti čiji je zatvorenik bosansko stanovništvo. U tu perspektivu, bez sumnje, treba ponovno smjestiti svu problematiku "trostruke tranzicije", zakonite međunarodne politike i, *in fine*, institucionalnih reformi u Bosni i Hercegovini.

Ono što vrijedi za nesigurnosti materijalnog poretka vrijedi također i za nesigurnosti moralnog poretka. U poslijeratnoj Bosni, naime, sama nevinost sačinjava sredstvo koje je toliko rijetko koliko i osporavano, i svaki konsenzus što se tiče utvrđivanja krivice izgleda van dometa. U tom kontekstu, greška mnogih pristalica ponovne integracije Bosne je što poriču svaku stvarnost osim one koja služi kao oružje strahovima i težnjama zajednice na koje su se oslanjali naci-

onalistički projekti devedesetih godina. Moglo bi se desiti, međutim, ako se prizna vlastita zakonitost ovih težnji, da postane moguće dugotrajno razbijanje njihove sloge sa nacionalističkim projektima, kao i dovođenje svake zajednice do suočavanja sa zločinima učinjenim u njeno ime. Konkretnije, potreba da predstavnici srpske zajednice priznaju pojedinačnost zločina koje je počinila njihova vlastita strana ne znači da njihova uzvratna optuživanja, koja se tiču antiustavnog referenduma u martu 1992. ili selektivne upotrebe prava u vođenju jugoslavenskih ratova, budu lišena svih osnova, a to priznanje će biti utoliko lakše jer više neće uslovljavati ishod nekih institucionalnih rasprava. I tu, ovo podstiče da se relativizira doprinos Međunarodnog krivičnog suda procesu pomirenja i pojavljivanju podijeljene političke zajednice.²¹

Kako bi se favorizovalo otvaranje političke igre, izgleda na kraju da revizija institucionalnih okvira mora biti praćena ublažavanjem društvenih rascjepa proizašlih iz rata i kidanjem veze između različitih vrsta nesigurnosti koje su poslijeratne karakteristike (političke, materijalne i moralne). Ona mora favorizovati istovremeno i obnovu zajedničkih normativnih okvira i izražavanje različitih interesa koji prožimaju bosansko društvo. Eventualno ukidanje entiteta bi daleko trebalo sačinjavati bazu novog političkog kompromisa između konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine, a ne implicitnu etapu ka uvođenju ujedinjene države. U tom kontekstu, iluzija "povratka u predratno stanje" nije ništa manje opasna za budućnost Bosne od utvara "Velike Srbije" ili "Velike Hrvatske". Stvaranje snažne države i, dugoročnije, pojavljivanje podijeljene političke zajednice u Bosni i Hercegovini prolazi ne samo kroz ublažavanje zajedničkih dimenzija bosanskog društva, nego i, paradoksalno, prihvatanje djelimično nepovratnog karaktera ratnih posljedica i etničkog čišćenja. To je, uostalom, ono što predlaže proces povrata stambene imovine: ovaj nije uspostavio pojavu masovnih manjinskih povrataka, nego je pomogao obnovi širokog konsenzusa oko pitanja prava vlasništva, a tako i djelimičnoj ponovnoj integraciji bosanskog društva. Isto tako, nije besmisleno smatrati da ukidanje entiteta može biti pra-

²¹ Vidjeti Xavier Bougarel, "O zasnovanosti Međunarodnog krivičnog suda" *Le Monde diplomatique*, 557, april 2002, str. 16-17,

ćeno postepenim obaranjem zakonskih odredbi koje su temeljene na ideji "ukidanja" (*undoing*) rezultata etničkog čišćenja, kao što je upisivanje birača u njihovo predratno mjesto prebivališta, ili korištenje popisa iz 1991. za bazu izračunavanja etničkih kvota. Osim činjenice da bi mogla sačinjavati stranku protivnu ukidanju entiteta, jedna takva mjera bi imala prednost u tome da približi zakonitu Bosnu stvarnoj Bosni, i da izbriše iz bosanske političke prakse neke od institucionalnih i materijalnih nesigurnosti kojima se hrane nacionalističke stranke.

Prijevod s francuskog: Bisera Cero

*Xavier Bougarel je istraživač u CNRS u Parisu (UMR 8032, "Turski i otomanski studiji") i predavač na Univerzitetu Paris VIII. Radi na pitanjima ratne mobilizacije i izlaska iz rata u jugoslavenskom prostoru, kao i na savremenim razvojem balkanskog islama. Izdao je *Bosna, anatomija jednog sukoba* (Pariz, *la Découverte*, 1996), *Novi balkanski islam* (Maisonueve et Larose, Paris, 2001.) a završava sa Elissom Helms i Gerom Duijzings zajedničko djelo koje je posvećeno antropološkim pristupima posljednjoj Bosni: *The New Bosnian Mosaic, Identities, Memories and Moral Claims in a Post-war Society* (Aldershot, Ashgate, izlazi 2006). E-mail adresa: xbougarel@yahoo.fr.*

Juna 2005. godine sudjelovao na okruglom stolu o memoriji rata, koji je organiziralo Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu.

*Profesor Emir Ramić
McMaster University,
Hamilton, Canada*

NE POZNAJEMO DRŽAVU KOJA IMA GORI ODNOS PREMA SVOJOJ DIJASPORI, A DA VIŠE O NJOJ OVISI

Bosna i Hercegovina predstavlja bogatu riznicu iz koje su proistakle brojne imigracije u skoro sve dijelove svijeta. Bosanskohercegovačka dijaspora bolje ilustrira unutarnji svijet ideje Bosne i bosanskog duha, preciznije osjeća probleme, dileme i potrebe matice, brže naslućuje puteve i stranputice matice.

Dijaspora, koja se manje iseljavala, a više raseljavala, kroz različite historijske periode je očuvala tradicionalni kontinuitet bosanskog duha, oličenog u humanizmu, toleranciji, solidarnosti, pluralizmu i multilateralizmu. Duhovni genij bosanskoga čovjeka je hiljadu godina stvarao neponovljivu kulturu, raznolike jezike, literaturu, književnost, umjetnost, filozofiju i theologiju, neprocjenjivu humanističku političku i socijalnu filozofiju te odveć inspirativnu i nadahnutu kulturu dijaloga koja se može mjeriti sa najvišim duhovnim i civilizacijskim ostvarenjima velikih kulturnih naroda u ljudskoj povijesti. Rođena od takvog bosanskog duhovnog genija, dijaspora je potvrdila sposobnost, adaptibilnost i moć održavanja tradicionalnog, prihvatanje multietničnosti, ne odbacivanje sopstvenog identiteta i kosmopolitsku predispoziciju multikulturalizma. Međutim dijaspora se osjeća odbačenom, neshvaćenom, usamljenom, suvišnom. Diaspora zna da uklanjanjem prepreka u matici, može svojim idejama, uticajem, obrazovanjem i kapitalom proizvoditi demokratsku i prosperitetnu državu Bosnu i Hercegovinu u koju će se sa ponosom vraćati treća ili četvrta generacija imigranata.

TEMA I METOD ISTRAŽIVANJA

Da li je dijaspora potrebna današnjoj političkoj, ekonomskoj, naučnoj eliti u BiH? Šta institucije BiH rade da približe maticu sa dijasporom? Kako ohrabriti dijasporu da uloži to što je stekla i kako je organizovati da počne kreirati bosanski lobi? Šta BiH nudi svojoj djeci u bijelom svijetu? Šta BiH radi da svoju djecu vrati kući? Umjesto da se iskoristi to što konačno BiH ima jaku dijasporu, vode se rasprave "Da li nam ta dijaspora uopšte treba ili ne?" Antagonizam između matice i dijaspore još traje. Nikako da se približe dva oprečna stava smještena u dvije konstatacije: gdje si bio ti kad je bilo najteže i ne znaš ti kako je tamo teško.

Ovo istraživanje poduzeto je sa ciljem otkrivanja pogleda dijaspore na budućnost države BiH sa posebnim osvrtom na otkrivanje metoda institucionalnog uključivanja dijaspore u političke, ekonomske i kulturne procese u matici. Istrživanje je poduzeto na istraživačkom uzorku od 1000 građana BiH, različitih nacionalnih, socijalnih, obrazovnih, polnih, starosnih i idejnih struktura u 10 zemalja: SAD, Kanada, Australija, Njemačka, Turska, Švedska, Norveška, Holandija, Austrija, Francuska i Velika Britanija. Istraživačke metode su: usmeno i pismeno anketiranje, posjete društvenim organizacijama, zajednicama, klubovima, susreti sa sugovornicima različitih generacija, njihova svjedočenja i odabir dostupne arhivske građe.

OSNOVNI REZULTATI ISTRAŽIVANJA:

- dijaspora traži: jedinstvenu, demokratsku, suverenu, prosperitetnu državu, otvoreno, slobodno, civilno društvo, definiranje bosanske nacije kao najboljeg znaka pripadnosti državi koja ne umanjuje konstitutivnost naroda, zabranu rada nacionalističkih partija i svih organizacija i pojedinaca koji narušavaju teritorijalni integritet, suverenitet i nezavisnost BiH, publikovanje knjiga koje potvrđuju istinu o BiH, izradu historije umjetnosti BiH u kojoj bi se sadržala umjetnost iz svih epoha, izradu ilustriranog etnografskog leksikona BiH od najstarijih vremena do danas, afirmaciju bosanske muzike, kulture, tradicije, umjetnosti, arhitekture, književnosti, slikarstva.

- dijaspora je spremna za podizanje tužbe prema Bečkoj konvenciji iz 1969. godine, u cilju vraćanja na snagu Ustava RBiH. Dejtonski ustav nikada nije ratifikovan u Parlamentarnoj skupštini BiH, te kao takav i ne može biti najveći zakon države BiH,
- dijaspora je protiv entitetskog glasanja u Parlamentarnoj skupštini BiH, traži ukidanje entiteta,
- dijaspora traži od strane Parlamentarne skupštine BiH usvajanje posebnog zakona kojom će se zabraniti otcjepljenje bilo kog dijela BiH,
- dijaspora traži uspostavu vladavine prava na svim nivoima vlasti u BiH,
- dijaspora traži stvaranje uslova u kojima će političari odgovarati za svoje postupke,
- dijaspora smatra da su građani BiH temelj boljitka i progresa, te da oni trebaju odlučivati o sudbini BiH,
- razvijanje domaće demokratije pomoću inostrane diktature ne nudi strategiju za budućnost BiH, jer u uslovima kada postoje grupna prava na samoopredjeljenje do otcjepljenja nemoguće je integrisati BiH kao demokratsku državu,
- dijaspora traži hrabrije artikuliranje problema jedne četvrtine stanovništva BiH u iseljeništvu (1,3 miliona), produkciju infrastrukture za uvezivanje matice i dijaspore, donošenje Zakona o dijaspori, rješavanje pitanja dvojnog državljanstva, nostrifikaciju diploma, dopunsko obrazovanje djece u dijaspori, osnivanje ministarstva za dijasporu, donošenje Zakona o matici iseljenika, izradu konkretnih programa za povratak u BiH, izmjenu Dejtonskog ustava, omogućavanje nesmetanog ulaganja u BiH, integraciju dijaspore u diplomatiju, preduzimanje zakonskih, administrativnih i upravnih mjera za rješavanje pitanja formiranja fonda za nadoknadu u ratu uništene imovine, spriječavanje mirnodopskog etničkog čišćenja, zaustavljanje korupcije i kriminala u oblasti rekonstrukcije i obnove, donošenje jedinstvenog zakona socijalne i zdravstvene zaštite na nivou države, dovršenje refor-

me obrazovnog sistema, izmjenu Izbornog zakona uvođenjem izborne jedinice za dijasporu,

- dijaspora nudi: stručno i profesionalno političko i ekonomsko lobiranje za BiH u svim značajnijim svjetskim centrima političke i ekonomske moći, političko i ekonomsko lobiranje u BiH za stvaranje zakonskih olakšica za podsticaj ulaganja i investiranja ljudi iz dijaspore u maticu, povezivanje sa svim potencijalnim ulagačima u BiH širom dijaspore, osnivanje akcionarskih društava, aukcija, tendera, sajmova privrednika, povratak penzionera u maticu, dijasporski turizam, uključivanje naučnika i stručnjaka iz dijaspore u naučno-nastavna vijeća fakulteta u matici, očuvanje kulturnog i duhovnog identiteta kroz dopunske škole, radionice, kampove, tradicionalne susrete i druženja matice i dijaspore, osnivanje kulturnih centara, formiranje akademija naučnika dijaspore.

ZAKLJUČCI:

1. Zakon o dijaspori

Dijaspora insistira da nadležne vlasti hitno donesu zakon o dijaspori. Taj zakon trebalo bi da bude pripremljen od strane eksperata, uključujući svakako i one iz dijaspore. Stvaranje demokratske, jedinstvene i prosperitetne BiH u kojoj će svi značajni resursi matice i dijaspore biti usmjereni ka ekonomskom, kulturnom i duhovnom prosperitetu države BiH trebalo bi da bude osnovna ideja ovog zakona.

2. Simbioza matice i dijaspore - put ka novoj i boljoj budućnosti BiH – akcionarska društva, aukcije, tenderi u dijaspori, sajmovi privrednika matice u dijaspori, povratak penzionera u maticu, dijasporski turizam

Prema statističkim podacima građani dijaspore za mjesec dana u svojoj domovini potroše između 2.000 i 4.500 eura. Kalkulacija se odnosi na četveročlanu porodicu. Diaspora godišnje u BiH, po raznim osnovama, unese šest do sedam milijardi eura. Tako je ona najveći ulagač u privredu i svojim novcem čuva socijalni mir u BiH.

Prema podacima Centralne banke BiH, 2005. godine je dijaspora unijela u BiH dvije milijarde eura, plus gotovinu koja je sigurno duplo veća od ovog iznosa. Pored toga, mnoge porodice dobivaju novac od svojih članova rasutih diljem svijeta. Ljudski, ekonomski, duhovni i patriotski potencijali dijaspore su značajni i svaka vlast trebalo bi da nastoji da što veći dio tog potencijala usmjeri prema matici na obostranu korist matice i dijaspore.

U ekonomskom smislu dijaspora je značajniji partner nego što su EU, MMF i druge asocijacije. Za razliku od potonjih, ne samo da ne ucjenjuje svoju zemlju, već i ne traži nikakve privilegije. Paradoksalno je da pred ovim institucijama BiH "kleči, moli i denuncira svoje građane", a dijasporu arogantno odbacuje, ponižava i ne mari za njene opravdane zahtjeve, čije bi rješenje bilo od koristi prije svega za maticu.

Veliki potencijal dijaspore je i u generaciji mladih, od kojih su mnogi već istaknuti inženjeri, menadžeri, naučnici, uspješni privrednici, sportisti, itd. Svi oni su bolje i uspješnije integrisani od svojih roditelja u ekonomski i društveni život zemalja u kojima žive. Mlada generacija je bogatstvo od vitalnog značaja za maticu, pod uslovom da se stvore pravni i ekonomski preduslovi za njeno aktivno i stvaralačko prisustvo u životu matice.

Ako Bosna i Hercegovina u najkraćem roku ne nađe način kako da ove mlade ljude animira za ideju nove demokratske i prosperitetne države, oni će u toku nekoliko godina izgubiti interes i vezu sa maticom. Kroz desetak godina u maticu neće stizati ni ovih nekoliko milijardi dolara koje dijaspora unosi u zemlju, a zanemarene generacije mladih neće imati interes za bilo kakve investicije u BiH. Naprotiv, desiće se obrnut proces, jer će oni naslijeđenu imovinu prodavati i taj novac investirati ne u BiH, već u zemljama u kojima žive.

Znatna ekonomska moć dijaspore leži i u velikom broju malog kapitala koji bi mogao da bude uložen u ekonomiju BiH. Međutim, problem je u tome što je marketing matice u dijaspori veoma slab, te se ovaj kapital ne može pokrenuti i fokusirati, pogotovo u uslovima neriješenog statusa dijaspore. BiH bi trebala da ide u susret ovom

usitnjem kapitalu inicirajući preko svojih privrednih komora i drugih asocijacija osnivanje raznih akcionarskih društava u dijaspori, a tamo gde je moguće i održavanje aukcija, tendera, povezivanje poslovnih ljudi koji žive u dijaspori sa tržištem u BiH, učvršćivanjem mreže poslovnih ljudi dijaspore i matice, formiranje distribucionih kanala kojima će se bosanskohercegovački proizvodi plasirati na svjetsko tržište i otklanjanje zakonske prepreke za nesmetano investiranje kapitala dijaspore u maticu.

Rješenje pravnog statusa dijaspore bi stimulisalo povratak većeg broja penzionera. Ako se uzme u obzir da je srednja penzija iznad 500 dolara mjesečno, i da je srednja ušteđevina penzionera iznad 10.000 dolara, tada bi se na račune naših banaka slilo više miliona dolara ušteđevina. Godišnji priliv od penzija bi iznosio više miliona dolara, što bi bila velika dobit za BiH. Povratak u maticu penzionera iz dijaspore bi stimulisao i dijasporski turizam dovodeći u BiH njihove potomke, prijatelje, poznanike.

3. Stručni i naučni potencijali dijaspore – sektor za naučnu i stručnu saradnju matice i dijaspore, uključivanje naučnika i stručnjaka iz dijaspore u naučno nastavna vijeća fakulteta u matici

Veliki potencijal dijaspore leži u njenom stručnom i profesionalnom znanju. Mnogi ljudi iz dijaspore rade u tehnološki najmoćnijim koncernima i institucijama i stvaraju u vrhunskim naučno obrazovnim institucijama, na razvoju novih tehnologija - uključujući genetski inženjering, istraživanja novih materijala i kompjuterskih tehnologija, novih izvora energije, zaštitu prirode, najnovija medicinska dostignuća, itd. Suvišno je i spominjati šta bi za maticu značilo, makar i djelimično korišćenje ovih potencijala. U strateškom smislu uključivanje ovog značajnog dijela dijaspore je od vitalne važnosti za budućnost BiH. U tom smislu dijaspora predlaže da se u oformi Sektor za naučnu i stručnu saradnju matice i dijaspore, koji bi bio ekspertsko tijelo i koji bi radio na simbiozi naučnih i stručnih potencijala matice i dijaspore. Ovaj sektor bi trebalo da se angažuje na sljedećim zadacima: organiziranje naučnih i stručnih susreta matice i dijaspore, uključivanje naučnika i stručnjaka iz

dijasporu u kreiranje, realizovanje i evaluiranje naučnih projekata u BiH, i to u tijesnoj saradnji sa univerzitetima i drugim relevantnim institucijama, uključivanje istaknutih naučnika i stručnjaka iz dijasporu u naučna vijeća fakulteta i instituta u BiH u svojstvu spoljnih saradnika i savjetnika.

4. Formiranje Ministarstva za dijasporu (MZD)

Da bi se ostvarila politička, duhovna, kulturna i ekonomska simbioza dijasporu i matice potrebno je formirati Ministarstvo za dijasporu. MZD mora u biti da bude politički neutralna institucija sastavljena od eksperata. Na čelu MZD trebalo bi da budu eminentne ličnosti iz društvenog života matice i dijasporu. Prve akcije MZD bi trebale biti popis dijasporu i formiranje stručnih i profesionalnih lobističkih timova. MZD bi trebalo da bude servis potreba u inostranstvu, koji će imati ekspertska tjela za materijalna, ekonomska, kulturna, sportska, naučna, socijalna i pravna pitanja, čiji bi članovi bili birani na javnom konkursu.

5. Očuvanje kulturnog i duhovnog identiteta dijasporu – dopunske škole, radionice, kampovi, tradicionalni susreti druženja matice i dijasporu, kulturni centri

Integracija mladih u zemljama u kojima žive je prirodan civilizacijski proces, ali njihova gruba asimilacija sa zatiranjem kulturnog i etničkog identiteta je pogubna i za njih i maticu. BiH mora da uloži mnogo više truda da spriječi njihovu asimilaciju, tako što će voditi računa o njihovom dopunskom obrazovanju i njegovanju kulture i duhovnosti. Zato je neophodno i dalje stimulirati i jačati rad dopunskih škola, raznih kampova i radionica. Trebalo bi formirati zajedničku internet stranicu posvećenu dopunskim školama na bosanskom jeziku. U matici bi trebalo organizovati tradicionalne susrete druženja dijasporu i matice. Naročito bi trebalo organizovati susrete mladih generacija, sa sadržajima koji će biti atraktivni za mlade ljude. Istorija nas je naučila da je tamo gdje se njegovala kultura, opstajao i bosanski narod.

Dosadašnji društveni život dijasporu uglavnom se odvijao po klubovima, što je bio adekvatan način organiziranja u vrijeme "gastar-

bajterske" dijaspore. Zapaža se da je ovaj način organizovanja u velikoj krizi, jer dok starije generacije "silaze sa scene", mlade generacije ne nalaze inspiraciju u tom vidu organiziranja. U to smislu dijaspora predlaže da matica osniva konzularna predstavništva i kulturne centre (KC) u sredinama gde je koncentracija dijaspore velika. Finansiranje KC u prvih nekoliko godina trebalo bi biti iz sredstava prikupljenih namjenskim povećanjem raznih konzularnih taksi, a kad zažive ovi bi se centri finansirali samostalno. KC bi trebalo da vode istaknuti stvaraoci kulture i vrsni poznavaoци kulture, običaja i jezika zemlje domaćina. Ovakve ličnosti trebalo bi da podignu kulturni život u dijaspori u koji se ugnjezdila subkultura - oličena u turbofolku. Nastavnici dopunskih škola trebalo bi aktivno da učestvuju u radu KC i drugih asocijacija u dijaspori.

Jedan od najvećih problema svih bh naroda je u tome što ne mogu, ili ne žele, ili nisu u stanju prihvatiti istinu o sebi, svojoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. U tom smislu dijaspora poziva na stvaranje kolektivne političke i kulturne svijesti svakog naroda. Početak tog procesa treba da bude kritičko promišljanje o usudu i greškama vlastitih predaka. Jezik je sredstvo pomoću kojeg se znanje prenosi među narod. Ni u dijaspori, ni u BiH između naroda i inteligencije ne postoji jezička odnosno duhovna veza. Zato se i ono malo kulturne supstance rastače. Svijest o obrazovanju na maternjem jeziku je ostala nedonošče.

6. Učešće dijaspore na izborima u matici

Pitanje učešća dijaspore na izborima u matici je jako ispolitizirano. U suštini, ni pozicija ni opozicija nisu bili pretjerano zainteresirani za rješenje ovog pitanja, već su preko ovog "problema" nastojali da instrumentaliziraju dijasporu za svoje političke ciljeve. Ovo instrumentaliziranje dijaspore su svjesno prihvatili i podržavali samozvani "lideri" u dijaspori kako bi na mala vrata ušli u politički život matice. Za većinu ljudi u dijaspori je žučno insistiranje na "pravu glasanja" više posljedica njihove frustracije, nastale zbog dugogodišnjeg nečinjenja države u rješavanju akutnih problema dijaspore, a manje goruća potreba. Nerješavanje akutnih problema dijaspore dovodi do političke apatije i glasačke apstinencije.

7. Razvijanje domaće demokratije pomoću inostrane diktature ne nudi strategiju za budućnost BiH – strateški, profesionalni lobistički timovi, saomoorganiziranost dijaspore, integracija dijaspore u bh. diplomatiju

Dijaspora smatra da je blokada u funkcionisanju zajedničke vlasti najveća smetnja demokratizaciji i integraciji države i društva. Sistem odlučivanja je komplikovan, neefikasan i skup. Mjere koje Kancelarija visokog predstavnika preduzima predstavljaju pojas za spasavanje države BiH, koja sve više tone, dok se entiteti, ekonomski slabi, politički održavaju kao zasebne paradržavne cjeline uz pomoć međunarodne zajednice.

Dejtonski sporazum je uveo entitetsko-kantonalni federalizam u obliku konsocijativne demokratije, čime je istina obezbjeđena ravnopravnost, ali i ne stabilno funkcionisanje države, jer poslije ratnih stradanja nijedna strana nije spremna na kompromis o zajedničkoj državi. Kao odgovor na dejtonsku nefunkcionalnu kreaturu, međunarodna zajednica je zavela protektorat. U cilju zaustavljanja dezintegracionih tendencija OHR je dobio široka ovlašćenja, čime se Visoki predstavnik pretvorio u diktatora, koji odlučuje o svemu a ni za šta ne odgovara.

Dijaspora može imati utjecaja na političke, ekonomske i kulturne prilike u BiH samo ukoliko se aktivno uključi u njihovo kreiranje. Prva generacija bh. dijaspore u zadnjih deset godina je nastojala da riješi svoje lične probleme i osnovne životne uslove. Sada se naziru i postoje grupacije ljudi koje su uspjele da naprave položaj i novac koji je BiH neophodan i koje se može investirati u BiH. I vlast i opozicija sjete se bh. dijaspore samo uoči održavanja izbora. No, čim izbori prođu, knjiga otvorenih pitanja i sistematske brige o odnosima sa više od milion građana koji žive van granica BiH se zaptvara. Odgovorni se sjete dijaspore još jedino kada neko postigne međunarodno vrijedan sportski, naučni ili uspjeh iz oblasti kulture, obavezno konstatirajući da "to doprinosi ugledu i promociji BiH". Uzaludni su i zahtjevi niza udruženja dijaspore da vlasti konačno pokrenu stvari s mrtve tačke i naprave strategiju djelovanja. Zapad je obogatio sebe kroz hiljade ljudi iz BiH, koji su samo stranci koji pune kase bogatih zapadnjaka, uz osjećaj inferiornosti.

Uloga bosanskohercegovačke diplomatije u svjetlu novih međunarodnih odnosa i otvaranja matice prema svijetu podrazumijeva usku saradnju dijaspore i matice. Vrijeme je za političku zrelost u kome se glavni akcenat treba staviti na integraciju dijaspore u bh. diplomatiju, jer ljudi iz dijaspore imaju svoje važne socijalne, ekonomske i političke veze, i ti kapaciteti dijaspore moraju biti iskorišćeni. Mnoga vrata mogu biti otvorena uz pomoć bh. dijaspore. Zbog toga je danas neophodan ozbiljan koncept spoljne politike BiH u kome će uloga dijaspore u procesu obnove i izgradnje mostova sa međunarodnom zajednicom dobiti značajnu ulogu. Bosni i Hercegovini trebaju stručni lobistički timovi koji će nuditi strateška lobiranja, promoviranje ideja, organizovanje poslovnih ljudi, lobiranja prilikom izmjena zakona, ustava, organizacija referenduma, promociju bh. lidera kod svjetskih lidera.

Sa svojim mnogostrukim stručnim i intelektualnim kapacitetima, dijaspora može i trebalo bi da bude, ta važna i, možda, presudna energija koja bi ubrzala reforme, napredak, integraciju i reintegraciju u BiH i tako joj osigurala bolju budućnost. Međutim, matica mora da stvori preduslove za racionalnu, konstruktivnu, ravnopravnu i trajnu saradnju sa dijasporom. Mora da se odbaci iluzija da odgovori za probleme u matici mogu da se nađu samo u matici. Rješavanje problema odnosa dijaspore i matice je ne samo moralni imperativ matice, već je ono od presudnog značaja za ekonomski, politički i kulturni prosperitet, a u krajnjoj instanci i za opstanak države Bosne i Hercegovine.

Važnije od vraćanja dijaspore u maticu jeste da političari u BiH shvate da je potrebno i realno moguće praviti „globalnu BiH“, dinamičnu i efikasnu tvorevinu u koju će i dijaspora biti integrirana. Realnije je da naučni instituti i fakulteti u BiH u svoja naučna vjeća i naučne projekte uključe i naučnike u dijaspori. Takvim pristupom BiH bi brže i na prirodan način izbila na svjetski nivo nauke. Tu mnogi naši naučnici iz dijaspore mogu da pomognu, kako u pravljenju koncepta, tako i u realizaciji.

Bosna i Hercegovina vapi za jednim nadahnutim državnim pokretom koji će narodnu gorčinu prevesti u stvaralačku energiju, a

narodu vratiti dostojanstvo i otvoriti perspektivu. Dio tog pokreta mora da bude i dijaspora sa svojim potencijalima. Dijasporu razočaravaju saznanja o nekim stremljenjima u matici, gdje su grubi materijalni vrjednosni principi postali gotovo jedini ideal društva. Matica se mora vratiti svojim izvornim pozitivnim tradicijama – humanizmu, moralu i stvaralaštvu. Bez toga BiH biće samo objekat eksploatiranja i servis Zapada, odnosno moderni robovi. Za razvoj „globalne BiH” mnogo je važnije da država Bosna i Hercegovina donese takav paket zakona koji će omogućiti dijaspori da postane ravnopravan i odgovoran dio matice. Zašto da dijaspora ne može i nema pravo da dođe u Bosnu i Hercegovinu i da otvara poslove, banke, preduzeća, kupuje nekretnine. Dijaspore je neotuđivi i organski dio države i društva u Bosni i Hercegovini. Svojim mnogostrukim kapacitetima dijaspora može i treba da bude važan faktor i presudna energija u obnovi, reintegraciji i integraciji BiH. Zato državni organi BiH moraju da razviju jednu sveobuhvatnu politiku prema dijaspori, zasnovanu na poštovanju ličnosti i prava svih ljudi u dijaspori, poštovanju privatne svojine i uključivanju ljudi iz dijaspore kao partnera.

Jer, dijaspora je izvor snage za Bosnu i Hercegovinu. Ona postaje lobi za svoju državu, iz nje dolaze investicije. Dijaspore predstavlja glas za BiH, glas koji se čuje i nosi poruku onoga po čemu je BiH uvijek bila poznata - glas tolerancije, razumijevanja, zajedničkog života. Taj glas će biti jači ako dijaspora djeluje zajedno i jedinstveno. Sistematskom i enirgičnom akcijom najumnijih ljudi u matici i dijaspori, dijasporu treba integrirati u politiku razvoja BiH. Naučnici u dijaspori i naučnici u matice treba da se povežu, rade, surađuju, da ne postoje granice nego da razmjenjuju svoja iskustva i ideje. Nauka je neophodna za razvoj bilo koje države, bilo kojeg društva. Saradnjom naučnika dijaspore i matice otvaramo sebe, državu i **društvo**.